

Fale Alea 'o Tonga

MINITI 'O E
FEME'A'AKI
'A E HOU'EIKIMĒMIPA
'O E
FALE ALEA 'O TONGA

Fai 'i Nuku'alofa

FIKA	9
'Aho	Tūsite, 5 Mā'asi 2019

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea e Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia

Samuela 'Akilisi Pōhiva

'Eiki Tokoni Palēmia

Sēmisi Lafu Sika

'Eiki Minisitā Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua

Dr. Pohiva Tu'i'onetoa

Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa,

'Ilo Fo'ou & Ngāue 'a e Kakai

Dr. Tu'i Uata

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmāte Afī, Tānaki Pa'anga & Kasitomu

Māteni Tapueluelu

'Eiki Minisitā Lao & Pilīsone

Sione Vuna Fa'otusia

'Eiki Minisita Toutai

Sēmisi Taelangi Fakahau

'Eiki Minisitā ki he Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &

Ma'u'anga Fakamatala

Poasi Mataele Tei

'Eiki Minisitā Mo'ui

Dr. Saia Ma'u Piukala

'Eiki Minisita Ako & Ako Ngāue

Penisimani 'Epenisa Fifita

'Eiki Minisita Ngoue

Losaline Mā'asi

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu.

Lord Ma'afu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Tongatapu

Lord Vaha'i

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Vava'u.

Lord Tu'i'afitu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

Lord Nuku

'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 3, Tongatapu

Siaosi Sovaleni

Fakafofonga Fika 11, 'Eua

Tevita Lavemaau

Fakafofonga Fika 12, Ha'apai

Mo'ale Finau

Fakafofonga Fika 13, Ha'apai

Veivosa Taka

Fakafofonga Fika 15, Vava'u

Sāmiu Kuita Vaipulu

Fakafofonga Fika 16, Vava'u

'Akosita Lavulavu

Fakafofonga Kakai 17, Ongo Niua

Vātau Hui

**‘ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 09/2019
FAKATAHA ‘A E FALE ALEA ‘O TONGA**

*‘Aho: Tusite 5 Ma’asi, 2019
Taimi: 10.00 pongipongi.*

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui ‘o e Hou’eiki Memipa ‘o e Fale Alea
Fika 03	:	Me‘a ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea
Fika 04	:	Lipooti Fika 1/2019 Komiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Totonu ‘a e Fale Alea (Fekau’aki mo e Tohi Tangi Fika 1/2019)
Fika 05	:	LAO FAKAANGAANGA
		5.1 Fika 1A/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Lao ‘o e Konisitutone ‘o Tonga 2019
		5.2 Fika 2A/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) (Fika 2) ki he Lao ‘o e Konisitutone ‘o Tonga 2019
		5.3 Fika 3/2019: Lao Fakaangaanga ki he Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao 2019
		5.4 Fika 4A/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Palani mo hono Pule’i ‘a Hono Ngaue’aki ‘o e Ngaahi Feitu’u 2019
		5.5 Fika 5A/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Polisi Tonga 2019
		5.6 Fika 6A/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Fakamaau’anga Polisi 2019
		5.7 Fika 11/2019: Lao Fakaangaanga ki hono Pule’i ‘o e Ngaahi Ngaue Tanaki Pa’anga Hu Mai 2019

		5.8 Fika 12/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Tukahau Pa'anga Hu Mai 2019
		5.9 Fika 13/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Tukahau Ngaue'aki 2019
Fika 06	:	NGAAHI TU'UTU'UNI:
		6.1 Fika 1/2019: Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Tute Kasitomu 2018
		6.2 Fika 2/2019: Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Tukahau 'Ekisia 2018
		6.3 Fika 3/2019: Tu'utu'uni (Fakatonutonu) (Fika 2) ki he Tute Kasitomu 2018
		6.4 Fika 4/2019: Tu'utu'uni (Fakatonutonu) (Fika 2) ki he Tukahau 'Ekisia 2018
		6.5 Fika 5/2019: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Vahenga Malolo 'a e Kau Tau 'A 'Ene 'Afio 2018
		6.6 Fika 6/2019: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Tukahau Pa'anga Hu Mai 2018
Fika 07	:	KOMITI KAKATO:
		7.1 Fika 7A/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Ngaue Fakapule'anga 2019
		7.2 Fika 8A/2019: Lao Fakangaanga (Fakatonutonu) (Fika 2) ki he Ngaue Fakapule'anga 2019
		7.3 Fika 9/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Pangike Langa Fakalalakaka 'o Tonga 2019
		7.4 Fika 10A/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Pisinisi 'a e Pule'anga 2019
		7.5 Fika 14/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Kau 'Ofisa Fakavahefonua mo e Kau 'Ofisa Kolo 2019
		NGAAHI TU'UTU'UNI
		7.6 Fika 1/2018: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) (Pule'i) 'o e Sino'i Pa'anga Malolo Mei He Ngaue 2016
		7.7 Fika 3/2018: Ngaahi Tu'utu'uni Ki He Ahi 2016

		7.8 Fika 7/2018: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) Ki He Toutai (Kolo Matatahi) 2016
		7.9 Fika 8/2018: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Toutai (Kolo Matatahi) 2017
		NGAAHI LIPOOTI FAKATA'U
		7.10 Komisoni ma'ae Kau Ngaue Fakapule'anga 2015/2016 & 2016/2017
		7.11 Poate Sino'i Pa'anga Malolo mei he Ngaue 2017/2018
Fika 08	:	Ngaahi Me'a Makehe
Fika 09	:	Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea ‘o Tonga.....	9
Lotu	9
Ui ‘a e Fale	9
Poaki.....	9
Me‘a ‘Eiki Sea.....	9
Fakama’ala’ala ki he halanga kuo a’u ki ai ngāue e Fale Alea	10
Lipooti ki he ngāue Kōmiti ngaahi Totonu Fale Alea fekau’aki mo e Tohi Tangi.....	11
Vakai Kōmiti ‘ikai lava uesia he ngaahi tukuaki’i ‘a e fakahū mai Tohi Tangi	11
Tokanga Palēmia ki he mahino ne fai e fakamo’oni loi he Tohi Tangi	12
Fokotu’u fakafoki Tohi Tangi pea ke fakatotolo’i tukuaki’i he kau polisi	13
Kupu 8 Konisitūtone tau’atāina e Tonga ke tangi ki Fale Alea mo e Tu’i	13
Tokanga ‘ikai uesia tohi tangi hano to’o ngaahi fakamo’oni ‘oku tukuaki’i	14
Ke fakapapau’i ‘oku tonu & fakalao ngaahi me’a fakahū ki Fale Alea.....	14
Fokotu’u ‘ave tohi tangi ki he kau polisi.....	14
Fakatokanga kakai fonuá ko e fakamo’oni loi ko e hia.....	14
Tui ka ‘i ai ha me’a fakahū mai ki Fale Alea ke mo’oni mo pau.....	15
Fakatonutonu te’eki fakamo’oni’i kuo fai ha ngāue faihala	15
Fakamanatu Sea ‘osi ‘i ai ngaahi tohi tangi ne fakahū mai mo e palopalema tatau.....	16
Faka’atā Kupu 121 ke fakahū mai tohi tangi ki Fale Alea.....	16
Taukave Fakafofongá Nōpele Niua ‘oku fai pau pē tohi tangi mo e Kupu 121	16
Poupou ki he tu’utu’uni Sea me’a kehe fakatotolo’i fakamo’oni kae lau Tohi Tangi.....	17
Tokanga ki he lahi ‘aupito ngaahi peesi ‘o e fakamo’oni ‘oku ngali kehe	17
Poupou’i Vava’u 15 faitu’utu’uni e Sea ko e tonū pē ia	19
Tokanga ki he kakano & laumālie e Tohi Tangi pehē ki he founga ngāue Fale.....	19
Taukave’i ‘ikai ha me’a he Tohi Tangi ‘oku hala & te’eki fakamo’oni’i e tukuaki’i.....	22
Taukave Pule’anga ke tauhi ngeia mo e molumalu e Fale Alea	24
Fehu’ia fē ‘a e ngaahi fakamo’oni ‘oku hala he tohi tangi.....	24
Poupou ke ‘ave Tohi Tangi ki he kau polisi.....	25
Fokotu’u ke hoko atu ngāue e Fale fakatatau ki he Kupu 16 Tohi Tu’utu’uni.....	27
Fokotu’u fakafoki ange ki he Kōmiti <i>Privilege</i> e Tohi Tangi ke fai hano fakalelei’i.....	28

Poupou ke fakafoki ki he Kōmiti fai e ngāue ki he ngaahi me'a 'ao'aofia felāve'i mo e Tohi Tangi.....	28
Hoha'a hā e ngāue Kōmiti to e fai ki he Tohi Tangi.....	29
Poupou ki he Fokotu'u to e fakafoki Tohi Tangi ki he Kōmiti.....	29
Fokotu'u hoko atu tipeiti'i ngaahi Lao Fakaangaanga kae tuku Tohi Tangi ia	29
Poupou ki he Fokotu'u Vava'u 15 ke hoko atu ngāue e Fale	30
Ke fakatonutonu he Fale Alea ' a e fehalaaki founa fakangāue he kuohili.....	32
Tokanga ki ha fa'u tu'utu'uni Fale Alea ke faingata'a'ia ai e kakai.....	33
Fokotu'u hoko atu ngāue Fale, mole tau'atāina kakai fo'i mahamahalo 'oku fai.....	34
Poupou ki he fokotu'u Vava'u 15	35
Fokotu'u ke ngāue'aki founa angamaheni pea hoko atu ngāue Fale	37
Fokotu'u fakatonutonu founa ngāue angamaheni Fale Alea.....	38
Tokanga ki he fokotu'u ke fakata'e'aonga'i Tohi Tu'utu'uni e Fale.....	38
Taumu'a 'omai Kōmiti nau lipooti ke fakatokanga fekau'aki mo e tohinima loi.....	41
Pāloti'i 'o tali fakafoki Lipooti ki he Kōmiti ngaahi Totonu Fale Alea.....	43
Līpooti Kōmiti Ngaahi Totonu Fale Alea fekau'aki mo e Tohi Tangi.....	44
Me'a e Sea	45
Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngāue faka-Pule'anga 2019	45
Fakama'ala'ala founa tu'uaki ngāue lakanga CEO	45
Mahu'inga ke tatau tui fakapolitikale CEO mo e Minisita	47
Tui Fakafofonga Nōpele Niua 'ikai totonu fakapolitikale'i lakanga CEO	47
Taukave Pule'anga ko e ngaahi makatu'unga he tu'uaki lava ke ta'ofi faihala Minisita	47
Palopalema ngali hoko he liliu ke “ i he loto ki ai Minisita”	48
Taukave'i ka kehekehe tui fakapolitikale CEO mo e Minisita ko e palopalema	48
Fakama'ala'ala Nōpele Niua ki he fiema'u 'oua fakapolitikale'i fili CEO	49
Taukave mahu'inga ke fengae'aki Minisita mo e CEO	50
Fakatonutonu Nōpele Niua tu'u lao lolotonga 'ikai ta'ofi fengae'aki CEO mo e Minisita....	51
Tokanga ki he taimi 'oku tonu fale'i CEO kae tōkehekehe ia mo e Minisita	51
Poupou ke liliu ke “loto ki ai 'a e Minisita”.....	52
Tokanga ko e Minisita tuku kitu'a e CEO Potungāue Ako.....	53
Faitu'utu'uni PSC ke tuli CEO Potungāue Ako.....	53
Fakama'ala'ala he Kupu 4(b) Tefito'i Lao	55
Fakama'ala'ala he Kupu 2(c) e Tefito'i Lao	56

Taukave monuka kupu 2(a) mo e (b) monuka ai Kupu 4B (a) & 4(c) tefito’i taumu’a e Lao..	57
Ngaahi faka’uhinga ki he taumu’a e Lao Fakaangaanga	58
Fakama’ala’ala he Kupu 4 (c) Tefito’i Lao.....	59
Taukave taumu’a e Tefito’i Lao ‘oua ‘e fakapolitikale’i e fili <i>CEO</i>	60
Taukave ‘e fepaki fokotu’u fakatonutonu mo e ngafa fatongia kau Minisita	61
Manavasi’i hū mai filifilimanako ‘e hoko fokotu’u mai he Lao Fakatonutonu	62
Taukave taha ngaahi makatuliki e temokalāti ko e fakamavahevahe’i e mafai	63
Fakamamafa’i Pule’anga ‘oku taliui e Minisita ki he kakai.....	63
Fakatonutonu ko e taliui <i>CEO</i> mo e Minisita ki he Lao & Konisitūtone.....	64
Fakamanatu Vava’u 15 ko e fa’u e Lao ke ngāue’aki he fonua.....	66
Ke ‘oange faingamalie Pule’anga e ‘aho mo ‘enau faka’amu	69
Taukave lele lelei pē <i>PSC</i> ka ‘e maumau’i Lao Fakatonutonu ngāue faka-pule’anga.....	70
Taukave he sisitemi ngāue Pule’anga ke ta’ofi filifilimanako mo e fakafāfili.....	71
Tui Nōpele Niuā ‘e to e lahi ange filifilimānako he liliu mai ko eni e Lao	72
Tokanga ki ha lelei hono tukuatu ki he Minisita ke fili tau’atāina <i>CEO</i>	73
Taukave ko e ngāue fakapule’anga ke tau’atāina mei he founa ta’efilifilimanako.....	82
Fakamahino ‘oku ‘i ai sisitemi ‘oku ne ta’ofi e fakapone.....	84
Taukave anga fēfē hoko fakapone Minisita ‘ikai kaunga ia ki he sitepu 1-7 he fili <i>CEO</i>	86
Kelesi.....	90
Fakamā’opo’opo Feme’a’aki Fale Alea.....	91

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho: Tusite, 5 Mā’asi 2019

Taimi 1005-1010 Pongipongi

Sātini Le’o: Me’a mai ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea. (Lord Fakafanua)

Lotu

‘Eiki Sea: Kātaki ka mou hiva mai ‘a e lotu ‘a e ‘Eiki.

(Na’e kau kātoa ‘a e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea ki hono hiva’i ‘a e lotu ‘a e ‘Eiki, pea ko e lava ia ‘a e lotu ki he pongipongi ni.)

<005>

Taimi : 1010-1015

‘Eiki Sea : Kalake, ke ui e Hou’eiki Mēmipa.

Kalake Tēpile : Tapu mo e ‘Eiki Sea e Fale Aleá. Tapu mo e ‘Eiki Palēmiá, mo e Hou’eiki Minisitā ‘o e Kapinetí. Tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nopelé, kae 'uma'ā e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakaí, kae ‘atā ke fakahoko hono ui ‘o e Falé ki he pongipongi ni, ‘aho Tusite, ‘aho 5 ‘o Mā’asi, 2019.

(Na’e lele heni ‘a e taliui ‘a e Hou’eiki Mēmipa)

Ui ‘a e Fale

Kalake Tēpile : Sea, ko e ngata’anga e taliuí.

Poaki

Ko e 'Eiki Minisitā Fonua ‘oku poaki, me’a tōmui mai. Kei hoko atu e poaki folau ‘a e Minisitā Ngoué, pea ‘oku poaki, toki me’a tōmui mai mo e 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, kei hoko atu mo e poaki ‘a e 'Eiki Minisitā Polisi. Ko e Mēmipa ‘oku ‘ikai ke tali hono uí, ‘oku ‘i ai e tui ‘oku me’a tōmui mai pē, ‘Eiki Sea. Ko Siaso Sovaleni ‘oku kei hoko atu ‘ene poaki folaú, ‘Eiki Sea. Mālō.

Me’a ‘Eiki Sea

‘Eiki Sea : Fakatapu ki he ‘afio ‘a e Ta’ehāmaí. Tapu pea mo ‘Ene ‘Afió, Tama Tu’í, Tupou VI, kae'uma'ā e Ta’ahine Kuini, Nanasipau’u. Tapu atu ki he ‘Eiki Palemiá, pehē foki ki he Hou’eiki Minisitā. Tapu atu ki he Hou’eiki Fakafofonga e Kau Nopelé, tapu pea mo e Hou’eiki Fakafofonga e Kakaí. Mālō ho’omou laumālie lelei he pongipongi ni, Hou’eiki. Ko ‘etau ‘asēnita fo’ou ena ‘oku tufa atu, pea fekau’aki ki he ngāue ko ‘ení na’e toe mai mei ‘aneafi. Ko e fika 4 ‘etau ‘asēnita, ko e Lipooti fika 1,

<006>

Taimi : 1015-1020

'Eiki Sea : ../2019 mei he Kōmiti Tu'uma'u mei he Ngaahi Totonu 'a e Fale Alea. Fekau'aki eni mo e Tohi Tangi Fika 1/2017, kātaki 2019, kimu'a pea u kole atu ki he Sea 'o e Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu 'a e Fale Aleá, ke me'a mai he'ene lipooti. Te u fakamanatu atu Hou'eiki 'a e 'uhinga 'oku tau a'u mai ai ki he tu'unga ko ení 'i he pongipongí ni.

Fakama'ala'ala ki he halanga kuo a'u ki ai ngāue e Fale Alea

'I he uike kuo 'osí 'aho Tūsite, na'e fai e feme'a'aki 'a e Falé, ki he Lao 'Inivesimení, pea na'e fakakakato 'a e ngāue 'a e Falé, ki he Lao ko iá 'i he 'aho Tūsite. Pea a'u mai ki he 'aho Pulelulú, ko e 'aho 27 'o Fepuelí, na'e 'ohake ai 'e he Fakafofonga 'o e ongo Niuá Nōpelé, 'a 'ene faka'uhinga ki he Kupu 51(7) 'o e Konisitūtoné, ke 'oua 'e to e lava ke fai ha ngāue ki he Lao Fakaangaanga ki he Fika 1-6 'o e 2019. Na'e fai 'a e feme'a'aki ki ai pea mo e Kupu 79, 'a ia ko e founga ia 'oku tuku mai 'e he Konisitūtoné, ke fa'u ai ha ngaahi Lao ke liliu e Konisitūtoné, pea na'e to e 'i ai pē 'eku lave ki he Kupu 62, 'a ia 'oku fakamafai'i 'e he Konisitūtoné ha Mēmipa 'i he Fale 'eiki ni, ke ne fakahū mai ha Lao Fakaangaanga, ke liliu ha Lao pē fa'u ha Lao fo'ou. Na'e fai 'a e ngaahi kumi fale'i, pea na'e 'omai 'a e fale'i mei he 'Omipatimení, 'o fakakau mai ki he Falé ni, na'e 'osi kumi mei he 'Ateni Senialé, pea mo e Kalake Pule. Hou'eiki, na'e makatu'unga 'a hono lau 'a e tohi fakavevave mei he 'Eiki Palēmiá fekau'aki pea mo e ngaahi Lao ko ení, 'i he 'aho ko iá, 'i he ngaahi fale'i ko ia na'e 'omai. Kae hili iá, 'oku lolotonga fai e fekumi ke 'omai pē mo ha fale'i mei muli, 'oku lolotonga hoko atu pē 'a e ngāue ko ia.

Na'e lava 'o lau 'uluaki 'a e Lao Fakaangaanga 1A 'o e 2019 'i he 'aho Pulelulu 27 'o Fepueli. Pea na'e hoko atu leva 'a e ngāue 'a e Falé, ki he 'aho Tu'apulelulú 'aho 28 'o Fepuelí, pea na'e 'ohake leva 'e he Fakafofonga Tongatapu 3, 'a e *issue* fekau'aki pea mo e tohi mei he 'Eiki Palēmiá, 'oku hā ai ko e ngaahi Lao Fakaangaanga ke fakavavé, ko e Lao Fakaangaanga Fika 1/2019 ki he Lao Fakaangaanga Fika 6/2019, ka na'e fakatokanga'i 'e Tongatapu 3, ko e 'ū Lao ko ia 'oku fai ki ai 'a e feme'a'aki, ko e Lao 1A 2019 ki he Lao 6A 2019. Ko e Lao Fakaangaanga pē na'e 'ikai fakapipiki ha (A) 'i mui ha (A) ko e Lao Fakaangaanga Fika 3/2019. Pea na'e fai leva 'a e tu'utu'uni ke toloi e feme'a'aki 'o e 'ū Lao Fakaangaanga ko ení, kae fakalelei'i mai ha tohi fo'ou mei he 'Eiki Palēmiá, 'o kapau 'oku kei loto 'a e 'Eiki Palēmiá, ke hoko 'a e 'ū Lao ko iá ko e 'ū Lao fakavavave.

Toloi mai 'a e Falé ki he 'aho Mōnité ko 'aneafi ia, pea te'eki ai ke lau 'a e tohi fo'ou na'e 'omai mei he 'Eiki Palēmiá, kuo fakahū mai 'a e Tohi Tangi mei he kakai. Pea ko e ngāue ki he Tohi Tangí, na'e tukuhifo ki he Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu 'a e Fale Aleá, ke nau vakai'i fakatatau ki he 'etau Tohi Tu'utu'uni.

Pea na'e kei hoko atu pē hono toloi e feme'a'aki ki he 'ū Lao Fakaangaanga ko ení, makatu'unga pē he faingamālie te'eki ke lau 'a e tohi ko eni mei he 'Eiki Palēmia. Ko eni kuo maau mai 'a e ngāue 'a e Kōmiti Tu'uma'ú ki he ngaahi Totonu 'a e Fale Aleá, mo 'enau Lipooti ki he Tohi Tangí, 'oku felāve'i eni mo e ngaahi Lao Fakaangaanga Fika 1A 2019, ki he Lao Fakaangaanga Fika 6A 2019. 'Oku 'i ai foki mo e tohi mei he 'Eiki Palēmiá, ke fakavave'i 'a e ngāue 'a e Falé, ki he 'ū Lao Fakaangaanga ko iá ... Hou'eiki ...

Taimi: 1020-1025

'Eiki Sea: ... 'oku fiema'u pē ke mou mea'i 'oku fehanganhangai e ngaahi kole ko eni mei he Tohi Tangi pea mo e tohi pea mei he 'Eiki Palēmia. Pea ko u tui pē te mou toki fai ha'amou feme'a'aki ki ai. Pea ko u kole atu e faingamālie ko eni ki he Sea e Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu, Fakafofonga Fika 1 Nōpele 'o Ha'apai, lipooti mai ki he Fale kae hoko atu 'etau me'a.

Lipooti ki he ngāue Kōmiti ngaahi Totonu Fale Alea fekau'aki mo e Tohi Tangi

Lord Tu'iha'angana: Mālō 'Eiki Sea. Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pea tapu mo e Hou'eiki e Fale Alea 'o Tonga. Sea hangē pē ko ho'o me'a ko e ngāue na'e tuku mai ki he, ki he kōmiti kuo lava e ngāue ki ai e kōmiti pea ko ena 'oku lipooti mai pea fakaikiiki mai pē ai e ngāue na'e fakahoko he kōmiti. Hangē pē nau lave ki ai 'aneafi. Tau fakatatau ki he fatongia e kōmiti 'oku meimei ko hono vakai'i pē fakalea e Tohi Tangi mo e ngaahi me'a pehē. Pea ne hangē pē ko e ngaahi, mahalo ko e ngaahi fehalaaki fakataipe pē hangē ko e ngaahi faka'ilonga mo e ngaahi fakakalama mo e me'a. Pea na'e 'osi fai hono fakahoko pea kuo 'osi fai hono fakalelei'i mai he kinautolu ko eni na'e fakahoko mai 'a e Tohi Tangi pea ko ē 'oku lipooti mai he pongipongi ni.

Ka ko u fie lave pē 'Eiki Sea ke ki'i fakama'ala'ala atu mu'a ko u tui pē 'oku mahu'inga ke fakama'ala'ala ki he Fale 'Eiki ni 'uhinga pē na'a to e, na'a 'ohake 'a ha Mēmipa 'a e tokanga ko eni ka na'e fakatokanga'i pē he kōmiti fekau'aki eni mo e ngaahi fakamo'oni Sea, ngaahi fakamo'oni ko eni 'a kinautolu ko eni na'e fakahū mai e Tohi Tangi tukukehe mei he ngaahi fakamo'oni na'e fakahū mai *online he internet* ka ko e ngaahi fakamo'oni ko eni 'a eni tohi 'a eni ko ē ko ē, fakatokanga'i pē 'e he kōmiti Sea 'oku, ngaahi me'a pē eni 'oku fa'a angamaheni pē hono fa'a, he ngaahi Tohi Tangi kimu'a ka 'oku, mei pehē he kōmiti hangē 'oku nau, te u fakalea pē ko e mahalo, fakamahalo pē meimei 'oku ai e ngaahi fakamo'oni ia ko e meimei fakahoko pē ia 'e he tokotaha Sea 'aki pē ka neongo ia he 'ikai ke mau lava ke aofangatuku ai, he ko e 'uhinga pē ke fakamo'oni'i ke fakamo'oni'i pau 'a e ngaahi tukuaki'i ko eni he ko e 'uhinga 'oku ai e tafa'aki kehe ia ke nau fakahoko 'oku ai 'enau kau taukei mo e kau mataotao pē ko e kau *expert* 'i he tohi mo e fakamo'oni 'a ia ko e kau polisi ke toki vakai'i mo fai hono fakatotolo'i e ngaahi me'a pehe ni ka ko e, te u 'ohake pē na'e 'i ai pē 'a e tukuaki'i, 'a e fakamahalo he kōmiti, 'i he vakai pē 'a e kōmiti ki he, ki he ngaahi fakamo'oni ngalingali pē ko e, ko e fakahoko pē ia 'e he tokotaha. Ka ko e angamaheni pē foki Sea mahalo na ko e, ko ha kulupu ko e a'u atu e Tohi Tangi pea nau pehē pē 'e nautolu ia ke, ha tokotaha ke fakamo'oni'i atu honau hingoa pea mo e ngaahi me'a pehē. Ka ko 'eku, ka 'oku 'ikai foki ke totonu ia Sea 'oku totonu ko e ngaahi fakamo'oni ke te fakamo'oni pē mo tohi hoto hingoa 'e kita pē 'oku te fakamo'oni.

Vakai Kōmiti 'ikai lava uesia he ngaahi tukuaki'i 'a e fakahū mai Tohi Tangi

Kai kehe Sea ko e, ka ko e vakai 'a e kōmiti ki he ngaahi fika ko ē ngaahi fakamo'oni ko ia he 'ikai ke uesia ai hangē ko 'etau tu'utu'uni ko e toko tolu pē foki ia pea, 'oku nau fakahū mai ha Tohi Tangi pea 'e hoko atu e, 'a e, fakalao ia ke fakahū mai ki he Fale Alea. Ka ko e kole pē Sea ki he, 'uhinga ko e, na'e fai pē mo e tu'utu'uni 'a e kōmiti ki ai, ki 'a Hou'eiki mo e kakai 'o e fonua 'oku nau me'a mai, nau ngāue'aki 'enau totonu faka-Konisitūtone ke fakahoko mai ha'anau

Tohi Tangi ki he Fale Alea ‘o Tonga ke fakatokanga’i ange pē mo mahino kapau ‘oku te fakamo’oni ke mahino pē ko kita pē ‘oku te tohi hoto hingoa mo hoto kolo pē ko ‘ete, pea te fakamo’oni ‘i he, ‘i he Tohi Tangi he ko e ‘uhinga ko u tui pē Sea ‘e, ko e fatongia ia ‘o e kōmiti ka ‘oku hangē pē ko e natula e Tohi Tangi ko eni ‘oku tohi tangi mai ki he lao fakavavevave ‘oku lolotonga alea’i he Fale Alea. Pea na’a mau vakai’i pē foki ki he kakano e tohi pea ko eni, ka ko u tui pē kōmiti Sea mo ‘enau tu’utu’uni ka to e hoko pē ha ngaahi me’a pehe ni ‘oku ngali ‘oku mahamahalo e kōmiti ‘oku hoko ha ngaahi me’a pehe ni ‘i ha ngaahi fakamo’oni mai ‘i ha ngaahi Tohi Tangi ka hoko mai ‘a mui ko u tui leva ‘e, ‘e ‘ikai ke to e fai, ‘e hoko atu leva ia ‘o tuku atu ki he tafa’aki ko eni ko ē ‘a e kau polisi ke nau fai hono fakatotolo’i mo hono fakamo’oni’i ke fakamo’oni pau ki he ...

<009>

Taimi: 1025-1030

Lord Tu’iha’angana: ... tupu’anga ‘o e ngaahi me’a pehē ni. Ka ‘oku tau, tui pē Kōmiti ko e anga ta’efaka’apa’apa eni ki he Falé pea mo e maumau’i e Laó, he ‘oku lau pē ko e maumau lao ia e fakamo’oni loi pē ko e. Kaekehe ka ko e lave pē ‘a e motu’a ni Sea mo e, na’e fakatokanga’i ‘e he Kōmiti ko e ‘uhingá pē na’a to e ‘ohake, ‘a e mahu’inga ‘aupito mo fakahoko ki he kakai e fonuá ke mahino pē ke, ko ‘enau fakamo’oni ko nautolu pē ‘oku nau fakamo’oni ki ai neongo ‘oku te lotu, fakamo’oni atu pē ‘e koe hoku hingoá mo tohi, ka ‘oku ‘ikai fakalao ia Sea. Pea ‘oku, ko e fakatokanga pē ia ka ko u tui ka hokohoko atu ‘i he ngaahi me’a ‘amui kuo pau pē ke fai ‘e he Kōmiti honau fatongia ke tuku atu ki he tafa’aki ko iá ke fai hono fakakakato. Mālō Sea.

Tokanga Palēmia ki he mahino ne fai e fakamo’oni loi he Tohi Tangi

’Eiki Palēmia: Sea, tapu atu ki he Feitu’u na kae ‘uma’ā e toenga e Hou’eiki. Sea ‘oku tau fanongo kātoa pē ki he me’a ko ia ‘a e tokotaha ko ia ‘oku Sea ‘i he Kōmiti ko eni. Pea kuo ne ‘osi fakahā mahino mai pē na’e ‘i ai e fakamo’oni loi, ko ha tokotaha na’a ne hanga ‘e ia ‘o fakamo’oni.

Lord Tu’iha’angana: Te u ki’i fakatonutonu pē Sea. Hangē pē ko ‘eku lavé, ko e Kōmiti foki ‘oku ‘ikai ko ha kau *expert* mautolu he fakamo’oni. Ko ‘emau fakamahamahalo’i pē mahalo ‘oku hangehangē pē he’emau vakai’i ‘oku, ko e tokotaha pē na’a ne ngali fakamo’oni mai e ngaahi hingoa ‘e ni’ihi. Ka he ‘ikai ke mau aofangatuku mautolu ‘oku ‘i ai e tafa’aki ia ki he kau polisi ke nau fakamo’oni, toki fakatotolo’i mo fakamahino pea nau fakamo’oni’i ko e mo’oni. Ka ‘oku mau fakamahamahalo pē ‘a e Kōmiti Sea. Ka ko ‘eku ‘uhingá pē, ka to e hokohoko mai ‘o lahilahi ‘ene hoko pehē mai he me’á, he Tohi Tangi, ‘e tu’utu’uni leva e Kōmiti ke ‘ave ke nau fakatotolo’i pea ko e hā e olá, ko e mo’oni ia. Ka ko ‘emau fakamahamahalo pē.

’Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea ki’i tokoni atu he ko u kau he Kōmiti ko eni. Kapau ‘oku fakamahamahalo e Kōmiti ko u fakapapau’i ia ‘e au. Fo’i peesi ia ‘e 2 fo’i tokotaha pē na’a ne hanga ‘o fai kotokotoa e tohi e ‘ū me’a ko eni mo nau hanga fai mai e fakamo’oni ko eni.

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu ‘Eiki Sea.

’Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ko u ‘ai atu ‘e au e me’a ko ia ‘oku mo’oni ia.

Lord Fusitu'a: 'Eiki Sea fakatonutonu. 'Oku kau mo e motu'a ni 'i he Kōmiti ko iá. Ko e tukuaki'i ia ko iá 'oku 'ikai ke 'i ai hano fakapapau'i 'o'ona 'Eiki Sea. 'Oku hangē ko e lave 'a e motu'a ni he'emaufakatahá 'aneafi. 'Oku hā ia 'oku 'ikai to e veiveiua na'e 'i ai e ngaahi 'api ia pē ko e tokotaha e 'api ko iá na'a ne fakafonu 'e ia e *printed names* pea toki takitaha ha'u 'o fakamo'oni ma'ate ia pē.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ko u fakatonutonu atu.

Lord Fusitu'a: Ka ko e,

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e fo'i fakamahamahalo eni 'oku fai ko ē.

Lord Fusitu'a: 'Io 'o tatau pē ia mo 'ene fakamahamahaló. 'Oku 'ikai ko ha fakamo'oni ia. 'A ia ko u fakatonutonu, ko e me'a mai 'a e Feitu'u na 'oku ke ma'u e fakamo'oni, ko e loi ia.

Fokotu'u fakafoki Tohi Tangi pea ke fakatotolo'i tukuaki'i he kau polisi

'Eiki Palēmia: Sea, 'e tuku atu eni ki he Feitu'u na ke fai'aki ho'o fakamaaú ho'o fakapotopotó. Ko e tu'u ko eni 'oku 'osi 'i ai talamai pē 'e he kau meá 'oku 'i ai 'enau fakamahamahalo. Ko u fokotu'u atu ke fakafoki e Tohi Tangi ko eni pea tukuange ki he kau polisi ke nau ōmai 'o fakatotolo'i pē ko e fakamo'oni ko eni 'oku tonu 'o fakatatau ki he Lao pē 'ikai. Ko 'eku fokotu'ú, fakafoki pea 'ave ha lāunga ki he kau polisi ke nau ō fakatotolo'i he 'oku faingofua. Faingofua ko 'ene 'alu atu pē polisi,

Lord Fusitu'a: 'Eiki Sea fakatonutonu atu. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha fakamo'oni ia ki he ngaahi tukuaki'i ko eni. Pea ko e me'a eni na'e 'o hake 'e he ni'ihī 'e kimautolu e Kōmiti. Ko e ni'ihī ko ē 'oku mahalo kovi ko ē ki he ngaahi fakamo'oni ko eni ...

'Eiki Sea: Kātaki pē 'Eiki Nōpele Niua 'oku 'osi fe'unga ho'omou fakatonutonu. Ko e Kōmiti pē eni 'oku mou to e ha'u 'o feme'a'aki 'i Fale Alea.

Lord Fusitu'a: Ko ia ko e fakama'ala'ala atu e Kōmiti ki he Feitu'u na.

'Eiki Sea: 'Oku 'osi mahino e *issue* ia kia au. Hou'eiki mou me'a hifo ki he'etau Tohi Tu'utu'uní. Pea ko u 'osi 'ilo e me'a 'oku me'a hake ai 'a Vava'u 15 he ko e founa pē eni na'a tau fou mai ai 'ū Tohi Tangi kotoa pē 'oku fakahū mai. Vava'u 15, 'oku 'ai ke ke me'a mai ki he tuali mo e palulali.

Kupu 8 Konisitūtone tau'atāina e Tonga ke tangi ki Fale Alea mo e Tu'i

Sāmiu Vaipulu: 'ikai Sea. Ko e 'ai ke u lave atu au ki he Kupu 8 ko ē Konisitūtone.

'Eiki Sea: Ko ia, ka tau kamata pē he Konisitūtone Kupu 8, ne hanga 'ave tau'atāina 'a e tokotaha kotoa pē 'i Tonga ni ke ne tangi 'o fakahū mai ha'ane Tohi Tangi fakafou mai 'i ha Fakafongga Fale Alea ki he Fale Alea pē 'ave ki he 'Ene 'Afió.

Sāmiu Vaipulu: Ko ia Sea. Ko e Kupu 8 ia ko u ‘uhinga ki aí pea ‘oku ne pehē pē ‘e he Kupu 8 ia, ha kakai, ko e palulalí ia Sea.

'Eiki Sea: Ko ia ko e me’a nau ‘ai atu ai e tualí mo e palulalí he na ke ‘osi me’a mai ki ai ko e mahalo ko e ‘osi eni e ta’u ‘e fiha ho’o toutou ‘ai e fo’i poini ko íá.

Sāmiu Vaipulu: ‘Oku ma’u pē me’a ko íá hē ‘Eiki Sea.

Tokanga ‘ikai uesia tohi tangi hano to’o ngaahi fakamo’oni ‘oku tukuaki’i

Lord Fusitu’a: ‘Eiki Sea ko e tokoni pē ki ai. Ko e ‘uhinga ē ‘oku mau fakahoha’a aí. He kapau ‘oku ‘i ai ha mahamahalo kovi ki ha ni’ihi ‘a e ‘ū fakamo’oní. To’o ‘aupito ia mei he Tohi Tangí. He ‘ikai ke ne uesia ...

<001>

Taimi: 1030-1035

Lord Fusitu’a: ... uēsia e tohi tangí he ‘oku ‘osi mea’i ia he Feitu’ú na. Ko e ki’i toko tolu pē ‘oku fiema’u ke fakalao e Tohi Tangí.

Ke fakapapau’i ‘oku tonu & fakalao ngaahi me’a fakahū ki Fale Alea

'Eiki Palēmia: Sea fakamolemole atu. Ko e me’a kotokotoa pē ‘oku fakahū mai ki he Falé ni totonu ke tau ‘uluaki fakapapau’i ‘oku tonu pea ‘oku fakalao.

Fokotu’u ‘ave tohi tangi ki he kau polisi

Ko e mahamahalo ko ení Sea ko u ‘osi kole atu au ki he Feitu’u na ko e kau polisi pē te nau lava ‘o fakamo’oni mai e me’a ko ení. Ko u fokotu’u atu pea ‘oku poupou.

Lord Tu’iha’anga: Sea.

'Eiki Palēmia: Tukuange e tohi tangi ko ení kitu’a ki he kau polisi.

Lord Tu’iha’anga: Sea ke u ki’i tokoni atu pē. Tapu mo e Feitu’u na Sea pea tapu mo e Hou’eikí. Na’a ku lave atu pē foki au ia pea mo ‘eku faka’uhingá ko e me’a, pea nau ‘osi ‘oatu kātoa pē au e ‘ū me’a ko eni ‘oku fai ki ai e fēme’a’akí. Ko e ngaahi hingoa ko ē ka to’o ia ‘e lava ‘e ‘ikai ke ‘i ai ha’ane uēsia ‘a’ana e tohi tangí. Ko e fokotu’u ia ko ē ke ‘ave ki he kau polisi ko e me’a pē ‘ata’atā pē ‘a e Falé he lau. Ka nau fokotu’u atu pē au he founga ko ení neongo ‘oku fai e fakamahalo ko ení pea ‘oku ‘i ai kau polisi te nau fakatotolo’i pea fakamo’oni’i mai.

Fakatokanga kakai fonuá ko e fakamo’oni loi ko e hia

Ka ko u pehē ‘a eni pē ko ē na’a ku lave atu, nau fakatokanga atu pē ki he hou’eiki mo e kakai e fonuá ‘a

eni ko ē ‘oku nau fa’a fakahoko e fa’ahinga, pē ko e to’o ma’ama’a pē ko e ta’etokanga ‘o fakamo’oni’i pē ia he tokotaha ha hingoa ha toko fiha ke fakangata mu’a heni ka to e ‘i ai ha me’a hanau to e fakakaukau ke nau to e fakamo’oni pēhē ha tohi tangi hoko ko u tui he ‘ikai ke to e fai e kōmiti ia ‘a e fale’i ko eni ko u ‘oatú ‘e ‘ave hangatonu pē ia he kōmiti ki he kau polisi. Ka ko e fakatokanga pē ‘o kapau ‘oku tali. Ko e me’a kehe pē kapau ‘oku fokotu’u mai pē ke ‘ave ki he kau polisi e me’a ko eni ‘oku sai pē ia ka ko ‘eku fokotu’u pē na’a mau fakatokanga’i pea kapau ‘e to’o ia he ‘ikai ke uēsia ai e tohi tangi. Pea mo ‘ai mu’a ha fakatokanga faka’osi ko e anga pē ia e fokotu’u ‘a e kōmiti. Ka ko e me’a kehe ‘a e fokotu’u ia ko ē kapau ‘e ‘ave ai pē mo e, ‘ave taimi ni ia ki he kau polisi ka tau tuku pē mu’a he ‘oku fakato, ko eni ko u ‘osi fakatokanga ki he kakai ‘o e fonua kapau ‘e, na’a fa’a pēhē pea ki’i, pea ta’ofi ia he ‘oku ta’efakalao ia.

Tui ka ‘i ai ha me’a fakahū mai ki Fale Alea ke mo’oni mo pau

Vātau Hui: Sea. Sea ka u ki’i fakahoha’a atu mu’a Sea. Tapu mo e Feitu’ú na Sea tapu mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale ‘eiki ni. Sea ko u fakamālō lahi au ki he Sea ko eni ‘o e kōmiti ni he lipooti lelei kuo ‘omai. Pea ‘omi ai pea mo e fakamatala fakaofiofi ke fai ai hatau, ‘amaotolu ko ē na’e ‘ikai ke mau kau ki he kōmiti. Ko e, ‘oku ou tui Sea ‘oku totonu ke tau ta’ofi heni, ta’ofi heni ke ngata heni ‘oua to e fai e fa’ahinga ngāue ko iá. Ka ‘i ai ha me’a kuo fakahū mai ki he Fale ni fiema’u ke ‘omi e me’a mo’oni ...

Lord Fusitu’a: ‘Eiki Sea fakatonutonu.

Vātau Hui: Mo e me’a ‘oku pau.

Fakatonutonu te’eki fakamo’oni’i kuo fai ha ngāue faihala

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu ‘Eiki Sea ‘oku te’eki ai ke fakamo’oni’i kuo fai ha ngāue hala. Ko e fakamalanga ‘a e Fakafofonga ko eni ‘o hangē kuo ‘osi fakamo’oni mei ha *law enforcement* pē ko ha Fakamaau’anga ‘oku ‘i ai ‘a e fēhalaaki. Ko e fo’i fakalea ko ē na’e ‘ai he ‘e kōmiti ko e *observation*. Ko e me’a ia na’e aofangatuku ki ai e kōmiti ko e fakatokanga’i pē, ko e to e fakatokanga fakalukufua. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha’ane fekau’aki fakafo’ituitui mo e tohi tangi.

Vātau Hui: Mālō Sea.

Lord Fusitu’a: Ko e fakatonutonu ia ‘Eiki Sea *because that’s an accusation*.

Vātau Hui: Sea ko u, kau hoko atu pē mu’a ‘eku fakahoha’a ‘a’aku Sea.

‘Eiki Sea: Fakafofonga 17 ‘osi māhino kia au ho’o fokotu’u ‘oku ‘ikai ke ke loto ke tau tali.

Vātau Hui: Sea ko e ‘uhinga ‘eku to e fakama’ala’ala au Sea he ko u fakatokanga’i hifo kapau ko au eni ‘oku ou hanga ‘o fakatokanga’i ‘a e fa’ahinga fakamo’oni ko eni meimei laine taha pē fakamo’oni ia. Fo’i meimei fo’i “o” pē me’a kātoa ko ‘ene meimei ‘alu faka-o ai pē toengá. ‘A ia ko e ‘uhinga ia ko ē ‘eku fakahoha’á Sea. Ko ia pē Sea mālō.

Sāmiu Vaipulu: Sea ki’i fakahoha’a.

Fakamanatu Sea ‘osi ‘i ai ngaahi tohi tangi ne fakahū mai mo e palopalema tatau

‘Eiki Sea: Hou’eiki ko u tui ‘oku mahalo ‘oku tonu pē ke u fakamanatu atu na’e ‘osi ‘i ai ‘ū tohi tangi na’e fakahū mai ‘oku hā pē fo’i me’a tatau ko eni ‘oku mou tukuaki’i ko eni he pongipongi ní ka na’e tali e ngaahi tohi tangi ko iá ke lau koe’uhí he na’e ‘osi māhino pē ‘oku ‘ova ‘i he kau fakamo’oni ‘e tolu na’e fakahū mai ‘aki e tohi tangi.

Faka’atā Kupu 121 ke fakahū mai tohi tangi ki Fale Alea

Mou me’a ki he Kupu 121 fakamo’oni he ngaahi tohi tangi. Ko e tohi tangi kotoa pē *a*, ke tohi nima fakalelei pē *b*, taipe’i *c*, pulusi *d*, hiki ai e ngaahi fakamatala fakanounou ‘o e tangi ‘i ‘olunga he peesi kotoa pē ‘oku fakamo’oni mai ai ‘a kinautolu ‘oku ‘omai ‘enau tohi tangi *e*, ke ‘omai e tatau totonu kae ‘ikai ko ha hiki tatau ‘a e ngaahi peesi kotoa pē ‘a e tohi tangi pea ke fakamo’oni hingoa ki ai ha kakai ‘e toko tolu pē lahi ange.

Hou’eiki ko e ngaahi makatu’unga ke fakahū mai ai ha tohi tangi ...

<002>

Taimi: 1035-1040

‘Eiki Sea: ... ‘oku ‘osi kakato pea na’e fai ‘a e vakai ki ai ‘a e Kōmiti. Pea ko eni kuo fakahū mai ke mou me’a ki ai. Ko e tangi ena ‘oku hiki atu ‘i he peesi 1, 2 pea mo e 3. Pea ‘oku kamata ‘a e ngaahi fakamo’oni ‘i he peesi 4. ‘Oku ‘ikai ke ‘uhinga ‘a e ngaahi tukuaki’i ko eni ke ne hanga ‘o fakata’e’ aonga’i ‘a e tangi, makatu’unga ‘i he Tohi Tu’utu’uni. Ko e fo’i fakamo’oni pē ‘e 3 ‘oku fiema’u ke fakahūmai ‘aki. Me’a kehe ia kapau na’e fai ha fakamo’oni loi, pea ‘e toki lava pē ke fai ki ai ha ngāue ‘i he a’u mai ‘a e Tangi. Pea ko ia ‘oku ou kole atu ki he Kalake, ke ne lau mai ‘a e Tohi Tangi ka tau hoko atu.

‘Eiki Palēmia: Sea! Fakamolemole ka u ki’i fakahoha’a faka’osi atu.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘Eiki Palēmia.

‘Eiki Palēmia: Ko u loto pē ke malu’i ‘a e langilangi pea mo e tu’unga falala’anga ‘o e Fale ni. Kapau na’a tau fai pehē ‘i he kuohili, me’apango ia kapau na’a tau fai pehē. Kuo ‘osi fakahū mai ‘a e me’a ia ki heni. ‘I he tui ‘a e motu’a ni, ta’e toe veiveiua ‘oku tau fehu’ia. Kapau ‘e ‘osi ange ‘a e me’a ko eni, pea mau launga’i ‘emautolu ki he kau ...

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu ‘Eiki Sea.

‘Eiki Palēmia: Sea! Tukuange mu’a ke u faka’osi atu.

Taukave Fakafofongá Nōpele Niua ‘oku fai pau pē tohi tangi mo e Kupu 121

Lord Fusitu’a: Sea! Fakatonutonu. Kuo ‘osi aofangatuku mai ‘a e Feitu’u na, ‘oku *comply* ‘a e Tohi Tangi ko eni, mo e kupu 121. Ko e hā ‘a e to e me’a ‘oku ...

‘Eiki Palēmia: Sea! Ko ‘eku ‘ai atu ‘e au ‘oku ‘ikai ke tau *comply*. Te tau iku ki he Fakamaau’anga ‘i he me’a ko eni Sea.

Lord Fusitu’a: ... pea tau iku ki ai ko e me’a ‘oku ke malanga’i ma’u pe ke tau iku ki he Fakamaau’anga.

‘Eiki Palēmia: Hili ange ‘a e me’a ko eni. ‘E ‘ave eni ki he kau Polisi ke nau fakatotolo’i, pea ko e me’a pango, ‘o kapau ‘e toki pehē mai ‘a e kau polisi na’e fakahū mai ‘a e *document* na’e ta’efakalao. Tokoni atu Sea, ki he Feitu’u na.

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu Sea! ‘Oku ‘ikai ke ta’efakalao ‘Eiki Sea.

Lord Tu’iha’angana: ...ke fai ho’o Tu’utu’uni Sea.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘a e Fakafofonga Nōpele ‘o Ha’apai.

Poupou ki he tu’utu’uni Sea me’a kehe fakatotolo’i fakamo’oni kae lau Tohi Tangi

Lord Tu’iha’angana: Ko u tui pē kuo ‘osi mahino ‘a e me’a na’a ku lave atu ki ai. Ko e me’a ‘a koe ke ke fakahoko ‘a e Tu’utu’uni. ‘Oku ‘ikai ke hanga ‘e he ngaahi fakamo’oni ko ē ‘o ...he ko e Tu’utu’uni pē eni ‘a e Kōmiti. Hangē pē ko ena na’a ke me’a mai. He ‘ikai ke ta’ofi ai ko e ‘uhinga kuo ‘osi ‘ova ia ‘i he toko tolu hangē ko e kupu ‘i he ‘etau Tohi Tu’utu’uni. Pea kapau ‘oku ke tu’utu’uni ke ‘ave ki he kau polisi, ‘E ‘ikai ke ne ta’ofi ‘e ia ‘a e Tohi Tangi. Lau ‘a e Tohi tangi ia kae tu’utu’uni ‘a e Fale ia ke ‘ave ki he ngaahi fakamo’oni ko ē, ke vakai’i ‘e he kau polisi. Ko e poini ia ‘oku ke me’a mai ai. He ‘ikai ke pehē ia ke fai ha fakamahalo ko eni, pē ko e tukuaki’i ko eni, ko e ‘uhinga kuo ‘ova ia ‘i he toko tolu. Pea kapau ko ho’o Tu’utu’uni ia, ‘a eni ‘oku fokotu’u atu ‘e he Palēmia. Lau ‘a e Tohi Tangi ia, kae ‘ave ‘a e ngaahi fakamo’oni ko eni ‘oku mahalo’i ‘oku ‘ai pē ‘e he tokotaha ki he kau polisi. Ko e me’a ia ...

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ‘Eiki Sea, kole atu pē ‘e faingamalie ke u fakahoha’a atu pē.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘Eiki Minisitā Pa’anga.

Tokanga ki he lahi ‘aupito ngaahi peesi ‘o e fakamo’oni ‘oku ngali kehe

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu pea mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea. Tapu mo e ‘Eiki Palēmia, kae ‘uma’ā mo e Hou’eiki Nōpele mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai. Ko ‘eku fakahoha’a pē ‘a’aku Sea. Fakamolemole pē ko e motu’a ni, ‘oku ki’i fo’ou mai foki ki he Fale ni. Pea ko u vakai hifo pē ki he fofonga ‘o e Tohi Tangi ko eni, pea ‘oku ou faka’apa’apa ‘aupito ki he totonu ‘a e kakai, ke fai mai ha’anau tohi tangi ki he Fale ‘o e Feitu’u na. ‘Oku ke mea’i pē ko e motu’a ‘Atita ‘a e motu’a ni. Pea ko u fa’a anga ki he sio ki he fanga ki’i me’a ko ia ‘oku ngali kehe kiate au ‘a e anga ‘o e fakamo’oni mo e me’a ko ia. Ko ‘eku vakai atu ko eni ki he peesi 3 mo e 4, ‘oku lahi ‘aupito. Peesi 5, lahi ‘aupito ‘a e ‘u me’a ia ai ‘oku ‘ikai fe’unga ia mo e anga ‘eku ongo’i fiemālie ko me’a te u tali, ko e me’a ia ‘oku mo’oni. Te u to e fai ‘e au ha fakakaukau ki ai ke ‘ave ki he feitu’u ko ia ‘oku...

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu atu ‘Eiki Sea!

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ‘E to e ‘i ai ha me’a ... ‘e to e tonu ki he tokotaha ko eni? ‘Oku ou fakahoko pē ‘e au ia e anga ‘eku fakakaukau. ‘Ikai ke u ‘ilo’i pē ko e hā koā ‘eku fakatonutonu ...Teu to e hanga fēfē ‘o ...

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu atu Sea! Ko e ‘isiū ko eni ‘a e Feitu’u na...

‘Eiki Sea: Kātaki pē Hou’eiki!

Lord Fusitu’a: Me’a ki lalo!

‘Eiki Sea: ‘E Fakafofonga Niua!

Lord Fusitu’a: Ko ia ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: ‘E Fakafofonga Niua! Nōpele! Ko au pē ‘oku ou tu’utu’uni ‘i he Fale ni. ‘Oku ‘ikai ke ke to e me’a atu koe ki he Hou’eiki ke nau me’a ki lalo.

Lord Fusitu’a: Ko e talangata’a ia ki he Feitu’u na Ko ia Sea!

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Fakamālō Sea. Ka te u hoko me’a au ki lalo ...

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Mālō! Hou’eiki, te u feinga’i ke *focus* ‘a e tipeiti, he ko e fo’i ‘isiū ko e faikehekehe ‘a e *quality* ‘o e Tohi Tangi ...kuo ngalo ‘ia au ‘eku poini ko ho’omou fa’a fakatonutonu. Te u fakafoki mai kitautolu ki he Tohi Tu’utu’uni Hou’eiki! Ko e kupu 121 ko e ngaahi makatu’unga ia ke fakahū mai ha Tohi Tangi.

<004>

Taimi 1040-1045

‘Eiki Sea: .. pea na’e ‘osi sivi’i ‘e he kōmiti ‘a e Tohi Tangi pea nau fakahū mai ‘i he ‘enau līpooti ke lau ‘i Fale ni. ‘A ia ‘oku ‘osi vakai ‘e he kōmiti fakalelei pē ‘oku ‘i ai ha ngaahi, pē ‘oku taipe’i pea mo e ‘ū me’a ko ia, ‘ū makatu’unga ko ia na’a ku ‘osi lau atu ko ē kimu’a. Kā te u fakafoki mai ‘etau feme’a’aki ki he fo’i palakalafi faka’osi. Pea ke fakamo’oni hingoa ki ai ha kakai ‘e toko tolu, pē ko hono fakapālangi ‘o e pē ko e *or*, lahi ange. ‘A ia ko e fo’i *threshold* ke ngofua ke hū mai, ko e fo’i toko tolu pē, pē lahi ange, ‘oku ‘ikai ke tau hanga ‘o fakata’e’aonga’i ‘a e Tohi Tangi, makatu’unga ‘i he ‘ene lahi angé he ‘oku ‘osi hū pē Tohi Tangi ia ‘i he toko tolu. Pea na’a tau ‘osi fai ‘a e fo’i founa ngāue ko eni kimu’a, ko e ‘ū Tohi Tangi eni ‘e fiha ku o fakahū mai, pea fakatokanga’i ‘e he hou’eiki ‘oku ‘i ai ‘a e ‘ū fakamo’oni ‘oku mahalo ko e toko taha pē na’a ne hanga ‘o fakamo’oni, kā ko ‘etau toki fuofua feme’a ‘aki eni ke to e fakatotolo’i ‘e he polisí ‘a e ‘ū fakamo’oni ko ia.

Kaekehe hou’eiki fo’i *issue* makehe ia, ko e *issue* pē ‘e lau ‘i heni fakatatau ki he’etau Tohi Tu’utu’uni, ‘i he’eku vakai ki he’etau tohi ‘oku ‘asi heni ko e toko tolu pē ‘oku fiema’u tatau ai pē pē ‘oku tānaki mai ki ai ha toko teau miliona pē toko fiha, ko e fo’i tolu pē ‘oku fiema’u ke ngofua ke lau ‘i Fale ni.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea ‘e ki’i lava ke u ki’i fakahoha’a Sea sekoni ‘e 30 kātaki ke tokoni atu pē ki8 ho’o poini kā ‘oku, he ‘oku ‘i ai ‘a e me’a ‘oku ou hoha’a au ki ai.

‘Eiki Sea: Te u ‘oatu hono ...

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ‘Io, ‘io mālō Sea.

‘Eiki Sea: ...te u faka’osi atu hono lau ‘a e faikehekehe ko ē ‘etau lau ko eni, pea, ‘a ia ko e **pea** ‘i he fakapālangi *and*, ke fakamo’oni hingoa ki ai ha kakai ‘e toko tolu, kā ‘oku ‘asi heni pē, ‘o kapau na’e hiki ‘i he’etau Tohi Tu’utu’uni, pea, mo e tokolahi ange, ‘e pau leva ke tau muimui ko e toko tolu tātaki mai ki ai, kuo pau ke tokolahi ange ‘i he toko tolu, ‘a ia ‘e toki ta’e’aonga leva ‘a e Tohi Tangi ‘o kapau na’e pehē ‘etau lau ‘a e Tohi Tu’utu’uni. Kā ‘oku ‘asi mai heni hā mahino pē, pē, ‘a ia ‘o kapau ‘e lahi ange ‘oka fiema’u kā ‘oku ‘osi hao pē Tohi Tangi ia ‘i he toko tolu he na’e ‘osi tuhu’i mai pē ia, pea ke fakamo’oni hingoa kiai ha kakai ‘e toko tolu. ‘E malava pē ke ngata ai ‘etau lau, fakatatau ki he lau ko eni ‘a e kau loea, Vava’u 15 ‘oku tonu ‘eku ma’u pē ‘ikai.

Poupou’i Vava’u 15 faitu’utu’uni e Sea ko e tonū pē ia

Sāmiu Vaipulu: Hā pē ho’o me’a ‘au Sea ko e tonū pē ia, pea ko e tu’utu’uni ia, ko ho’o faka’uhinga pē fai ‘aki ia. Mālō Sea.

‘Eiki Sea: ‘Oku ‘ikai ke u tui au ko e fu’u *issue* lahi eni na’a tau ‘osi lau ‘a e ‘ū Tohi Tangi ...lahi ‘a e ‘ū Tohi Tangi ‘oku tau ‘osi lau.

‘Eiki Palēmia: ‘Eiki Sea ko ‘eku faka’osi pē eni, fakamolemole.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘Eiki Palēmia.

‘Eiki Palēmia: Me’apango pē ‘oku kapau na’e ‘i ai ha kau pē ko e toko fiha ia na’a nau fakamo’oni totonu, ‘oku ou faka’apa’apa au ki he fa’ahinga ko ia na’e fakamo’oni totonu, kā ko hono pangó ko e fo’i kakano ko ē ‘o e fo’i fakataha’i ‘ū peesi ko ē, ‘oku pipiki ‘a e kau fakamo’oni totonu ki he kau fakamo’oni kākā. ‘Oku ou fokotu’u atu Sea ‘oku ‘osi maumau ‘a e me’a ko ia, ‘oku ‘osi ta’e’aonga ia ...

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu atu ‘Eiki Sea. Sea ‘oku te’eki ai ha fakamo’oni’i ‘i ‘oku ‘i ai ha Tohi Tangi kākā, ‘oku ‘oatu ha fakamo’oni kākā ‘Eiki Sea, ko e Tohi Tangi eni ‘e fiha ...

‘Eiki Palēmia: Fakatonutonu atu, ko e kau polisi pē te ne lava fakamo’oni mai.

Lord Fusitu’a: ...ku o ‘omi ‘e he ‘Eiki Palēmia ki Fale ni, ‘ikai ke ‘i ai ha’atau me’a ‘a tautolu ki ai pē ‘oku ‘i ai ha kākā ai, kā ‘oku te’eki ai ke fakamo’oni’i ha fakamo’oni kākā ia ‘i he Tohi Tangi ko eni ‘Eiki Sea.

Tokanga ki he kakano & laumālie e Tohi Tangi pehē ki he founga ngāue Fale

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea, ki’i sekoni pē ‘e 30 ‘oku ou ki’i kole atu. Tapu mo e Feitu’u na Sea, tapu mo e Hou’eiki Mēmipa. ‘Oku mahino ki he motu’a ni ia ‘a e faka’uhinga pea ‘uhinga

mālie mai kiate au ‘a e toko tolu pē pē to e ‘ova ai. ‘Oku ou ki’i fie lave taimi si’i pē au ki he laumālie ko ia ‘o e faikehekehe ‘o ‘etau faka’uhinga ‘i he *procedure* ‘a e Fale Alea mo e kakano mo e laumālie ‘o e me’a ko e Tohi Tangi. Ko e Tohi Tangi neongo ‘oku fakamo’oni mai ai ha toko taha miliona pē ko ha toko nima, ‘oku ‘ikai ke fa’u ‘e he tokolahi ‘a e Tohi Tangi. ‘Oku fa’u ia ‘e he toko taha, toko ua pē toko tolu. Pea ko nautolu ‘oku nau *mobilize* ‘a e *strategy* ke fai’aki ‘a e ‘ū fakamo’oni, ‘oku ‘ikai ke ha’u ‘a e kakai ia ...

<005>

Taimi : 1045-1050

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : ki ha feitu’u e taha, pea nau fakamo’oni fakataimi taha. ‘Oku fa’u e me’a ko iá ‘e he toko 1 pē ko e toko 2.

Lord Fusitu’a : Fakatonutonu atu, ‘Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : ‘Ai ke ‘osi ‘eku ki’i malangá.

Lord Fusitu’a : Sea, fakatonutonu. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha fakamo’oni ia ki he ngaahi tukuaki’i ‘oku fakahoko mai ‘e he Minisitā ko ení. Ko e kakano ‘o e tohi tangí, ko e fiema’u ‘a e kakaí ke ‘oange ‘a e Laó ke nau me’a ki ai. Ko e hā e me’a ‘oku ilifia ki ai e Pule’anga, ke ‘oange ‘a e Laó ke nau me’a ki ai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Mālō. ‘Eiki Sea, ko ‘eku ‘uhingá pē ‘a’aku ia, ‘oku ‘ikai ke u ‘uhinga au ki he tohi tangi ko ení. Fakalūkufua pē ia, ko e me’a ko e tohi tangi, ‘oku ‘ikai ke ha’u ha toko 100 ‘o ta’utu fakataha ‘o nau hanga ‘o fatu ‘a e tohi tangí. ‘Oku tau ‘ilo’i kotokotoa ‘a e founga fa’u ‘o e me’a ko ē tohi tangi, ‘oku fa’u ia ‘e ha toko 1, toko 2, pē toko 3. Pea ‘osi ko iá pea nau fa’u leva e founga ‘e ma’u ai e ngaahi fakamo’oni. ‘Oku ‘i a e ni’ihi ia ‘oku nau ō atu nautolu ‘o talaange. Kapau ‘oku ‘ita ha taha he halá. ‘Ei ko e me’a eni ki he halá, fakamo’oni ai pē e kakai ia ko iá. ‘Alu atu ki he ni’ihi, talamai ‘oku nau ‘ita ha ‘īsiu kehe, pea talaatu pē ko iá, pea fakamo’oni e kakai ko iá ai. ‘Oku ou tokanga au ki he fo’i laumālie ko iá. He ‘o kapau ‘oku fokotu’utu’u he ‘e ni’ihi na’a nau fa’u ha fa’ahinga tohi tangi pē, ke nau ngāue’aki ha founga pehē ni ‘o ‘asi ia he peesi e 3, fakamo’oni ia meimei ‘ova he 60. ‘Oku ‘i ai e uesia lahi e laumālie ‘oku fa’u’aki ha tohi tangi, pea ko e me’a ia ‘oku ou ki’i kole atu pē ke u ki’i tokoni atu, Sea, pea ko e hā pē ho’o tu’utu’uni ‘a koe, Sea, ‘oku pou pou’i pē. Mālō.

Lord Tu'ilakepa : Sea, ki’i kole pē ha faingamālie. Sea, kole pē ke u hūfanga atu he fakatapu kuo ‘osi hono aofakí. ‘Oku ou tu’u au ki ‘olungá, ‘oku ou mālie’ia pea to e lēsoni, ‘a e me’a ko ē ‘oku me’a mai ai e Minisitā Leipa. Talu ‘eku nofo au he ‘Eiki Palēmia, pea hoko atu e tēpilé ni, mo ‘eku lama ke u ‘ilo, ko e hā e founga ‘oku ngāue’aki he tohi tangí. Tā ko e founga ia na’e kamata’aki ‘e he Minisitā Leipa ko’eni, ‘a e ‘ū tohi tangi kimu’a, Sea. Pea ko e me’a ia ‘oku ou tu’u hake aí, kuo ma’u ‘eku fakakauká, ‘Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia : Sea, ‘oku ou fakatonutonu atu.

'Eiki Sea : Me’a mai e fakatonutonu.

'Eiki Palēmia : Kātaki pē, Fakafofonga. Ko e tohi tangi na'e kau ai e motu'a ni. Na'e 'i ai e tohi tangi na'a mau lāunga'i ki he kau polisi, ka na'e ō e kau polisi ki Kolisi Fefine 'o fakatotolo. Sea, te'eki ai ke u fakahū mai 'e au ha tohi tangi ki he Fale ko 'ení. 'Oku hangē ko e sīpinga ko ení 'o fakamo'oni ai e toko fiha. Te'eki ai tu'o taha.

Lord Tu'ilakepa : Ko e hā e fakatonutonu? 'Oku 'ikai ke u 'ai au ki he 'Eiki Palēmia. 'Ohovale au he'ene vete hiá, 'oku te'eki ai ke u 'ai au ki ai. Ko 'eku fanongo 'a'aku ia ki he me'a ko ē 'oku me'a'aki 'e he Minisitā Leipá. Founa ko ē hono ngāue'aki ko ē e tohi tangí. Fa'u ha toko 2 pē toko 3, pea me'a atu he halá 'o felongoaki mo ha ni'ihi, pea fakahoko kae fakamo'oni hē. Fakamo'oni pē e ni'ihi ia ko iá, 'oku te'eki ai ke nau 'ilo 'enautolu pē ko e hā koā e 'uhinga 'o e tohi tangí. Fetaulaki mo e ni'ihi 'oku 'ita. Ko e 'uhinga ia, 'Eiki Palēmia, e me'a 'oku ou lave ki ai ki he Minisitā Leipa. Toki mahino kiate au, ko e founa ia ne fa'u'aki 'a e 'ū tohi tangi kimu'a. Pea ko 'eku fēhu'í leva, 'Eiki Sea. Hā e me'a te tau fai? Te tau kamata heni, ke 'ave ki he kau polisi, pē te tau kamata mei mu'a, koe'uhí he 'oku 'i ai e ngaahi me'a kimu'a, 'oku kei toka pē he fanga ki'i pēpē ko ē na'e fakamo'oni he 'ū tohi tangi kimu'á, he lēkooti 'a e Fale Aleá. Kei toka ai e fanga ki'i hingoa e kau pēpē. Kei 'i ai pē mo e ngaahi hingoa 'o e kakai ia kuo pekia, 'Eiki Sea, te'eki ke fai ha ngāue ia ki ai. 'Aho ni, ke me'a mai he 'aho ni, pē 'e toko 2 pē toko 3, ka 'oku ou tui ki he me'a 'oku me'a mai 'a e Fakafofonga Fika 17. Kapau 'oku tau pēhē ke tau fakangata, te tau fai he founa ko ení, ka tau foki mu'a 'o kamata mei mu'a. Ke 'omi e 'ū tohi tangi ki he fonua ni. A'u ki he 'ū tohi tangi, Sea, 'oku ke mea'i pē, na'e hiki tatau. Hiki tatau, 'Eiki Sea.

Veivosa Taka : Sea, fakatonutonu. Sea, ko 'eku fakatonutonú, 'Eiki Sea, 'oku 'ikai ke to e ngofua, he kupu 30, ke tau hanga 'o alea'i ha me'a kuo 'osi alea'i 'i he Fale ni. Tau feme'a'aki pē he me'a lolotongá. Ko e fakatonutonú ia, Sea.

Lord Tu'ilakepa : Sea, hā ha'o me'a ki he fakatonutonú, pē 'oku sai ia, pē 'oku ta'eoli, pē 'oku tonu, pē 'oku mo'oni, ka 'ikai pea tuku mo e fakahela, he 'oku mole hoku taimí ia 'oku he fai e fakatonutonú, 'ikai ke 'i ai ha palopalema ia. 'Oku ou fakakaukau atu ki he Feitu'u na, he ko 'etau Tohi Tu'utu'uni 'oku tonu ke 'i ai ha'o tu'utu'uni pē 'oku tonu pē 'oku hala. He kapau he 'ikai ke fai e me'a ko iá, 'Eiki Sea, 'e me'a hake e 'Eiki Nōpele, fakatonutonu. Me'a hake e Fakafofonga, fakatonutonu. 'Ai ha'o me'a mai pē 'oku tonu e me'a ko ē ka u toki hoko atu.

'Eiki Sea : Ko e kupu fē koā na'e me'a mai ki ai e Fakafofonga Ha'apai 13?

Lord Tu'ilakepa : Sai, ka u hoko atu au, 'Eiki Sea.

Veivosa Taka : Tapu pea mo e Feitu'u na, 'Eiki 'iSea, kae 'uma'ā e Fale 'eiki ni. Kupu 39 (b).

Lord Tu'ilakepa : 'O, tā ko 39.

<006>

Taimi: 1050-1055

'Eiki Sea : 39(b) ..

Lord Tu'ilakepa : 'Osi fai 'a e fakahā loto ki ai, kuo tali pē ta'etali, .. 'a eni 'oku ou lave ki ai 'Eiki Sea. 'Eiki Sea, 'oku ou lave au ki he 'ū Tohi Tangi kimu'a 'Eiki Sea, 'oku 'osi hoko 'i he Falé ni. Kapau leva ko ha founa ke tau kamata leva he taimi ni, te tau to e foki 'o kamata mei mu'a 'Eiki Sea. Na'e 'i ai 'a e 'ū Tohi Tangi ai 'Eiki Sea, ko e 'ai ke tukuhifo e 'Eiki Palēmia 'e taha, pea o 'a e ni'ihi ko eni, hangē pē ko e founa ko ia 'oku me'a mai ki ai 'a e 'Eiki Minisitā Leipá, 'ave ki he kakaí, kau 'a Vava'u kau ngāue Faka-Pule'angá ke nau fakamo'oni ai, 'osi ko iá pea 'omai ki heni. Na'e to e o 'a e fakatotolo 'o kumi 'a e ni'ihi ko eni. Ne toki kalokalo mai 'a e kau ngāue Faka-Pule'angá, 'oku 'ikai ko nautolu ia, na'e 'ikai ko honau lotó ia. 'Eiki Sea, ko e me'a ia 'oku ou lave ki ai. Mo'oni 'a e me'a ko ia 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Palēmia, manatu'i lelei 'e au 'a e Tohi Tangi ko ia. 'Osi atu 'a e ngaahi feitu'u ko e o ki ai 'a e kau polisi. Hou'eiki, 'oku ou mālie'ia he kupu 'i he Tohi Tangi, ko e me'a mai ia 'a e kakaí, 'ai ke mau kau he laú, ka 'oku 'ikai ko e toki faka'aonga'i pē mautolu he Fili Fale Alea. Ko ia pē, ko 'enau tangi ia, ke a'u mai honau le'ó ki he Feitu'u na, ke 'ave e ngaahi Lao ko eni ko ē 'oku fai ki ai 'a e feme'a'akí, ke 'i ai ha kaunga 'o e kakai 'o e fonua ko iá, 'osi. 'Oku 'ikai ko ha tangi mai ia kia moutolu ke fakapekia, pē tukuhifo, pē to'o, 'ikai. Kole mai pē ke mou laumālie lelei, mei he Feitu'u na 'Eiki Palēmia, mo e Falé ni kotoa. 'Oange hanau faingamālie ke 'i ai ha'anau lau 'i he liliu ko eni 'Eiki Sea. Ko ia pē.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea ki'i tokoni atu mu'a ki he 'Eiki Nōpele kapau 'e loto ki ai.

Lord Tu'ilakepa : Kapau 'e tō lelei ko e ifo atu, pea kapau 'e tō kovi ko e hā hono 'aonga e tokoni.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Mālō Sea e toka'i.

'Eiki Sea : 'Eiki Nōpele, 'oku ke tali pē e tokoni?

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Mālō mālō Sea ko ē 'oku tali 'e he Hou'eiki kae 'oatu e ki'i tokoni.

Lord Tu'iha'angana : Sea, 'ai mu'a ka u ki'i tokoni faka'osi atu. Sea, na'a ku fakahoko atu pē 'e au, ke mea'i 'e he Feitu'u na pea mo e Hou'eiki 'o e Fale. Na'a ku fakahoko atu he loto hangamālie mo'oni, pea na'a ku 'osi .. Kapau na'e mou me'a lelei, na'e fakahoko atu pē 'a e tu'utu'uni 'a e Kōmití. 'Uluakí, pehē atu, na'a mau ngāue ki he Tohi Tangi, pea na'a mau fakatokanga'i 'a e me'a ko eni. Pea na'e 'oatu pē, pea na'e 'osi pehē 'e he Kōmiti. Neongo na'e fakatokanga'i, hangehangē, ngalingali, ko ha tokotaha pē na'a ne fakamo'oni'i ha ngaahi hingoa lahi ange. Ka 'oku fokotu'u atu 'e he Kōmití,..

Taukave'i 'ikai ha me'a he Tohi Tangi 'oku hala & te'eki fakamo'oni'i e tukuaki'i

Lord Nuku : 'Eiki Sea ki'i fakatonutonu atu Sea. Sea, ko e fakatonutonu atu 'a e motu'á ni, koe'uhi ko e Lipooti ko ia 'a e Kōmiti ko eni 'Eiki Sea. Ko e me'a ko ia 'oku 'omai 'aki ko ē, ko 'eku fakatonutonu 'oku 'omai 'aki 'a e fakamahamahalo, na'e 'i ai 'a e fakamo'oni loi. 'Oku te'eki ke 'i ai ha fakamo'oni loi 'e fakapapau'i, ka ko e fakamahamahalo 'o hangē ko 'ene me'a. Ka

ko 'eku fakahoko atú 'Eiki Sea, ko 'eku fakatonutonú, 'oku 'ikai ke hala ha me'a ia he Tohi Tangi ko ē, 'o a'u ki he fakamo'oni. Ko 'eku fakatonutonu ia.

Lord Tu'iha'angana : Mālō Sea, mo'oni. Ko 'eku feinga pē eni ke fakamo'oni'i atu. Mo'oni e 'Eiki Nōpele ia. Ka na'a ku 'osi pehē atu, ko e anga pē 'emau fakamahamahalō, ka 'oku 'ikai ko ha kau *expert* 'a e Kōmití ia ke nau hanga 'o fakamo'oni'i.

Lord Nuku : 'Eiki Sea, ko e 'uhinga 'eku fakatonutonu atú, 'oua 'e 'omai ha me'a ko e fakamahamahalō. Ka 'oku hala, hala. Ka 'oku tonu, lau.

Lord Tu'iha'angana: Tui au ki he fakatonutonu

Lord Nuku: Ko e hā 'a e halá 'i hē ?

'Eiki Fefakataui'aki: Sea ke u lave atu au he ko au na'e

Lord Nuku: Ko e Kōmiti pē eni 'oku nau ōmai 'o feme'a'akí 'Eiki Sea, ka ko 'eku fakatonutonu atú, 'oku 'ikai hala ha me'a hē, mo hano fakamo'oni, he 'oku te'eki fakamo'oni'i. Ko 'eku me'a ia 'oku ou fakatonutonu atu ai 'Eiki Sea pea mo e Kōmiti ko eni.

'Eiki Sea : Hou'eiki ko e ...

Lord Nuku : Kapau na'a mou pehē mai, ko e peesi ko ē, fakamo'oni 'e 4 ko ē 'oku hala. 'Ikai ke lava ia.

'Eiki Sea : Nōpele 'Eua, ko e me'a ko ia 'oku ke tokanga mai ki aí Hou'eiki, ko e Kupu 2.3 kau fakamo'oni ki he Tohi Tangí, 'a e lipooti ko eni mei he Kōmiti. Kapau te mou me'a hifo ki ai, ko e sētesi 2 ko ia ki laló, 'oku lau ai, 'oku fakatokanga'i 'e he Kōmití na'e 'i ai 'a e ngaahi fakamo'oni, ne meimei ko e tokotaha pē na'a ne fakahoko. Ko e fakalea ia mei he lipooti ko ia mei he Kōmiti. 'Oku nau fakatokanga'i, ngaahi fakamo'oni ne meimei ko e toko 1 pē na'a ne fakahoko.

Lord Nuku : 'Eiki Sea, ...

<008>

Taimi: 1055-1100

Lord Nuku: ... ko e 'uhinga ia 'eku pehē 'oku 'ikai ke hala ha me'a hē he 'oku 'ikai ke lava ia 'o talamai ko e fakamo'oni ko ē 'oku hala pea fakapapau'i pea 'ave 'a e lāunga ki ai Sea. Ko 'eku fokotu'u atu pē 'a'aku ia 'Eiki Sea kapau 'e 'osi e me'a 'a e kau me'a ko ē pea tukumai ha'amau ki'i faingamālie he ko e Tohi Tangi eni.

Lord Tu'iha'angana: Hangē pē ko 'eku lave.

Lord Nuku: Ka ‘oku ‘ikai ke u tui ke nau to e ōmai ‘o talamai fakamahamahalo mai ki he Fale ni Sea. ‘Ika ke u tui ki ai.

Lord Tu'iha'angana: Pea hangē pē ko ‘eku lave Sea ka nau ‘osi fakama’ala’ala atu pē tui pē ki he ‘Eiki Nōpele ka nau ‘osi fakama’ala’ala atu pē, fakatokanga’i he kōmiti ē ka ‘oku ‘ikai ke, he ‘ikai ke lava ‘e he kōmiti ‘o fakamo’oni’i ke hoko ko ha fakamo’oni fakalao ke tali fakafakamaau’anga ko e ‘uhinga he ko e feitu’u kehe ia te nau fakamo’oni’i. Ka ko e ‘oatu pē au he nau ‘osi pehē atu pē au na’e ‘ikai ke fakamo’oni, he ‘ikai ke lava he kōmiti ia ‘o fakamo’oni’i fakapapau’i ko e ‘uhinga ko e tafa’aki kehe ia, ka ‘i he taimi tatau he ‘ikai ke uēsia ai, nau ‘osi fakahoko atu pē he ‘ikai ke uēsia ai ‘a e Tohi Tangi ia ke fakahū he ‘oku ‘osi fakatatau ia ki he’etau tu’utu’uni. Pea mo hono hoko pē ko e kole, na’e kole atu pē ki he Hou’eiki mo e kakai ‘o e fonua mei he kōmiti ko e ‘uhinga ko e faka’apa’apa’i e Fale ni mo e, ka ai ha, ka ko e me’a kotoa pē, līpooti atu Sea pea ko eni nau hanga ‘o līpooti atu fakatatau pē mo e tu’utu’uni ‘a e kōmiti ki he ngaahi me’a ko ē na’e fakatokanga’i, na’e ‘ohake, ko e kōmiti ‘oku toko 6 Sea pea ko e ngaahi me’a kotoa pē ko e motu’a ni pē ‘oku ne tataki ko e ngaahi me’a kotoa pē ‘e ‘ohake he ngaahi tafa’aki kuo pau ke fakamā’opo’opo ‘o līpooti mai. Mālō.

Taukave Pule’anga ke tauhi ngeia mo e molumalu e Fale Alea

‘Eiki Minisitā Ako: Tapu mo e Sea Fale Alea ‘o Tonga. Tapu mo e ‘Eiki Palēmia, Hou’eiki Minisitā ‘o e Kapineti. Tapu ki he Hou’eiki Nōpele. Tapu mo e kau Fakafofonga e Kakai. Hou’eiki mou mea’i pē ‘oku kakato e fonua heni. Ko e Pule’anga eni, Hou’eiki Nōpele e fonua, ko e kakai eni. ‘Oku ‘i ai e molumalu mo e toputapu e Fale ni. Pea ‘oku taau mo tautolu ke tau tauhi. Ko e Tohi Tangi ko ‘eni, fakatatau pē ia mo e Konisitūtone ‘oku tonu pē ia. Pea hangē ko e kupu ko eni na’a ke me’a mai ‘aki Sea ke fakamo’oni e toko tolu. ‘Oku ‘uhinga ia ko e toko tolu pē. Kapau ‘e a’u e fo’i tolu, fo’i tolu pē, ka ko eni ia ‘oku tokolahi ia ‘oku ‘ova ia he tolu pea ‘oku nau fepikiaki nautolu he ‘ikai ke tau lava ‘e tautolu ‘o to’o ē mei hē. Kapau na’e ha’u e, ‘a e ...

Lord Nuku: ‘Eiki Sea ...

‘Eiki Minisitā Ako: Tohi ko eni ko e tolu pē.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea fakatonutonu atu ‘Eiki Sea.

‘Eiki Minisitā Ako: ‘Oku ‘atā ia.

‘Eiki Sea: Me’a mai Nōpele ‘Eua.

Fehu’ia fē ‘a e ngaahi fakamo’oni ‘oku hala he tohi tangi

Lord Nuku: Ko ‘eku fakatonutonu atu ‘Eiki Sea kuo me’a mai e ‘Eiki Minisitā ‘oku hala e Tohi Tangi pea hala mo e fakamo’oni. Me’a mai angē pē ko fē fakamo’oni hē ko ē ko ē ‘oku hala.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea ...

Lord Nuku: Ko ‘eku fakatonutonu ia Sea ko e taimi ni kuo fai e feme’a’aki ‘oku hala e Tohi Tangi mo e fakamo’oni. Ko ‘eku fakatonutonu atu Sea ‘oku te’eki ai ke hanga ‘a ha taha ‘o fakamo’oni’i mai ‘oku ai ha fakamo’oni hē ‘oku hala.

Veivosa Taka: Sea te u ‘oatu ‘e au e fakamo’oni ko eni.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea.

‘Eiki Minisitā Ako: Ko e taimi eni ‘o’oku Sea.

Lord Nuku: Ko ‘eku fakatonutonu ia ‘Eiki Sea. Ke fai mu’a ha’o me’a pē ‘oku ai ha hinga hē na’e fakamo’oni loi. Me’a mai e hinga ko ia Sea.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘Eiki Minisitā, me’a mai angē ko e ‘uhinga ‘oku kei tukuaki’i e Tohi Tangi ‘oku te’eki ai ke fakamo’oni pau mai ha taha.

‘Eiki Minisitā Ako: Ko ‘eku fononga ki ‘Ofisi Ako ‘oku ou kei pehē atu pē au ia hē ‘oku ta’ofi au ia ‘e he Nōpele ke u a’u ki ‘Ofisi Ako, ‘oleva mu’a ke u a’u ki ‘ofisi ako. Pea toki mahino. ‘Oleva ke ‘osi ‘eku fakamatala.

Lord Nuku: Sea.

‘Eiki Minisitā Ako: Ke mahino.

Lord Nuku: Na u fakatonutonu he kuo ne ‘osi hanga ‘o fakahala’i ‘a e fakamo’oni Sea. Ko ‘eku fakatonutonu ia. Pea ko ‘eku fakatonutonu atu me’a mai pē ko fē hinga ko ē ‘oku hala hē hono fakamo’oni. Ko e fakatonutonu ia Sea.

Poupou ke ‘ave Tohi Tangi ki he kau polisi

‘Eiki Minisitā Ako: Te u, te u fakamatala atu Sea pea toki a’u pē ki he me’a tali e me’a e Nōpele. Ko e taha e ngaahi fatongia ‘o e Fale ni na’a ke me’a mai ai ‘i he’etau kamata ko eni he uike kuo ‘osi ko e fa’u lao. Pea ko e fa’u lao ‘oku totonu ke ‘i ai hano fakamo’oni’i. Ko ‘etau sio hifo ko eni ko ē ki he, ki he ngaahi fakamo’oni ko eni ‘oku ou poupou au ki he ‘Eiki Palēmia, ‘ave ki he kau polisi ke ‘ave ‘o fakamo’oni’i. Pea toki ‘omai ki heni he ko e Fale ma’a eni mo mā’oni’oni, ke tau sio ki he me’a ko ia ...

Lord Fusitu’a: Ki’i fakatonutonu ‘Eiki Sea. ‘Oku ou faka’apa’apa’i lahi e Minisitā ko eni kā kuo ‘osi fakamahino he Feitu’u na ‘a e tu’unga ‘a e Tohi Tangi ko eni fekau’aki pea mo e tu’utu’uni pea mo e lao, ko e me’a ko ē ke ‘ave ki he kau ‘ofisa melino toki me’a ia ‘amui ‘Eiki Minisitā. Kuo ‘osi fakalao pea ‘oku hangē ko e me’a ‘a e ‘Eiki Nōpele mei ‘Eua ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ia ‘oku hala he Tohi Tangi ko eni. Tonu ‘a e fakahoko mai ki he Fale. Mālō.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea ka u ‘oatu ‘a e ki’i founa ke tokoni na’a tokoni. Ko e taha e me’a na’a mau fakahoko na’e ‘i ai e ...

<009>

Taimi: 1100-1105

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: ... kātaki, kātaki Sea 'oku 'i ai e, kae hoko atu mu'a, kātaki.

'Eiki Minisitā Ako: Ko ia, mālō 'aupito. Ko e, mou mea'i pē Hou'eiki, ko e totonu mo e me'a kotoa pē 'oku tau 'omai 'o alea'i heni 'oku mo'oni mo totonu. Ko e 'uhinga hono 'ohake ko ení, he kuo kamata ke 'asi mai mei hotau 'ātakai 'a e me'a loi. Mo e ngaahi me'a 'oku 'ikai fakamo'oni'i. Neongo ne 'i ai e ngaahi Tohi Tangi pehē ni kimu'a, ka na'e ha'u ia he 'ātakai ko iá na'e te'eki ke hangē ko e 'ātakai ko e 'ātakai ko ia he taimi ní. Ko e 'ātakai he taimi ní 'oku 'i ai e ngaahi me'a tukuaki'i 'oku 'ikai fakamo'oni'i pea 'oku 'ikai totonu pea 'oku 'ikai mo'oni.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea, te u ki'i kole pē ki he Minisitā ke u ki'i tokoni atu pē ki he Feitu'u na, 'o kapau 'e tali 'e he Feitu'u na. Mālō. Sea, ko au 'oku ou fu'u tokanga ki he fo'i me'a ko ē 'oku me'a mai ki ai e Minisitā. Falé ma'a mo ma'oni'oni e Falé ko ení 'Eiki Sea. Koau ko u tu'utu'ukina au 'Eiki Minisitā ho'o me'a maí. Ko 'eku tokoni pē 'aku ki he Feitu'u na. 'Oku ke mea'i koā e me'a ko e loi e, tautautefito ki he Pule'angá ko eni 'oku mou lolotonga me'a ai he taimi ní. Ko u 'ai atu pē au ki he Feitu'u na ke ke mea'i pē 'oku mou mea'i pē 'ikai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea, te u ki'i fakatonutonu au Sea, ke u ki'i fakatonutonu atu kātaki.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisitā ho'o fakatonutónú.

Lord Tu'ilakepa: Koau ko u tu'utu'ukina au ai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko 'eku fakatonutonu atú, he ko ia 'oku me'a mai 'oku tu'utu'ukina. 'Oku 'ikai ke mau tu'utu'ukina kimautolu. 'Oua 'e tu'utu'ukina ia 'ene ongo'i fie fai angahala, pea mo loí pea ne hanga 'e ia 'o talamai 'oku mau loi pehē.

Lord Tu'ilakepa: Ka 'i ai ha taha 'oku fonu

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Ai pē koe.

Lord Tu'ilakepa: Kapau 'oku 'i ai ha taha 'oku fonu loi.

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu, fakatonutonu atu e 'Eiki Minisitā Sea.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Nōpele, ka 'i ai ha taha 'oku fonu loi he 'ikai tu'utu'ukina ia he 'oku fonu loi pē ia.

Lord Fusitu'a: Ko ia.

Lord Tu'ilakepa: Taha ko ē 'oku 'ikai loí, tu'utu'ukina. Kakai ko ē 'oku fonu loí he 'ikai teitei tu'utu'ukina ia.

Veivosa Taka: Sea ko 'eku fakatonutonu. Tapu pea mo e 'Eiki Sea, tapu pea mo e Falé 'eiki ni. 'Eiki Sea ko 'eku fakatonutónú he ko u ongo'i ma'ema'ekina ki he tukuaki'i kuo fai ko e Falé 'eiki ni, ko e Falé loi eni pea mo e Pule'angá loi eni. Pea ko u kole atu Sea ke fakatonutonu pea fakafoki 'ene me'a he 'oku 'ikai ke mo'oni. Mālō Sea.

Lord Tu'ilakepa: Sea, te mou loto ke u fakafoki pē te u fakamatala atu e loi 'a e Pule'angá ko ení.

Lord Nuku: Sea, tuku mu'a ke u ki'i tokoni.

Lord Tu'ilakepa: Me'a mai angé, fakatatau ki ho'o fakatonutonu ko ē.

Lord Nuku: Ki'i tokoni ki he,

'Eiki Sea: Hou'eiki tuku atu ha miniti 'e 15 ki he ngaahi *issue*.

(Na'e *break* heni 'a e Fale)

<001>

Taimi: 1115-1120

Sātini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea e Fale Aleá. (*Lord Fakafanua*)

Sāmiu Vaipulu: Sea ki'i fakahoha'a atu.

'Eiki Sea: Me'a mai Vava'u 15.

Fokotu'u ke hoko atu ngāue e Fale fakatatau ki he Kupu 16 Tohi Tu'utu'uni

Sāmiu Vaipulu: Mālō Sea. Tapu mo e 'Eiki Seá tapu ki he 'Eiki Palēmiá kae 'uma'ā e Hou'eiki Mēmipa e Fale ni. 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke u, talu e feinga hake 'a e motu'á ni 'anenai 'Eiki Sea ko e toki, hangē ko e lau ko ē 'a e finemotu'a ko ē he tala lotó, "Ko u toki faingamālié eni."

'Eiki Sea na'e, ko 'eku lave'i ko ē 'a'akú na'e 'osi faka'uhinga 'a e Feitu'ú na 'a e Kupu 8 'o e Konisitūtoné mo 'ene ha'u ko ia ki he'etau Tu'utu'uni Ngāué. 'I he'ene pehē 'Eiki Sea ko u fokotu'u atu au 'a e Kupu 16 'o 'etau Tu'utu'uní mafai 'o e Feitu'ú na 'Eiki Sea. Pea fakatatau ki he tēpile fitú 'a hono faka'uhinga'i 'o 'etau laó. Ko 'ene aofangatukú ia 'Eiki Sea. Pea ko e me'a ia na'a ku lave atu ki ai 'anenai 'Eiki Sea ko e faka'uhinga 'a e Feitu'ú na he ko 'eku anga ko ē 'eku vakai ki hotau Falé ki ho Fale 'eikí he taimi ní 'oku tau lolotonga tā kākau holo he Kupu 49. Maumau'i 'a e Tu'utu'uni ko ē 'a e Fale. Ta'efaka'apa'apa ki he Falé 'Eiki Sea. He ko e faka'uhinga ko ē na'a 'omai he 'e Feitu'ú na ko e Kupu 8 'oku ne talamai 'oku ne fiema'u ha kakai 'oku nau 'i ai ha me'a 'oku nau ta'efiemālie ai. Pea hangē ko ia 'Eiki Sea 'oku tukuhua 'aki 'a 'etau kalama faka-Tongá ko e kakai kuo pau ke tolu 'asi ia 'i he Tu'utu'uni Ngāue ko ē 'a e Feitu'ú na toko tolu pē lahi ange. 'I he 'ene pehē 'Eiki Sea ko u tui au, fokotu'u atu fai ā ho'o tu'utu'uni aofangatukú fakatatau ki he'etau Tu'utu'uní kae fai mo tau hoko atu ...

<002>

Taimi : 1120-1125

Sāmiu Vaipulu : Tau ngāue ki he tohi tangi ko eni, ko e fakafekiki ko eni he 'ikai 'osi ia. Ka 'o kapau he 'ikai ke tau muimui ki he 'etau Tu'utu'uni Ngāue, ko 'etau fetakai ai pē hangē ha fu'u supó he Fale ni, mole e taimí, 'Eiki Sea. Mālō.

Veivosa Taka : Sea, ki'i faingamālie, Sea, ke fai atu ha ki'i fakahoha'a. Tapu pea mo e 'Eiki Sea. Tapu mo e Fale 'eiki. Sea, 'oku ou fakamālō atu he ma'u e ki'i faingamālie ko eni ke fai ai ha ki'i fakahoha'a, felāve'i mo e tohi tangi. 'Eiki Sea, ko e me'a ko ē 'oku me'a ki ai e Feitu'u na, 'oku lave'i pē ia 'e he motu'a ni, pea 'oku 'ikai ke u hanga 'o fakafepaki'i 'a e ngaahi me'a kuo ke me'a mai'akí. Ka 'oku ou fakahoko atu pē 'eku pou pou ki he fokotu'u na'e fakahoko 'e he 'Eiki Palēmiá, pea na'e tali ia he pou pou. Ke fakafoki e tohi ko eni ki he kau polisi ke fai ha ngāue ki ai. Sea, 'uluaki e poiní, ko e fiema'ú ke 'oua 'e 'omai ha me'a 'oku 'ao'aofia pē takihala'i pē lohiaki'i 'a e Fale 'eiki, 'uluaki, Ua, 'Eiki Sea, ko e 'uhingá, ko e fakamo'oni, 'oku 'ikai ke 'omi ha me'a ko e fakamo'oni loi. Ko hono hokó, 'Eiki Sea, na'a ke me'a mai 'anenai 'o fekau'aki pea mo e ngaahi me'a angamaheni 'i he kuo hilí. Ko 'eku fokotu'ú, 'Eiki Sea. Me'a ni te tau 'omai e fehālaaki 'aneafi ke ne fakatonuhia'i ke tau fehālaaki ai. Pē ko 'etau kamata 'i he 'aho ni 'o kamata ai

Lord Tu'iha'angana : Sea, kole pē ki he Fakafofongá, Sea, ka u ki'i fakahoha'a pē ke tokoni pē.

'Eiki Sea : Tali pē Ha'apai 13 e tokoni mei he Nopele Ha'apai?

Fokotu'u fakafoki ange ki he Kōmiti *Privilege* e Tohi Tangi ke fai hano fakalelei'i

Lord Tu'iha'angana : Tapu mo e Feitu'u na, Sea, pea tapu mo e Hou'eiki Fale Alea 'o Tonga. 'Oku ou fokotu'u atu pē, Sea, mo, ngaahi feme'a'akí, pea fakakaukau pē ko e 'uhingá pē ko e Komiti, pea na'e,anga foki eni e vakai 'a e Kōmiti pe nau tu'utu'uni, hangē ko ia na'a ku fakahoko atu, Sea. Ka 'oku mahino pē foki mei he ngaahi feme'a'akí, 'a e ngaahi poini kehekehe 'ou 'omai 'e he kau Mēmipa, pea 'oku hangē ka tau ka lōloá. Ka ko 'eku fokotu'ú pē, 'Eiki Sea, 'uhingá he 'oku 'i ai pē, 'e lava pē 'o fakafoki mai eni ki he Kōmiti ke mau ngāue ki ai 'i he ho'atā ni, ke fai hano fakalelei'i, ko e 'uhingá ke lava pē 'o fakalelei'i 'a e ngaahi me'a 'oku tokanga ki ai mei he ongo tafa'akí, 'a e Hou'eiki, pea mau toki lipooti mai 'a efiafi pē ko 'apongipongi, kae fai pē mo e fetalanoa'aki pea mo e kau tohi tangi, ki he ngaahi me'a ko eni, pea kapau 'e fu'u mahino, ko e ongo fa'ahi, 'oku mahino pē 'oku 'i ai e fa'ahinga, neongo 'oku 'ikai ke nau, hangē ko ē, neongo 'oku fai ha fakamahamahaló'i ki ha me'a, 'oku 'ikai pē ke nau loto ke 'omai ha me'a pehē he tohi tangi. Pea 'oku ou tui pē 'e to e solova ke fai ha fetalanoa'aki mo e kau tohi tangi, pea mau toki lipooti mai, Sea. Ka ko e koloá, kuo a'u atu 'a e tokanga, me'a na'e vakai ki ai e Kōmiti, mo tokanga ki ha hokohoko atu he kaha'ú, ka tau fakalelei'i mu'a eni 'e he Kōmiti mo e kau tohi tangi, ka tau toki hoko atu ha ngaahi me'a pehē ni ki he kaha'ú. Kae fakafoki mai ke mau ngāue ki ai he 12.00, pea mo fai ha toe lipooti mai e. Mālō.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea, ki'i

'Eiki Sea : Me'a mai, 'Eiki Minisitā Leipa.

Pou pou ke fakafoki ki he Kōmiti fai e ngāue ki he ngaahi me'a 'ao'aofia felāve'i mo e Tohi Tangi

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Mālō 'aupito, Sea. 'Oku ou pou pou ki he fokotu'u ko eni. Ko e ngaahi makatu'unga ko ē 'oku 'omai 'i he feme'a'akí, ke mau to e foki 'o sio fakalūkufua ki ai, 'oku 'ikai ko e 'uhinga eni ia ko e kakano 'o e tohi tangi, ka ko siofi pē, hangē ko e ngaahi me'a, kapau 'oku 'i ai ha ki'i me'a 'ao'aofia, ke fakalelei'i e ngaahi me'a ko iá, pea lava ke fakafoki mai, he 'oku ou pou pou au ki

he me'a 'a e Sea e Kōmiti, he 'e tokoni ia ki he fakamaama mai 'a e me'a 'e lava ke fakahokó. Ko ia 'oku ou kole atu pē 'e lava ke, 'oku ou poupu atu ki ai. Mahalo na'a vave pē. Mālō.

Sāmiu Vaipulu : Sea. Tapu mo e Feitu'u na, Sea, mo e Hou'eiki 'o e Falé.

Veivosā Taka : Sea, 'oku ou lolotonga tali au ki he'eku taimí. Te'eki ai ke lava, ko e miniti pē eni e 2. Ko e kole tokoni pē a Ha'apai 1 ia, pea mo e Minisitā. Ka 'oku ou kei tali atu ke faka'osi 'eku fakahoha'a. Pea kapau ko e tokoni pē 'a Vava'u 15, pea 'oku sai pē ia, Sea.

Hoha'a hā e ngāue Kōmiti to e fai ki he Tohi Tangi

Sāmiu Vaipulu : Sea, ko 'eku hoha'á pē 'a'aku ia, pē ko e hā e me'a 'a e Kōmiti 'e to e fai ki he tohi tangi. Ko ē kuo talamai ko e kakano e tohi tangi, 'oku sai pē ia. Kapau 'e pehē, 'oku mo'oni 'a e faka'uhinga 'a e Feitu'u na, Sea. 'Oku faka-Lao pē, fakatatau ki he Konisitūtone, pea mo 'etau Tu'utu'uni Ngāue ...

<006>

Taimi: 1125-1130

Sāmiu Vaipulu: ... ka tau hoko atu 'a e ngāue Sea. Te tau toe 'ave ko ē ki he Kōmiti. Toe tōloi atu 'a e ngāue.

Sea Kōmiti Kakato: Sea! Kuo lava 'ene tokoni, kau faka'osi atu au. 'Eiki Sea, ko u...

Sāmiu Vaipulu: 'Oku tonu ke 'ai 'a e tokoni ko eni 'oku 'aonga Sea.

Poupu ki he Fokotu'u to e fakafoki Tohi Tangi ki he Kōmiti

Veivosā Taka: Tapu mo e Feitu'u na Sea. Tapu pea mo e Fale 'eiki ni. Ko u fie hoko atu 'eku fakahoha'a, ka ko u poupu atu ki he me'a ko ena na'e me'a mai ki ai 'a e Nōpele Fika 1 mo e Minisitā, ko u poupu atu, ke tau fakahoko ia 'Eiki Sea, ka tau toki hoko atu. Mālō.

'Eiki Sea: Mālō Vava'u 15! 'Oku kei tu'u pē ho'o Fokotu'u ke tau hoko atu, pē 'oku ke poupu mai ki hē Fokotu'u ko eni 'oku poupu'i 'e he Nōpele Ha'apai mo e 'Eiki Minisitā.

Sāmiu Vaipulu: Fokotu'u atu 'e au Sea, ke tau hoko atu 'o fakatatau ki ho'o Tu'utu'uni ko ē 'anenai ange. 'Oku ke fakatonuhia'i pē 'a e lao mo e me'a, tau hoko atu.

'Eiki Palēmia: Sea!

'Eiki Sea: Me'a mai 'a e 'Eiki Palēmia.

Fokotu'u hoko atu tipeiti'i ngaahi Lao Fakaangaanga kae tuku Tohi Tangi ia

'Eiki Palēmia: Sea, ko e tokoni atu pē. Kapau 'e tuku pē 'a e Tohi Tangi ia ke fai ha me'a, ka tau tipeiti kitautolu 'i ho'omou Fokotu'u mai ko ē, ke 'oua 'e tali 'a e Lao. Tuku 'a e Tohi Tangi ia. Tau hoko atu 'etautolu 'etau...

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu atu Sea! 'Eiki Sea, hangē pē ko ho'o me'a 'aneafi 'Eiki Sea. Koe'uhi ko e ngāue fakavavevave 'a e Lao ko eni na'e tuku mai. 'Oku tapu ke to e lea'i ha me'a

unless ko e *precedent* ko eni na'e 'osi seti, ko ha Tohi Tangi 'oku fekau'aki pea mo ia pea aofangatuku 'a e Feitu'u na ki ai 'aneafi .

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu'u na 'Eiki 'Eiki Sea. Tapu pea mo e Fale 'eiki ni. Sea, ko 'eku fakatonutonu hono toutou 'ohake 'a e fo'i lea ko e *precedent* pē ko e hā. Ko Falehopo pē Sea, 'oku ngāue 'aki 'a e fo'i *voca* ko eni. Ka fai ha hopo 'i 'Amelika, hao pea ke foki mai ki Tonga ni.

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu Sea!

Veivosa Taka: 'Oku 'ikai ko ha fale hopo eni.

Lord Fusitu'a: 'Eiki Sea! Na'e 'osi 'i ai 'a e me'a 'a e 'Eiki Sea. Ke tau muimui ki he founa ngāue na'e fakahoko 'i he kuohili. 'A ia 'oku ui fakapalangi ia 'oku ui ko e *precedent*. Kapau 'oku pehē 'oku hala 'a e 'Eiki Sea, ...

Veivosa Taka: Fakatonutonu atu 'Eiki Sea. Ko e founa ko ē 'oku 'omai 'e he Lao 'e *precedent*. Ko ha me'a faka-fale hopo. Pea 'oku *apply* ia ki ai. Ko e fatongia pē ko e mafai 'o e Sea, ko e *previous ruling*.

Tevita Lavemaau: Mālie mālie!

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu 'Eiki Sea.

Veivosa Taka: Ko ha fa'ahinga Tu'utu'uni na'e fakahoko pē 'e he Sea, 'i he Tohi Tu'utu'uni.

'Eiki Sea: Me'a mai ho'o fakatonutonu.

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu 'Eiki Sea. 'Oku 'ikai ko e fale hopo pē 'oku ngāue'aki ki ai 'a e me'a ko e founa ngāue mei he kuohili pē ko e *precedent*. 'Oku ngāue'aki 'e fale hopo, ka 'oku 'ikai ke fakangatangata ia 'a e fo'i lea ko ia ki he *ruling*.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea, ki'i fakatonutonu atu. 'Ai mu'a ka tau 'unu kimu'a. Ko e ngaahi fefakakikihi 'aki ko eni ...

'Eiki Sea: Kātaki pē 'Eiki Minisitā 'oku feinga'i pē ke palapalanisi 'a e taimi ko eni 'o e Hou'eiki Mēmipa. 'Oku te'eki ke ke me'a mai 'a 'Eua 11.

Poupou ki he Fokotu'u Vava'u 15 ke hoko atu ngāue e Fale

Tevita Lavemaau: Mālō 'Eiki Sea. Tapu pea mo e Sea, mo e Fale 'eiki ni. 'Eiki Sea, ko 'eku tu'u pē ke u poupou ki he Fokotu'u kuo fai 'e he Fakafofonga Nōpele Vava'u. Sea! Fai ā ha'o Tu'utu'uni aofangatuku, ka tau ngāue. Kuo 'osi eni 'a e houa pongipongi 'oku tau kei nofo pē ,,Ko ena ku fai mai 'a e fakamahino meihe Feitu'u na. Fakalao 'a e me'a kātoa pea tatau ki he Konisitūtone mo e Lao Tu'utu'uni hotau Fale.

Fokotu'u atu Sea, ke tau hoko atu ki he etau 'Asenita.

'Eiki Sea: Me'a mai 'a e 'Eiki Minisitā Mo'ui.

‘Eiki Minisitā Mo’ui: Tapu pea mo e Feitu’u na Sea, kae’uma’ā ‘a e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea. Sea, ko ‘eku ..he ‘oku ‘i ai pē ‘a e me’a ‘oku talaifili ki ai ‘a e motu’a ni Sea. Pea ‘oku ou fiema’u pē ha ki’i fakama’ala’ala ki ai.

Sea, ko u tui ko e lōloa ‘o e Fale ‘eiki ni ‘i he pongipongi ni, ko e Līpooti ko eni na’e ‘omai mei he Kōmiti ‘i he 2.3. Ko e taimi ko ē na’e ‘omai ai ‘oku tohi ai ‘a e fo’i sētesi fakamuimui. ‘Oku fakatokanga’i ai ‘e he Kōmiti na’e ‘i ai ‘a e ngaahi fakamo’oni ai, na’e meimei ko e tokotaha pē. ‘A ia ‘oku ne talamai ‘oku fakamahamahalo na’e ‘i ai ko ē ‘a e palōpalema ‘i he fakamo’oni. ‘A ia ‘oku ne ‘omi ‘e ia ‘a e fo’i *doubtful* pē ko e fo’i me’a kia tautolu kātoa. Kapau ko e anga eni ‘a e sio ‘a e Kōmiti ki ai. ‘Oku ‘i ai ‘a e *merit* ia ‘oku nau hanga ‘o ‘omai Sea. Ko e me’a ko eni kihe lau ‘a e Konisitūtone Sea, kapau na’e fakamo’oni mai pē ha toko tolu ‘o fakapapau’i ia, ko u tui ‘oku ‘ikai ko ha palopalema ia. Ko u ‘isiu pē Sea, pea ko u faka’amu pē ke fakama’ala’ala. ‘E hanga nai ‘e he ngaahi fakamahamahalo ko eni ‘o fakamo’oni ‘oku ‘ikai ko ha fakamo’oni totonu nai pē ‘oku ‘ikai ko ha fakamo’oni ‘a e tokotaha ko ia...

<004>

Taimi 1130-1135

‘Eiki Minisitā Mo’ui: ... ‘o ne uesia ‘a e *credibility* ko ē ‘a e Tohi Tangi pē te ne maumau’i ‘a e Tohi Tangi, ko e me’a ia ko ē ‘oku ou tokanga au ki ai Sea. Kapau na’e toko tolu pē kau fakamo’oni ia ‘oku ‘ikai ke u tui au ‘oku ‘i ai ha palopalema. Kā ko e tokolahi ange kā ‘oku ‘osi ‘i ai hono fakamahamahalo’i ‘oku ‘ikai ko kinautolu na’e fakamo’oni mai te ne uesia ‘a e Tohi Tangi ko eni Sea, ko e me’a pē ‘oku ou ki’i fifili ki ai ke ‘ohake ke fai ha sio ki ai Sea.

Lord Fusitu’a: ‘Eiki Sea kapau te u tokoni atu ke tali ‘a e fehu’i ‘a e ‘Eiki Minisitā, ko ena ‘oku ‘osi me’a mai pē ‘e he Sea ‘o e kōmiti ‘oku ‘ikai ke ne uesia ‘e ia ‘a e Tohi Tangi, pea ko ena ‘oku ‘osi me’a mai pē ‘Eiki Sea.

‘Eiki Minisitā Mo’ui: Sea ko ‘eku fehu’i atu ki he Feitu’u na.

‘Eiki Sea: Fakamālō atu ki he fehu’i mei he ‘Eiki Minisitā Mo’ui. Ko e *issue* ko eni ‘oku fekau’aki ia pea mo e Tohi Tangi, pea mo ene fakalao pea mo ‘ene ta’efakalao, makatu’unga ‘i he ‘ene ‘ulungaanga. ‘A ia kapau te u ...

Lord Tu’iha’angana: Ki’i tokoni pē Sea...

‘Eiki Sea: Ko ia me’a mai ‘Eiki Nōpele Ha’apai.

Lord Tu’iha’angana: Ko ‘eku ki’i tokoni pē Sea hangē pē ko ia na’a ku mo’oni ‘aupito pē ngaahi faka’uhinga fakalao mo e tu’utu’uni mo e hā fua, kā na’e fekau’aki mo e Lipooti ko eni ‘a e kōmiti. Sea kā na’a ku kole pē au ke fakafoki mai ko e ‘uhingá mo’oni pē ia ‘e fai ‘a e tu’utu’uni kā te tau kei ‘e ‘i ai ‘a e fa’ahi te nau fehu’ia, ‘oku tonu ke ‘omai ‘a e me’a mo’oni, pē ko e me’a, neongo ko e faka na’a ku ‘osi fakahoko pē ko e fakamahamahalo kae ‘ikai ko e ‘i ai ha tu’unga fakalao ia ‘o e kōmiti ke nau pehē mai ‘oku hala.

Ko ia Sea, pea ko e kole pē ia ke tuku mai he ko e ngāue pē ia ‘oku ‘amanaki ke u fakakaukau ki ai ‘a e motu’ a ni, ko e kau Tohi Tangi Sea ko e fu’u kau Tonga pē. Pea ‘oku kehe, neongo ‘oku kehekehe ‘etau tui pea ‘e fai ha ki’ i talanoa mo kinautolu ‘a ho’atā, fakatātā pē Sea, ko e ngaahi me’a ē ‘oku pehē ‘e he kōmiti ngalingali na’e neongo te nau pehē mai, ‘ikai, ‘ikai te mau tui mautolu ‘oku hala, ‘oku mo’oni. Kā te mau felotoi ke nau pehē mai ‘e nautolu, to’o ā ia, kā tau nga’unu, ‘e lava pē Sea kā ko ‘eku ‘uhingá ke fai pē tau vetevete lelei pē pea fiemālie ‘a e ngaahi tafa’aki kotoa pē, ko ia pē. Ko e ngāue ia ‘oku ‘amanaki ke mau fakahoko ‘anai, pea kapau ‘e tali ke fakahoko, ko ‘emau felotoi pē mo e me’a, neongo ‘e taki taha tu’u ‘i he ‘ene mo’oni ka te u talaange fēfē ke tau felotoi ke to’o ā ia, ‘a e ngaahi me’a ko ē ‘oku mahamahalo ‘a e kōmiti kā tau hoko atu, pē ko e hā, pea mau toki lipooti mai.

‘Eiki Sea: Hou’eiki ko ‘eku tokoni atu ki he feme’a’aki, ko e ‘uhinga ko e ‘ū Tohi Tangi na’e fakahū mai ‘i he kuo hili, na’e fou mai, na’e hā mahino mai pē ‘a e fo’i *issue* tatau. Ko e fehu’i, te tau hanga ‘o fakafefeka’i ‘i he ‘aho ni ke tauhi pau mai ‘a e Tohi Tangi kotoa pē ‘e ha’u ‘i he kaha’u pau ke fakapapau’i ‘oku ‘ikai ke to e ‘i ai ha fakamo’oni loi ai? Pē te tau hoko atu ‘i he founa angamaheni ‘o tau tali pē ha fo’i toko tolu fakamo’oni mai kae fakata’e’aonga’i ‘a e toenga ‘o e ‘ū Tohi Tangi, ‘a e kau fakamo’oni mai ‘i he Tohi Tangi, he ko e ‘uhinga he ko e founa ngāue na’a tau ngāue’aki ‘i he kuo hili, pea te u ‘oatu ‘eku faka’uhinga fakatatau ki he kupu 1, (2) ko ē ‘etau Tohi Tu’utu’uni. Hingoa mo Faka’uhinga ‘e he ‘Eiki Sea, ko e sētesi faka’osi, ‘i he me’a kotoa pē kuo pau ke muimui ‘i ha ngaahi tu’utu’uni ‘i he kuo hili, mo e ngaahi founa ngāue angamaheni ‘a e Fale Alea, pea ko ene tu’utu’uni ‘e aofangatuku.

Na’e makatu’unga ‘i he kupu 2 (1) (2) ‘eku tu’utu’uni ‘aneni, ke tau fou ‘i he founa ngāue anga maheni’ a ia neongo pē ‘oku ‘i ai ha ni’ihi ‘oku tau meimei fakamahalo ‘oku fakamo’oni loi, kā ‘oku tau fa’a hū pē ke fakahoko ‘a e ngāue ki he Tohi Tangi, makatu’unga ‘i he fo’i toko tolu ko ē ‘oku fiema’u fakatatau ki he Konisitūtone.

Kā ‘oku ‘i ai ‘a e fehu’i ‘oku fai ki ai ‘a e feme’a’aki ‘i he ‘aho ni, ‘o kapau ko e loto ia ‘o e Falé, ke tau hanga ‘o fakamālohi’i ‘a e ngaahi tu’utu’uni ko eni, ‘e malava ke tau kamata fo’ou ‘i he ‘aho ni, pea tala ki he tokotaha kotoa pē ‘oku fie Tohi Tangi mai ki he Fale ni ke fakamahino’i mo fakapapau’i ‘oku ‘ikai ke to e ‘i ai ha fakamo’oni loi ai ta’etoe ‘i ai ha veiveiua. Fakakaukau ...

Hou’eiki ko e fehu’i ‘oku ou fokotu’u atu ‘i he ‘aho ni, te tau kamata fo’ou tu’utu’uni ko eni ki he ‘ū Tohi Tangi pē te tau muimui ki he founa ngāue anga maheni kā tau hoko atu. Ko e fehu’i ia, ‘oku ou fakaongoongo atu hou’eiki ke fai mai ha’amou tu’utu’uni ...

Veivosa Taka: Sea ...

Mo’ale Finau: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘a Ha’apai 12.

Ke fakatonutonu he Fale Alea ‘ a e fehalaaki founa fakangāue he kuohili

Mo’ale Finau: Tapu mo e hou’eiki. ‘Eiki Sea ‘oku ou ta’utu pē ‘o fanongo ki he tipeiti, ‘oku ‘ikai ke puli he motu’ a ni ‘Eiki Sea ‘a e ngaahi Tohi Tangi natula tatau ...

Taimi : 1135-1140

Mō'ale Fīnau : ... ka 'i he taimi tatau 'Eiki Sea, 'oku ou tui kuo taimi ke tau 'unu ki ha lākanga 'oku fo'ou ange pea ofi. Tau pehē neongo 'Eiki Sea 'e 'ikai ke haohaoa 'etau ngāue, ka 'oku 'i ai 'a e me'a 'oku ui ko e ofi taha mo e lelei taha 'Eiki Sea. Ko ia 'oku pehē ko e ola 'etau tipeiti he 'ahó ni, ko e ako eni ki Tonga. Ko e ako eni ki Tonga he 'ahó ni 'Eiki Sea, 'oku 'ikai ke mahu'inga 'a e tokolahí, he 'oku 'osi tala 'e he Laó ko e toko 3. 'A ia kapau 'oku 'i ai ha me'a 'oku mahu'inga ki he fonuá, 'oku 'i ai hano ola lelei ki he kaha'u. Kapau 'oku 'i ai ha nihi 'oku nau lāunga 'o lāunga'i 'a e Pule'angá pē ko e faihala pē ko e hā. 'Oku 'i ai e totonu ke 'omi pē ha toko 3. Ko ia 'Eiki Sea 'i he'ene pehē, 'oku ou fanongo au ki he tipeití, ko u mahu'inga'ia he me'a na'e me'a ki ai 'a e Nōpele fika 1 'o Ha'apai. 'Oku ne 'omi pē 'e ia 'a e lipooti totonú, 'a e me'a na'e hoko. Ka 'oku hanga 'e he natula 'o e me'a na'e hoko, mahalo pē 'e Sea ko e me'a pē mei he 'Eiki ke hoko 'a e me'a ko eni. Ke tau fakamā'opo'opo hotau Falé, ka 'oku 'i ai ha ngaahi *precedent* na'e hala, 'oku 'i ai e totonu 'a e Fale Alea he lolotongá ni, ke tau hanga 'o seti ki he kaha'u 'o e fonuá, ke tau fakatonutonu. Pea ko ia 'Eiki Sea 'oku ou pehē 'e au ko e me'a 'oku ako 'e Tonga he 'ahó ni, ki he Hou'eiki 'o e fonua. 'Atā he Kupu 8 ka nau feinga ki he ofi taha ki he faitotonu 'o e Tohi Tangi 'Eiki Sea. Pea 'oku mahino leva ia ki he Tonga kotoa pē, 'oku 'ikai ko e toko 1 milioná ko e mo'oní mo e totonú, ke ne hanga 'o hakeaki'i 'a e fonua ko ení 'Eiki Sea.

Ko ia 'Eiki Sea ko e anga ia 'a e ki'i ta'utu 'a e motu'á ni 'o fanongo ki he tipeití, pea 'oku ou tui 'oku 'i ai 'eku 'amanaki. 'Oku 'i ai 'eku 'amanaki 'Eiki Sea ki he kaha'u 'o e fonua ko eni. 'Amanaki lelei, 'i he anga ko ia 'eku ongo, 'oku ou tui 'e hanga 'e he 'Ene 'Afió 'o fakama'u hotau hisitōlia. Ko ia ai 'Eiki Sea 'oku 'oatu 'a e ki'i fakamalanga ko ení Hou'eiki, kapau 'e fakafoki, ko e ō mai pē 'a e kau Tohi Tangí, tamate'i atu 'a e'ū hingoa ko ē, 'a eni 'oku tau sio ki ai. Fakafoki mai 'a e Tohi Tangí ke lau, fanongo ki ai 'a e kakaí he 'oku fai fakamaau 'a e taha kotoa pē mei tu'a he fonua ko ení, ki he'etau ngāue 'oku faí 'Eiki Sea, Mālō 'a e ma'u faingamālie.

'Eiki Sea : Vava'u 15.

Tokanga ki ha fa'u tu'utu'uni Fale Alea ke faingata'a'ia ai e kakai

Sāmiu Vaipulu : Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. 'Eiki Sea, 'oku pelepelengesi 'a e ngāue ko ia te tau fai. Me'a ní te tau fokotu'u ha fa'ahinga founga ngāue, ke ta'ofi 'aki 'a e totonu mo e tau'atāina 'a e tangata Tongá 'oku 'oange 'e he Kupu 8? Te tau fa'u e Tu'utu'uni ke faingatā'ia ai 'a e kakai.

Veivosa Taka : Sea ko 'eksu Fakatonutonu.

'Eiki Sea : Ha'apai 13.

Veivosa Taka : Tapu pea mo e 'Eiki Seá, tapu pea mo e Fale 'eikí ni. 'Eiki Sea, na'e me'a mai 'a e Feitu'u na 'i ho'o fehu'i pea 'oku makatu'unga mei ai 'a e tali atu. 'Oku 'ikai, mole ke-mama'o 'oku tau 'i heni ke fakafaingatā'ia'i. Ko 'etau 'uhingá ke tau faitotonu, pea 'oua 'e

tohinima loi. Ka 'oku fakamo'oni pē ha toko 3, pou pou atu ki he me'a ko ia 'oku me'a ki ai 'a 12. Mālō Sea.

Fokotu'u hoko atu ngāue Fale, mole tau'atāina kakai fo'i mahamahalo 'oku fai

Sāmiu Vaipulu : Mālō 'aupito 'a e Fakatonutonu noa'ia ko ia. 'Eiki Sea, 'oku mahu'inga, ko e koloa ia 'a e Tongá, 'ikai ke 'i ai ha koula, 'ikai ke 'i ai ha siliva, ko 'ene totonú pē mo 'ene tau'atāina 'a ē 'oku 'omai 'e he Kupu 8 'Eiki Sea. 'Ahó ni, kuo 'ai ke tau alea'i. Kapau 'oku 'i ai ha ni'ihi mahamahalo, tukuatu ia tau hoko atu 'etau ngāue he 'oku kei fakalao pe hangē ko e me'a 'a e Feitu'u na 'anenai. Ko e hā me'a ke tau to e toloi ai 'a e ngāue ko eni mo tau ta'ofi ai 'a e ngāue ko eni koe'uhi ko ha mahamahalo 'a ha ni'ihi 'i he Fale ni? 'Eiki Sea, te'eki ai ha me'a ia te ne 'omai ha fakamo'oni papau ki heni ko e mahamahalo 'ata'atā ...

<008>

Taimi: 1140-1145

Sāmiu Vaipulu: pea ko u tui 'Eiki Sea ko u tui tatau mo e Feitu'u na he 'ikai ke u ngāue'aki e mahamahalo. Me'a ia 'e toki fakapapau'i ia he feitu'u kehe kae hoko atu 'etau ngāue 'Eiki Sea ki he founa ngāue ko ē 'oku tau fai kae 'oua te tau fa'u ha me'a ke faingata'a'ia ai e kakai 'o e fonua, mole ai e totonu mo e tau'atāina ko ē 'a e kakai 'oku tau fakafongā'i. Mālō Sea.

'Eiki Minisitā Ako: Tapu mo e 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Ako: Tapu mo e 'Eiki Sea kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga. Ko e tau'atāina, 'e tu'u loa pē ia hotau fonua pea ta'engata. Pea ko u tui 'oku laumālie lelei e tokotaha kotoa pē ke tau taukave tau'atāina 'i he fonua ko 'eni. Hangē ko ia ko e fakahinohino na'e 'omai mei taumu'a, na'a ke 'omai 'a e fakakaukau 'e tolu, mau pou pou atu ki he Feitu'u na. 'Uluaki, tau kamata fo'ou. Ua, fakamo'oni mai pē toko tolu 'i he Tohi Tangi. Ko hono tolu, kapau 'e to e laka ange 'a e kau fakamo'oni he toko tolu pea fakapapau'i 'oku mo'oni mo totonu 'a e kau fakamo'oni. 'Oku mau kei taukave 'a e faha'i 'a e Pule'anga ke 'oange e tau'atāina 'a e tangata 'o hangē ko ia ko e Konisitūtone. Pea 'oku ou tui 'oku laumālie kotoa pē 'a e Hou'eiki ki he fakakaukau ko ia. Ko ia 'oku mau pou pou atu 'Eiki Sea ki ho'o tu'utu'uni, ki ho'o fakakaukau, 'omi fakakaukau 'uluaki tau kamata fo'ou. Ua, fakamo'oni mai pē toko tolu he Tohi Tangi. Tolu, kapau 'e to e 'ova he toko tolu pea fakapapau'i ko e fakamo'oni ko ia 'oku totonu mo mo'oni. Mālō Sea.

'Eiki Sea: Hou'eiki ko e tākaki atu pē ki he me'a ko eni e 'Eiki Minisitā Ako. Ko 'eku fehu'i atu ki he Hou'eiki Mēmipa e Fale, 'e malava pē ke tau fou 'i he founa ngāue angamaheni fakatatau ki he Kupu 1 (2) pē ko 'etau fa'u ha *precedent* fo'ou ke tau hanga 'o fakamālohi'i 'a e muimui'i tau tu'utu'uni fakatatau ki he fakamo'oni mo'oni pē loi, 'a ē ko ē 'oku fai ko ē tukuaki'i. 'Oku 'i ai e fokotu'u mei he Fakafongā Vava'u 15 ke hoko atu 'etau ngāue pea 'oku 'i ai mo e fokotu'u mei he Sea e Kōmiti, Nōpele Ha'apai ke fakafoki ange e Tohi Tangi ke nau fakalelei'i mai 'aki

ha'anau fengāue'aki pea mo e ni'ihi ko eni 'oku fakamo'oni mai ke fakatonutonu 'enau fakamo'oni pea toki fakafoki mai ki he Fale ni. Ko e fokotu'u 'oku ua Hou'eiki. Me'a mai Nōpele Vava'u.

Poupou ki he fokotu'u Vava'u 15

Lord Tu'ilakepa: Sea, tapu pē mo e Feitu'u na mo e, mahalo pē kuo fe'unga e tu'utu'uni ia 'oku 'omai he Feitu'u na. Ko 'eku tu'u atu pē au 'e Hou'eiki ko u fakamanatu pē ka moutolu Hou'eiki na'e to e 'i ai e Tohi Tangi fakamuimui na'a tau ngāue'aki he ta'u kuo 'osi, ko e fu'u tukuaki'i mamafa ia ne fai he kakai 'o e fonua pea na'e talamai mo hono 'uhinga ke ta'ofi e patiseti. Hā me'a ne iku ki ai? Ni'ihi ko ia 'o kau ai mo e tafa'aki ko eni e Hou'eiki kotoa na'e 'ikai ke tau loto ke ta'ofi e me'a ko ia. Hoko atu e ngāue kae fakafoki 'ave ki he 'Atita pea hoko atu e ngāue. 'Oku 'i ai pē me'a ko u ki'i tokanga ki ai 'Eiki Sea koe'uhī fakatokanga'i ange kōmiti 'oku tupu 'etau takai pea mo e kei tō kehekehe 'a e feme'a'aki ni koe'uhī ko moutolu kōmiti. Ko u kole atu, tau faka'osi pē tautolu Sea he me'a ko ena 'oku ke me'a ki ai koe'uhī he 'oku ou tui ki he me'a 'oku me'a mai he Fakafofonga Fika 15 tau hoko atu mu'a, me'a 'e taha ke tau to e fakatokanga'i ka 'omi e toko tolu 'e kehe 'aho ia ko ia. 'E 'i ai e ni'ihi he Fale ni kapau ko e tukuaki'i 'o e motu'a ni 'i ha tau pehē 'i he Pule'anga ko eni he 'ikai ke ta'eme'a mai e Pule'anga ko eni he 'aho ko ia ko e toko tolu pē? Fē fua e kakai? Fakakaukau pē ena ia 'a e toko tolu. 'E lahi e ngaahi faka'uhinga 'Eiki Sea, 'e mole e tau'atāina hangē ko e me'a ko ē 'oku me'a ki ai 'a e Fika 15, Fakafofonga mei Vava'u. Fokotu'u atu pē au, hoko atu 'etau ngāue pea 'ai mai e me'a ko ena 'oku ke me'a mai ki ai ka tau 'unu mu'a ke fai mo lau e Tohi Tangi 'a e ni'ihi ko eni. Tohi Tangi ko ena he ta'u kuo 'osi hangē ko e me'a ko ē na'a ke, toki 'osi eni ho me'a mai 'a e Kupu 1 (2) 'ai pē me'a kuohili na'e makatu'unga ai e tu'utu'uni 'a e Feitu'u na he na'e hoko pē ia. Pea kapau 'oku 'i ai ha me'a ke tau fakapapau'i ai he kamata ko eni pea ui ha kōmiti ke nau faka-...

<009>

Taimi: 1145-1150

Lord Tu'ilakepa: .. papau'i mai mu'a 'etau Tohi Tu'utu'uni ka tau hoko atu mu'a 'Eiki Sea, ka tau nga'unu. Ko e to e 'ave ko eni ki he Kōmiti, te nau to e me'a, ke me'a ki he 'Eiki Nōpele Niua, ko 'ene me'a pē pehe ni, fakatonutonu, fakatonutonu ē, to e fakatonutonu. 'ikai to e 'i ai ha faingamālie ia 'o mautolu he Falé pea kuo hangē kuo tōkehekehé leva e Falé 'Eiki Sea. Ka ko u kole atu, fai mo ke tu'utu'uni ā ka tau nga'unu fakamolemole atu ki he Feitu'u na.

'Eiki Sea: Nōpele Niua.

Lord Fusitu'a: Mālō Sea. Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pea tapu mo e Falé 'eiki. 'Oku, ko e vakai e motu'a ni na 'oku 'i ai pē hano solova'anga 'o e me'a ko eni na'e me'a mai'aki 'e he Feitu'u na. Ki he motu'a ni ia, 'oku fenāpasi pē 'a e fehu'i pea mo 'etau muimui ki he ngāue angamaheni. Sai, 'oku anga pehē ni leva ia. Kuo te'eki ai ke fakatokanga 'e he Falé ni, ka 'i ai ha Tohi Tangi 'e 'omi, kuo pau ke fakapapau'i 'a e fakamo'oni kotoa. Ko ia ai, ka tau ka muimui he'etau founa ngāue 'o hoko atu 'etau ngāue ki he Tohi Tangi, fakatatau ki he Kupu 8 'o e Konisitūtone kae fakatokanga ki ha to e Tohi Tangi mei he 'aho ni 'o faai atu, 'o hangē ko e laumālie ko ē 'a e Kōmiti. He ko e laumālie ko ē 'a e Kōmiti pea toki 'omi e lipooti, ko e fakatokanga. Sai, ko e fokotu'u atū, tau muimui he founa ngāue 'o 'ikai ke tau uesia ai e *precedent* kae 'oatu e fakatokanga ki he kaha'ú ...

Lord Tu'ilakepa: Sea.

Lord Fusitu'a: Ka to e 'omi ha Tohi Tangi, pea 'oku fenāpasi leva.

Lord Tu'ilakepa: Kole atu pē 'Eiki Nōpele.

Lord Fusitu'a: Sea 'oku ou lolotonga fakahoha'a mu'a 'Eiki Sea.

Lord Tu'ilakepa: 'Oleva mu'a he ko u kole ki he Sea.

'Eiki Sea: Ko e kole tokoni e Nōpele Vava'u.

Lord Tu'ilakepa: Kole pē ki he Feitu'u na pē te u tokoni atu.

Lord Fusitu'a: Kātaki ke 'osi pē 'eku me'á pea ke to e me'a hake pē.

'Eiki Sea: 'Ikai ke tali e kole tokoni.

Lord Tu'ilakepa: Sea, kole fakamolemole ki he Feitu'u na. Hā leva ha me'a te ke tali ke u tokoni atu ka tau fakanounou.

Lord Fusitu'a: Ko eni ko e feinga eni ke fakanounou.

Lord Tu'ilakepa: Fakatonutonu Sea. Ko 'eku fakatonutonu.

'Eiki Sea: Me'a mai e fakatonutonu.

Lord Tu'ilakepa: 'Oua te ke hanga 'o fakapoto'i e Sea ko e fatongia ia 'o e Seá. Tuku e Sea ke fai tu'utu'uni hotau Falé ni. 'Oku ke me'a mai koe 'o fakatonutonu 'a e fehu'i 'a e Sea kapau, 'osi mahino ki he Sea 'a e me'a ke faí pea tau hoko atu. Ko ho'omou to e 'ave ki he Kōmiti 'oku mea'i 'oku 'i ai e ki'i me'a 'oku ui he'ekau *Spanish* ko e *dinero*, hufanga he fakatapú.

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu atu Sea.

Lord Tu'ilakepa: Ko e sēniti.

Lord Fusitu'a: Sea.

Lord Tu'ilakepa: Hono faka-Tonga.

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu atu.

Lord Tu'ilakepa: Mou to e me'a 'ai Kōmiti pea mou, to e hā e lōloa ho'omou Kōmiti.

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu atu Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Nōpele.

Lord Fusitu'a: Ko u fakamālō atu ki he fakatonutonú ka 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a 'a e motu'a ni na'e hala he fakamalangá. Ko e fokotu'u atu Sea.

Lord Tu'ilakepa: Sea,

Lord Fusitu'a: Sea,

Lord Tu'ilakepa: Tuku ki he Feitu'u na ke ke me'a mai e fakatonutonú. 'Oku 'ikai ke, 'oku kātaki'i ngata'a he Falé ni ka 'i ai ha taha ke ne fakatonutonu ha fakatonutonu ha Mēmipa he Falé ni.

Lord Fusitu'a: Sea, kole mu'a ke me'a ki lalo kae 'osi e fakahoha'a 'a e motu'a ni.

'Eiki Sea: Fakafofonga Nōpele, kātaki 'o faka'osi mai ho'o me'á 'oku te'eki ke mahino pē ma'opo'opo mai e 'ū poiní.

Lord Fusitu'a: Ko ia, ke fakamā'opo'opo atu.

'Eiki Sea: Ka tau sio angé pē ko e hā e 'ū me'a ke fakatonutonú.

Fokotu'u ke ngāue'aki founa angamaheni pea hoko atu ngāue Fale

Lord Fusitu'a: Ko ia. 'Eiki Sea, ko e fokotu'u atú, tau ngāue'aki 'a e founa ngāue angamaheni kae hoko atu 'etau ngāue ki he Tohi Tangí kae 'omi ha fakatokanga, pea fenāpasi leva 'a e fehu'i ko ē na'e fiema'u 'e he Feitu'u na pea mo e kamata fo'ou. Ko e anga ia e fokotu'ú 'Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea tapu mo e Feitu'u na. Ki'i faingamālie si'i pē ke u ki'i fakahoha'a atu ki he *issue* ko ení. 'Oku 'i ai 'a e fehu'i 'oku ke fehu'i mai ki he Falé ni ke 'ai mu'a ke tau loto taha. Ko e fehu'í, te tau lele he kuonga kuo hilí pē te tau 'ai ha *reset button* he 'aho ni ke tau fakalelei'i. Te u 'oatu e ki'i malangá he tu'unga ko íá. 'Uluakí, 'oku 'ikai ke 'i ai ha tau'atāina 'o ha tangata 'i māmani 'oku lava 'o uesia. Ua, 'oku 'ikai ko ha tau'atāina ia ke ke fakamo'oni loi. Tau fakafaikehekehe'i e *issue* ko ia 'e ua. Ko ho'o fakamo'oni loi 'oku 'ikai ko ha tau'atāina ia.

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Nōpele Niua.

Lord Fusitu'a: 'Ikai ke u 'ilo pē ko e tu'o fiha eni 'a e 'o hake fakatonutonu ko ení, 'oku te'eki ai ha fakamo'oni'i ha fakamo'oni loi 'a ha taha 'Eiki Sea. Pea ko e tukuaki'i eni ki he ni'ihí 'oku 'ikai ke nau 'i heni ke nau taukave'i kinautolu.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ko 'eku fakamalanga fakalukufua 'aku. Sea ko 'eku ki'i fakamalanga fakalukua.

'Eiki Sea: 'E 'Eiki Nōpele ko eni 'oku fakamahino'i mai 'e he 'Eiki Minisitā 'oku 'ikai ko ha'ane 'uhinga 'ana ki he fo'i Tohi Tangi ko ení, ko 'ene fakamalanga pē 'a'ana ki he, ki ha taha pē 'oku fakamo'oni loi.

Fokotu'u fakatonutonu founa ngāue angamaheni Fale Alea

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko ia. Pea 'i he'ene pehē Sea 'oku ou fie hoko atu 'i he fo'i fakava'e ko ia, fakafaikehekehe'i 'a e tau'atāina 'a e tangata. 'A ia 'oku 'osi talamai 'e Tupou 1 'oku ha'u ia mei langi. Fakafaikehekehe'i ia mo ha ni'ihī 'oku nau fakamo'oni loi ko e *issue* ia ke fakatonutonu. Sai, kapau 'e toutou fai 'e ha taha ha me'a hala tu'o 1 mano pē tu'o miliona, he 'ikai pē lava ia 'o hoko totonu ...

<001>

Taimi: 1150-1155

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: ... 'e kei hala pē ia. Ko e me'a 'oku fakahoko 'i he founa totonú ko 'ene toki totonú ia. Pea 'oku ou tui ai 'i he fehu'i 'oku ke faí Sea. 'Oku ou tui ange ke tau hanga 'o fakatonutonu 'a e founa ko 'ení koe'uhí ke 'asi hā masanisani 'a e Fale ko 'ení. Ko 'eku fokotu'u atu ia makatu'unga he ongo tefito'i mo'oni ko iá. Tau 'ai ha founa fo'ou ke kei lava e tau'atāina 'a e Tonga kotoa pē ke 'omai pea tau ta'ofi 'a e fakamo'oni loí pea tau lava leva ai 'o *reset* 'a e founa 'alu ki mu'á ko e founa maamá ia. Ko 'eku ki'i fokotu'u atu ia Sea kapau 'oku lava ke maau pea ko u fokotu'u atu ke tau pālōti pē te tau nofo he founa motu'a pē te tau 'alu ki he founa *reform*.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Nōpele 'Eua.

Lord Nuku: Tapu pē pea mo e 'Eiki Sea. Fakatapu atu ki he 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā e Hou'eiki 'o e Fale Aleá. 'Eiki Sea ko e me'a ko ē 'oku fai ki ai e hoha'a e motu'a ni ia 'Eiki Sea ko e tohi tangi ko ení ke 'ave 'a e laó ki he kakaí kae tuku pē mu'a Sea ke u ki'i lave atu.

Tokanga ki he fokotu'u ke fakata'e'aonga'i Tohi Tu'utu'uni e Fale

'I he 2014 'Eiki Sea na'e 'ikai ke loto e Fale ko ení ke 'ave e me'á ki he kakaí. Pea na'e 'ikai ke fai ha tohi tangi mai ia, fā. Ko e a'u ko eni ko ē ki he ta'u ní 2019 'oku tangi mai e kakaí 'Eiki Sea ke 'oange e laó kia nautolu. Ko e me'a ko ē 'oku māhino 'i Fale ní ko hono tōloi pē ko hono ta'ofi. Ka ko e me'a ko ē 'oku fai atu ki ai e hoha'á Sea he 'aho ní ko e me'a ko ē 'oku fokotu'u atu ke fakata'e'aonga'i 'etau Tohi Tu'utu'uní. Ko e me'a ko ē na'a ke me'a mai 'akí vahe 1 (2) 'oku 'i ai e founa ngāue ke ngāue'aki he Feitu'ú na. Kapau leva te tau hanga 'o fakangata he 'aho ni, tonu ke fakata'e'aonga'i 'etau Tohi Tu'utu'uní to e fa'u ha Tohi Tu'utu'uni fo'ou Sea he 'oku 'alu pē 'o a'u 'oku 'i ai e kupu talamai ke tuku fakatafa'aki 'a e ngaahi Tu'utu'uní kae ngāue'aki. Ko e 'uhinga ia ko ē ko u 'uhinga 'eku fakamalanga atu 'Eiki Sea ko e me'a ko ē 'o e 'aho ní ko e tangi mai 'a e kakaí ke 'oange e laó. Pea 'oku 'i ai 'enau tau'atāina 'osi fai e fēme'a'akí ia ki ai Sea 'oku 'i ai e tau'atāina ia 'a e kakaí ke fai mai 'enau tohi tangi ki he Fale ni pē ko e tohi tangi ki he Tu'í.

Veivosa Taka: Sea ki'i fakatonutonu. Tapu pea mo e 'Eiki Sea tapu pea mo e Fale 'eiki ni. 'Eiki Sea ko e me'a ko u fie fakatonutonu atu ki ai ko e me'a ko ē 'a e Nōpelé 'o pehē na'e alea'i e lao ko ení he 2014 pea na'e tali. Na'e 'ikai ke 'i ai ha to e 'ave ki he kakaí. Ko e 'aho ni kuo tangi mai e kakaí. Ko 'eku fakatonutonu ko e kau tangata kotoa ko ē 'oku nau 'i hení ...

Lord Nuku: 'Eiki Sea.

Veivosa Taka: Pea ko nautolu pē eni ‘oku nau to e ō ‘o faka’ai’ai e kau tama ko ē ke tohi tangi maí.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea ko ‘eku fakatonutonu ...

Veivosa Taka: Pea ko u tui ‘Eiki Sea ko e me’a ia ko u hoha’a atu ke fakahā ki he ...

Lord Nuku: Ko ‘eku, ‘Eiki Sea ko ‘eku ki’i fakatonutonu atu Sea ...

Veivosa Taka: Fale ‘eiki ...

Lord Nuku: Ko ‘eku fakatonutonu atu ‘ene me’á. Na’e ‘ikai ke tali e lao ko ení. Na’e tohi tangi mai e kakaí he 2014 ke ‘ange laó ki he kakaí. Ko e tohi tangi ia.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Kātaki mu’a ke ‘omai e tohi tangi ko iá Sea ke tokoni.

Lord Nuku: Ko e kole mai ka na’e ‘ikai ke tali ia he Falé ‘Eiki Sea. Ko ‘eku fakatonutonu pē ki ai ko e me’a na’a ku fai atu ki ai e fakahoha’a ko e ‘ikai ke tali he ‘e Falé ke ‘ave ki he kakaí Sea ‘a ē ‘oku makatu’unga ai e tohi tangi ko ē he ‘aho ní mālō.

Veivosa Taka: Sea ‘e fakahoko atu e ki’i tokoni ko ení Sea. Ko ‘eku tokoni Sea ko e lao eni ..

Lord Nuku: Sea ‘ikai ke u tali ‘e au e tokoni kapau ko e tokoni mai kiate au.

Veivosa Taka: ‘Oku fai mai ki ai e tohi tangi ko e 1 ki he 8A.

‘Eiki Sea: Ha’apai 13 ‘oku ‘ikai ke tali ho’o kole tokoni.

Veivosa Taka: Oh tā ko ē ko u kole atu pē au Sea ha’aku ki’i faingamālie ke u ki’i fakahoha’a ai.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘e toki tuku atu he ‘osi e fakamalanga ‘a Nōpele ‘Euá.

Veivosa Taka: Kuo ‘osi me’a ia ki lalo Sea.

Lord Nuku: Na’e ‘uhinga ‘eku fokoutua ki laló he ko ho’o fakatonutonu pea ko e faka’apa’apa ia ke u kātaki ‘o ...

Veivosa Taka: ‘Io ko u fakatonutonu ai leva Sea e fo’i ma’u hala ko ení.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea.

Veivosa Taka: Ko ‘ene me’a ko ē na’a ne pehē ko e 1 ki he 8 ‘i he lao ko eni ‘oku kole ke ...

Lord Nuku: ‘Eiki Sea fai mu’a ha’o tu’utu’uni pē ko e taimi eni ‘o hai he na’e fakatonutonu pē.

Veivosa Taka: Fakatonutonu.

Lord Nuku: Ko e to e fakatonutonu pē ?

Veivosa Taka: Ko ia.

Lord Nuku: Mālō.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Sea. Ko e me’a ko u lave ki ai ‘Eiki Sea ko ‘ene pehē na’e ‘ikai tali e lao ko eni he 2014 ‘a eni ko eni ‘oku tau fakatatali ki he tohi tangi. Na’e tali heni pea ‘ave Kapineti ‘o tali pea ‘ave ki he *Privy Council* pea na’e ‘omai mei ai.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea ‘oku takihala’i he Fakafofongá ‘eku malangá.

Veivosa Taka: Ko ‘eku ‘uhinga ia ‘eku fakahoko atu pea na’e ‘ikai ke fai ha tohi tangi ia he ‘aho ko iá.

Lord Nuku: Mama’o ‘aupito ia ‘Eiki Sea mei he me’a na’e fai atu ai e fakahoha’a e motu’a ni. Ko e faka ...

<002>

Taimi 1200-1205

‘Eiki Sea: ...pē te tau tali ‘a e fokotu’u mei Vava’u 15. Mou me’a mai ke nounou ko e ‘uhinga ko ‘etau founa ngāue ...

Lord Fusitu’a: Sea na’e ‘oatu mo e fokotu’u mei he motu’a ni Sea ...

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ka u ki’i tokoni atu pē mu’a mei he kapau ko e fokotu’u ko ē ‘a e Hou’eiki Nōpele mei Ha’apai, mahalo ‘e houa pē ‘e ua, hoko pē ua kuo tau foki mai kuo lava, ko e hā leva ‘a e me’a ‘oku tau to e feme’a’aki ki ai kuo mahino, ko e kole pē ‘a e ‘emau Sea ke ‘omai mahalo ko e 2 pē kuo ‘osi ki’i fokotu’utu’u ko ia. Tau *reset* ai pē, houa pē ‘e ua Sea, kā tau ki’i tali ka mau ō fai ki’i ngāue.

‘Eiki Sea: ‘Eiki Nōpele ‘Eua te u tuku atu pē ho faingamālie ki he taimi.

Lord Nuku: Ko ia Sea. ‘Eiki Sea hangē ko e me’a ko ena ‘oku ke me’a mai ‘aki, ‘oku ‘i ai ‘a e tohi hena ko e ngāue fakavavevave ‘Eiki Sea, ‘osi mahino ‘a e tohi ko ia ko ene lau pē ko ‘ene tuku ia ‘ave ki he kakai, ‘osi mahino ia, pea kapau ko ho’o me’a ia ke lau ‘a e tohi ko ia kae ta’ofi ‘a e Tohi Tangi, ‘Eiki Sea, ko e me’a ko ē ‘oku fai atu ai ‘a e fakahoha’a ‘Eiki Sea, he na’e fakafoki ‘a e tohi tatau he uike kuo ‘osi, pea ko e ki’i fo’i vaha’a taimi ko ia na’e ‘atā ke fai atu ha fokotu’u he kuo ‘osi ‘a e tohi ko ē ki he ngāue fakavavevave Sea. Pea na’e fokotu’u atu ai ke ‘ave me’a ki he kakai ‘Eiki Sea.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea kātaki ka u ki’i fakatonutonu atu, mahalo ‘oku, ko e *issue* ‘a e ‘Eiki Nōpele ‘oku talanoa ‘i he fakavavevave, ko e *issue* ko ē ‘oku ke me’a mai ki ai, ‘oku fokotu’u atu ‘e he hou’eiki mei Ha’apai, tuku mai mu’a ha’amau ki’i houa ‘e ua ka mau ō ‘o fakalelei’i, ke fakahoko ki he me’a ‘oku tau faka’amu ki ai, ko e ki’i houa pē ‘e ua, ko e hā hono kovi. Ko ‘eku fokotu’u atu ia ke tau tali ...

Lord Tu’ilakepa: ‘Eiki Sea, ‘Eiki Minisitā fakanounou mu’a ‘a e ngāue tuku ā ho’o houa ‘e ua he te ke ‘ilo ai, te mou lulu tava ai, tuku ā he kuo ‘osi fe’unga me’a ko ena kuo mou ‘osi ‘omai ‘oku tau pōpō’uli ‘a e Fale ni ko ho’o mou to e me’a mai ‘o talamai ke tau tokanga ki he me’a ko

ē, fu'u me'a na'e hoko pē he taimi na'a ke 'i tu'a ai na'a ke kau pē he ngāue mai 'aki 'a e 'ū Tohi Tangi pehē.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ke u ki'i fakatonutonu atu. 'Oku 'ikai ke fai ha lulu tava 'i he fakataha 'a ho'o kōmiti.

Lord Tu'ilakepa: ...Ko e to e foki ko ē ko e hā ho'omou me'a 'oku to e o 'o fai pea tuku ā hē 'i he Fale ni ke tau faka'osi.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'O ko ene 'uhinga 'ana ki he lulu tava.

Lord Tu'iha'angana: Sea tuku mai mu'a haku ki'i faingamālie miniti 'e taha.

'Eiki Sea: Me'a mai 'a e Nōpele Ha'apai.

Taumu'a 'omai Kōmiti nau lipooti ke fakatokanga fekau'aki mo e tohinima loi

Lord Tu'iha'angana: Pea 'oku ou tui pē au mahalo ko e me'a 'oku mahu'inga pea toki 'ova atu pē ha ki'i miniti 'e nima. Tapu mo e Feitu'u na Sea, Sea, 'oku ou loto pē au ke fakahā atu ko e motu'a ni ia pē ko e hā 'oku 'osi fakahoko atu 'a e lipooti mahino.

Sea, ko e hou'eiki kātoa 'o e Fale ni 'oku tau o'mai 'o fuakava heni ke tau fakahoko mā'oni'oni 'etau fatongia, ko e naunau na'e 'oange kiate kimautolu 'e he kōmiti kamata pē mei he peesi 1 'o e Tohi Tangi a'u ki he peesi fakamuimui 'o e ngaahi fakamo'oni. 'A ia 'oku mahino ko e ngāue ia ke fakahoko 'e he kōmiti, ko e peesi kātoa ko ia 'a ia ko e kakano 'o e Tohi Tangi, pea mo e ngaahi fakamo'oni. Hangē pē na'a ku lave ki ai na'e fakatokanga'i 'e he kōmiti 'a e ngaahi fakamo'oni ko eni hangehangē na'e fakahū pē ia 'e he toko taha.

Pea hangē ko e me'a 'a e Nōpele Niua pea na'a mau aofangatuku ke fai 'aki pē ko e fakatokanga. 'Ikai ke tapu ia ki he mafai 'o e motu'a ni kapau 'oku fakatokanga'i 'e he kōmiti ha taha 'i he kōmiti 'oku hala 'oku 'i ai ha fakamo'oni 'oku ngali 'oku 'ao'aofia, ke tuku ki he kau polisi ke nau o'mai 'o toki 'omai 'a e aofangatuku pea toki 'omai ke lipooti mai ki he Fale ni. Pea ko e me'a pē ia na'e hoko 'oku lipooti mai ko e me'a ko e 'uhinga ia 'oku 'omai ai ko 'emau fakamahamahalo pē, he ko e 'uhingá 'oku 'ikai ha'amau tu'unga fakalao ke mau hanga 'o fakamo'oni'i pau atu 'a e me'a, he kapau na'e 'uhinga mo e natula 'o e fiema'u ke 'omai 'a e loto 'o e kakai fekau'aki mo e lao ko eni, pea na'a mau 'osi fokotu'u mai pē, neongo 'a e mahamahalo 'a e kōmiti kā kuo 'osi hangē ko e tu'utu'uni 'a e Fale Alea, kuo 'osi fakalao pē ia 'i he fakamo'oni 'a e toko tolu ke alea'i 'a e Tohi Tangi. 'A ia 'oku fai 'aki pē 'a e tu'utu'uni 'a e Feitu'u na Sea.

Ko e me'a pē ia na'a mau 'omai he ko e me'a ia na'e 'ohake 'o hangē 'oku ngali 'i ai ha fakamo'oni 'oku pehē, pea kapau na'a mau tu'utu'uni mautolu, sai tuku tau ngāue kae 'ave ki he kau polisi ke nau fakatotolo'i mai ke 'omai 'a e fakamo'oni ko eni ke pau, 'o mahino 'oku mo'oni pē 'a e kau Tohi Tangi pē 'oku mo'oni 'a e fakahūhū 'a e kōmiti, kei lele atu pē mahalo 'e lele 'a e 'ū fakatotolo 'a e kau polisi 'i he uike ni mo e uike kaha'u. Kā ko e anga ia ko ē 'o 'emau ngāue'aki 'emau fuakava ke mau fakahoko mā'oni'oni ē neongo 'a e tōnounou, kā ko e ngāue ia na'e fakahoko Sea, pea 'oku mau 'omai ke fakahoko pē ā ko e fakatokanga kā tau hoko atu.

Lord Tu'ilakepa: Fakamālō Sea ki he Sea. Sea 'oku ou fakamālō atu ki he Sea, 'oku ou pehē 'e au hou'eiki kuo tau 'ave pē ā 'a e Tohi Tangi ki he ni'ihi ko eni, ke to'o 'a e ngaahi me'a ko ē 'oku 'ikai ke mou fiamālie ki ai, pea fakafoki mai, tuku 'a e kōmiti ia, he ko e to e foki pē 'a e kōmiti pea nau to e fai pē me'a tatau 'oku 'oatu 'e he Fale ni, kā tau hoko atu, tuku 'a e kōmiti ia he hangē ko e me'a 'oku ou lau, ko e poini 'oku ou lave ki ai fakamolemole pē Hou'eiki 'o e Kōmiti ...

<005>

Taimi : 1205-1210

Lord Tu'ilakepa : 'Oku 'ikai ke u fu'u loko kau ha Kōmiti, pea 'oku ou tui ai ki he 'Eiki Palēmiá, fakasi'isi'i 'a e fakataha 'a e Kōmiti. Fai pē hono fakavetevete hení, 'osi pea fakafoki mai ki he Falé ni. Pea vakai'i pē 'e he Feitu'u na mo e Kalaké, pea fakafoki mai kuo 'osi maau. Ko e Tohi Tangí, kakano 'o e Tohi Tangí faka'ofa'ofa. Ko e me'a ia 'oku fakafekiki ai 'a e Falé he taimí ni, ko e fakafekiki 'i he fakamo'oní 'Eiki Sea. Pea toki fai leva ha'atau to e fakakaukau 'Eiki Sea, ke tau fakalelei'i 'etau Tohi Tu'utu'uni. Ko e Tohi Tu'utu'uní, ko e fu'u me'a pē ia 'a e tangata. Tohitapú pē taha 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke tau fa'a lava ala ki ai, tapu pea mo e Tohitapu. 'Oku 'i ai pē ni'ihi ia 'oku nau ngāue'aki 'a e Tohitapú 'Eiki Sea, ka 'oku ou kole atu ke tau ngāue'aki 'a e founa ko ení fakamolemole.

'Eiki Sea : Hou'eiki, 'oku 'osi 'etau taimí, ka koe'uhí ko e *issue* ko ia 'oku 'ohake ko eni 'e he Fakafofonga Nōpele Ha'apaí, 'oku fekau'aki ia pea mo e ngāue hoko atu ki ai 'a e Kōmiti ko eni 'a e Falé, 'i he taimí ni. Ko ia 'oku ou tui 'oku tonu pē ke tau fakakakato 'a e *issue* ko ení, kimu'a pea tau toloi. Ko ia 'i he'ene pehē, kole atu ki he 'Eiki Nōpele ko ia Ha'apaí, ko e Sea eni 'o e Kōmiti ki he Ngaahi Totonu 'a e Fale Aleá, 'oku kei tu'uma'u pē ho'o fokotu'u ke fakafoki, pē ko ho'o kole mai ki he Falé ke ngāue pē 'a e kau Kalaké.

Lord Tu'iha'angana : Ko 'eku fakama'ala'ala pē 'aku ia. Sea, ko 'eku kole pē ke u fakama'ala'ala he founa ngāue 'a e Falé ni, ke fakalao mo faka... 'E lava pē ia 'o tu'utu'uni ke ngāue 'a e kau Sekelitalí ki ai, neongo ko 'emau ō atu pē 'o tu'utu'uni 'a e me'a tatau. Ka ko e founa ngāue ia Sea, kuo pau ke ō 'a e Kōmití ke tu'utu'uni e me'a ke faí 'e he kau ngāue, ke a'u ki ha taimi..

'Eiki Sea : 'E 'Eiki Nōpele 'oku 'ikai ha fu'u faikehekehe kiate au kapau ko e Kalaké pē ko e Kōmiti.

Lord Tu'iha'angana : 'Eiki Sea 'oku ou kole atu ke tuku fakatafa'aki, ke tuku 'a e me'a ko e pehē mai 'a e fakamole 'a e vahe 'a e Kōmiti. Kapau 'oku ta'evahe, pea sai pē ia, tuku pē ia kae ō 'o fai 'a e ngāue.

Lord Tu'ilakepa : Fakamolemole Sea, fakamolemole pē 'Eiki Nōpele ki he Sea. Ko au ia ko e 'oatu pē 'a e ngaahi fakakaukau Sea, fai mo ke tu'utu'uni, ko e hā 'a e me'a 'oku ke kei manavasi'i ai fei mo ke tu'utu'uni, 'oua te ke toe fehu'i mai kia mautolu. Ko ho'o tu'utu'uni. Neongo 'e malanga 'a hai, malanga 'a hai mo e fokotu'u 'a hai, aofangatuku ā 'a e Feitu'u na ka tau tuku. Ka 'ave ki he Kōmití 'oku sai pē ia 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : Hou'eiki, 'oku 2 'a e fokotu'ú, ko e 'uhinga ia 'oku tau kei feme'a'aki ai. Vava'u 15 me'a mai.

Sāmiu Vaipulu : Tapu mo e Feitu'una Sea mo e Hou'eiki 'o e Fale. Kapau 'oku pehē ke 'ave ki he Kōmití, pea 'ave. 'Oua 'e 'ave mei he Falé he ko 'etau ta'etalí ia. Ko e tuku 'aupito ia ke toki vakai he kaha'u. 'Ave ki he Kōmití ke nau...

Lord Tu'iha'angana : Ko ia Sea, ko e kolé pē ia, 'e 'ikai ke 'omai ha tu'utu'uni 'a e Kōmiti, kae tu'utu'uni 'a e Falé ia ke 'ave ki he kau Kalaké ke .. Kuo pau ke fakafoki mai ia ki he Kōmiti ke tu'utu'uni 'a e Kōmiti ke fai 'a e fo'i ngāue ko eni. Ko 'eku 'uhingá pē Sea ko e fakanounou, ko e 'uhingá 'oku 'ikai ke tau pehē ke hū mai 'a e kau Polisi ia 'o fai 'a e me'a ko iá, ngali fu'u.. Mau felotoi pē mautolu ia, neongo 'e faka'ikai'i mai 'e he Tohi Tangí, talaange fēfē ke tau felotoi pē tautolu ke to'o ia kae hoko atu 'a e Tohi Tangí ia, pea hoko ai pē ia ko e fakatokanga ki he hoko atú, ko e me'a ko ia 'oku 'omai 'e he Kōmití ko 'enau fakakaukaú ia.

Lord Nuku : Sea, hangē ko e me'a ko ia na'a ku fokotu'u atú, kapau ko e me'a ena, fakafoki ki he Kōmití 'Eiki Sea, toloi hono alea'i e Laó, kae 'oleva kuo foki mai e Kōmiti. Pea ko e me'a ko ia hono uá, kapau leva 'oku 'ikai fakafoki ki he Kōmití, pea aofangatuku 'a e Feitu'u na, he 'oku 'i ai pē mafai 'iate koe. Kapau ko ho'o me'a ia ke 'ave ki he Kōmiti ..

'Eiki Sea : 'Eiki Nōpele na'a ku fakamatala atu pē, 'oku 'osi mahino kapau 'e fakafoki ki he Kōmití, 'e hoko atu pē e feme'a'aki fakatatau ki 'aneafi.

Lord Nuku : Ko ia ko 'eku monomono atu ia ko ē, koe'uhí 'oku tali mai 'a e kakaí ki he Lao. Ko e tohi foki ko ení fekau'aki pea mo e Lao. Pea kapau leva 'oku 'ave ki hē, kapau 'oku mahino 'oku 'ikai ke tali, pea tau hoko atu kitautolu. Pea kapau 'e tali eni, ko e 'uhinga ia 'eku kole atu. Ko e me'a ia 'a e Feitu'u na Sea, pea kapau 'e pāloti'i 'e he Falé pea pāloti'i.

'Eiki Sea : 'Eiki Nōpele 'oku te'eki ke tali pē ta'etali 'a e Tohi Tangí 'oku te'eki ke lau 'i he Falé ni.

Lord Nuku : Ko ia.

'Eiki Sea : Kole atu ki he Kalaké ke tau pāloti 'e fokotu'u mei he Fakafofonga Nōpele 'o Ha'apaí, ko e Sea 'o e Kōmiti ko ení, ke fakafoki e Tohi Tangi ke fai ha'anau fengāue'aki pea mo e kau Tohi Tangí, fakalelei'i e kau fakamo'oní, pea toki fakafoki mai ki he Falé ni. Ko ia 'oku loto ke tali e fokotu'u ko ení, kātaki 'o hiki ho nima.

Pāloti'i 'o tali fakafoki Lipooti ki he Kōmiti ngaahi Totonu Fale Alea

Kalake Tēpile : 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Veivosa Taka, Mō'ale Fīnau, 'Akosita Lavulavu, Vātau Hui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalofofonua, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana. 'Oku loto ki ai 'a e 14.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku 'ikai ke loto ke tali e fokotu'ú, kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile : ‘Oku ‘ikai ke loto ki ai ‘a ‘Eiki Nōpele Nuku, ‘oku ‘ikai ke loto ki ai ‘a e toko 1.

'Eiki Sea : Mālō Hou'eiki ‘oku ‘osi mahino ‘etau ngāue ki he Tohi Tangi.

Lord Tu'iha'angana : Ko ia Sea kole atu ki he Hou'eiki ‘o e Kōmiti tau hoko atu ai leva, ‘osi pē ko eni, tau hū atu ‘o fakataha ke fai e tu'utu'uni ia ke hoko atu e kau Kalaké ia ki he fengāue’akí kae fei mo ‘omai.

Lord Nuku : Sea, kole atu ke tuku e houa efiāfi ‘o e ‘ahó ni ke ngāue ai ‘a e Kōmití fakataha mo ‘enau ngāue ko eni ‘Eiki Sea. ‘Ikai ke ‘aonga fakavavevave’i he ki’i houa ‘e 2 ko eni pea fakafoki mai.

Lord Tu'iha'angana : Sea, ‘e ‘ikai ke fakavevave eni. Kapau ‘e osi ki he 2:00 ‘e ‘osi, pea kapau ‘e osi ki he 4:00 ‘e ‘osi pea kapau ‘e ‘osi ki ‘auhu ka ko e kolé pē ia.

Lord Nuku : Ko e fokotu’u atu ia ‘oange mu’a kia nautolu ‘a e houa efiāfi ko eni, ke fakamā’opo’opo ai ‘enau ngāué pea ‘omai ‘apongipongi, Ko e fokotu’u atu ia pea kapau ‘e ‘ikai ke tali, he’e Fale ko e fokotu’u pē mālō.

'Eiki Sea : Ko ia Hou'eiki ‘e kei fakataha pē ‘a e Fale ni, ‘o kapau ‘e ma’u ‘e *quorum* ka ‘oku ou faka’atā atu ‘a e Kōmití, ‘o kapau ‘e fiema’u ke hoko atu pē ho’omou ngāué, tau taimi fakataha ki he 2:00. Hou'eiki toloi e Fale ki he 2:00.

(Na’e mālōlō heni ‘a e Fale)

<008>

Taimi: 1400-1405

Sātini Le’o : Me’a mai e 'Eiki Sea ‘o e Fale Alea. (*Lord Fakafanua*)

'Eiki Sea : Hou'eiki, ko u fakatokanga’i atu mahalo ‘oku ‘ikai ke ma’u ‘etau *quorum*. Hou'eiki, ‘oku ma’u pē tokolahí ke hoko atu ‘etau fakataha. Mou me’a hifo ki lalo. Hou'eiki, mālō ho’omou laumālie ki he ho’atā ni. Na’e mālōlō atu e Falé, na’e ‘i ai e ngāue na’e tuku atu ki he Kōmiti ko eni Tu’uma’u ki he Ngaahi Totonu ‘a e Fale Aleá, ke hoko atu ‘enau ngāue ki he tohi tangi na’e fakahū mai. Pea ‘oku ‘i ai ‘eku faka’amu ‘e lipooti mai e Sea ‘o e kōmití, pē ko e hā e tu’unga ‘oku ‘i ai e ngāue ko ē na’e tukuhifo.

Lipooti Kōmiti Ngaahi Totonu Fale Aleá fekau’aki mo e Tohi Tangi

Lord Tu'iha'angana : Tapu mo e Seá, pea mo e Hou'eiki ‘o e Fale Alea. Sea, hangē pē ko ē na’e fai ‘a e feme’a’akí, pea angalelei ‘a e Falé ‘o tukumai ke fakafoki mai ki he kōmiti. Na’e ‘osi fai e fakataha ‘a e kōmití, pea tuku e ngāué ki he kau ngāué, ke nau fengāue’aki mo e kinautolu ko ē na’e fai mai e tohi tangi. Pea ko e lipooti fakamuimui mai meia aú, kuo ‘osi fai ‘enau fakataha mo ‘enau femahino’aki, pea ‘oku teuteu ‘e he kau ngāué ‘a e lipooti ko iá ke fakahū mai ki he ‘emau fakataha ki he 4:00 pea te mau lipooti atu leva ki he Feitu'u na ‘auhu. Mālō.

Taimi: 1405-1410

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki koe'uhī ko e tu'unga 'oku 'i ai e ngāue ko eni 'i he Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu 'a e Fale Alea 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha'atau ngāue 'i he Fale Alea ko u kole atu ke tau liliu 'o Kōmiti Kakato.

(Liliu Fale 'o Kōmiti Kakato)

(Pea na'e liliu 'o Kōmiti Kakato pea me'a hake ai pē 'a e 'Eiki Sea 'o e Kōmiti Kakato, Hon. Veivosa Taka ki hono me'a'anga)

Me'a e Sea

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki mou fakama'ama'a atu. Tapu pea mo e Tu'i 'o Tonga. Fakatapu ki he Tama Pilinisi kae 'uma'ā Hou'eiki. Fakatapu atu ki he 'Eiki Palēmia pehē foki ki he kau Hou'eiki Nōpele, 'Eiki Minisitā, kau Fakafofonga 'o e Kakai mālō mu'a 'etau ma'u e efiāfi ni pea 'oku 'i ai e ki'i konga 'oku ou 'oatu ke tau hoko atu 'aki 'etau ngāue. 'Oku, ki'i fo'i veesi eni ia 'oku ma'u loto.

“Ke mou fiefia, te u to e 'ai atu, mou fiefia.” 'E Hou'eiki mou me'a hifo ki he'etau 'asenita 7.1, Fika 7A, 2019 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngāue faka-Pule'anga 2019. Na'a mou 'osi feme'a'aki mai ai ka ko u kole atu ke mou me'a mai 'o fakatatau pē ki he'etau fakahinohino, 'oku tau 'i he Konga 2 eni 'i he taimi ni. Pea mou me'a mai 'a e Kupu 13.

Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngāue faka-Pule'anga 2019

'Eiki Minisitā Ako: Tapu mo e Sea 'o e Kōmiti Kakato. Tapu ki he 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā e Hou'eiki Minisitā 'o e Kapineti. Tapu mo e Hou'eiki Nōpele e Fonua. Tapu ki he kau Fakafofonga 'o e Kakai. 'E Sea, ne u, ko au foki ne u faka'osi 'i he 'aneafi.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai koe Minisitā.

Fakama'ala'ala founa tu'uaki ngāue lakanga CEO

'Eiki Minisitā Ako: Pea te'eki ai ke a'u lelei e fakamatala kuo kolosi e fo'i konga 'ao ia pea to e ki'i mohetolo ai 'a e fakahoha'a kae tuku ke u fakamatala kakato atu. Ko e lao lelei eni. Lao lelei 'aupito 'aupito eni. 'Oku 'i ai e sino 'oku ne tokanga'i 'a e kau ngāue faka-Pule'anga ko e PSC. Pea 'oku 'i ai 'a e lao ke muimui ki ai 'a e PSC. Pea ko e kumi ko eni ko e kumi ha CEO ke ngāue fakataha pea mo e Minisitā Ako, mo e Minisitā. Ko 'eku lea ko eni Sea mo e Hou'eiki 'o e fakataha'anga ni ko e lea atu eni mei he a'usia. Me'a ko u fetaulaki mo ia, ne u 'osi fetaulaki mo ia. Pea ka fiema'u leva 'e ha Minisitā ha'ane CEO pea 'oku fai e fengāue'aki pea mo e PSC ke tu'uaki e ngāue ko eni. Pea ko e tu'uaki 'oku 'i ai e ongo tohi 'e ua mahu'inga ko e tohi Lao PSC

pea mo e tohi aleapau ‘a e tokotaha ko ē te ne ma’u e ngāue. Pea ko hono tu’uaki ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi makatu’unga ‘oku kau ai ‘a e lao pea kau ai mo e fiema’u ko eni ko ē ki he tohi aleapau.

Lord Fusitu’a: Sea kātaki, ki’i tokoni pē ki he Minisitā. Na’a ke fakangatangata mai mautolu ‘aneafi ke mau, ke fakakupukupu pē?

Sea Kōmiti Kakato: Minisitā ...

’Eiki Minisitā Ako: Ko ia.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ho me’a mai pē eni he kupu, fakatonutonu ‘a e Kupu 13?

’Eiki Minisitā Ako: Ko ia.

Sea Kōmiti Kakato: To’o e “mo e” ...

’Eiki Minisitā Ako: Sea ko e ki’i hulu’i atu pē eni pea te u ‘alu leva au ki he Kupu 2 Kupu (a) Kupu (b) Kupu (c). Ka ko e ‘uhinga ko e ‘oatu pē eni ke tau sio ki he fo’i fakatātā lahi pea ...

Sea Kōmiti Kakato: Ki’i kini pē. Ko e ki’i kini pē ‘a e Minisitā.

’Eiki Minisitā Ako: Ko ia. Ko e ki’i kini. Pea tu’uaki leva ka ‘oku tau pehē ‘oku ma’u e toko 7. Pea ‘oku ‘ave leva ia ki he PSC ‘o nau sio ki ai ke to e vakai’i ‘o fakataata mo e ngaahi makatu’unga ko ē na’a nau anga ko ē ‘o tu’uaki ai. Pea nau sio leva nautolu ‘o pehē *oh* ko e fo’i toko 4 pē eni ia.

<009>

Taimi: 1410-1415

’Eiki Minisitā Ako: ... nau ma’u ko ē ngaahi me’a ko ē, ‘atu ko ē he makatu’ungá. Mai leva e fo’i toko 4 ko iá pea ‘oku ‘i ai leva e kau pēnolo ko e kau, ko e toko 4, ke nau fai hono faka’eke’eke tokotaha ko eni ‘o fakataata pea mo e ngaahi makatu’unga na’e fai ai e tu’uaki ko ē ngāue. Pea ‘oku mahu’inga ke lotu ki ai ‘a e Minisitā. Manatu’i ko e ‘eiki tau eni. Fiema’u hono nima to’omata’u ‘oku na fefalala’aki pea ‘oku fai tōnunga, *faithful*, ‘a e fatongiá. Kapau te na fou naua he ongo hala kehekehe, ‘e hoko e faingata’a ia. Pea kapau te na fou taha, ko e vave atu ‘o e ngāue. Ko e Kupu si’i (a), sio ko ē ‘oku ‘alu hifo eni Sea.

Tevita Lavemaau: Sea ka u ki’i kole fakama’ala’ala pē ki he ‘Eiki Minisitā Ako.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e ki’i kole tokoni eni Minisitā.

Tevita Lavemaau: Ko e ‘uhingá ke me’a fakataha mai ai pē. Tapu pea mo e ‘Eiki Sea pea mo e Hou’eiki Kōmiti Kakato. ‘Eiki Minisitā kātaki ‘o kau atu ai pē ho’o fakamaamá, ko e ‘eiki tau ko e Minisitā ia. Ko e CEO ko e senialé ia. Ko e ongo sino ‘e ua ko eni, ‘oku na taliui kia hai, e ongo sino ko eni. Mālō ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Minisitā.

'Eiki Minisitā Ako: Ko e ‘eiki tau, ko eni ‘oku fakahingoa mai ia ‘e ‘Eua 11 ko e ‘eiki tau mo e seniale. Pea ko e fehu’i pē ko ‘ena taliui kia hai. Taliui ki he kakai ‘o e fonuá.

Tevita Lavemaau: Ki’i tokoni atu ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Tokoni eni Minisitā.

'Eiki Minisitā Ako: Sai.

Tevita Lavemaau: Ongo sino ko eni ‘oku na taliui ki he Konisitūtone ‘o e fonuá mo e lao e fonuá.

Mahu’inga ke tatau tui fakapolitikale *CEO* mo e Minisita

'Eiki Minisitā Ako: Ko ia ko e fonuá ‘oku ‘i ai hono Konisitūtone ‘oku ‘i ai hono lao ‘oku ‘i ai mo hono kakai. Ko e me’a ia ‘oku ui ko e fonua. ‘E, ko e Kupu 2 (a) ‘oku, ko ‘eku fanongo ko ē he feme’a’aki ‘aneafi ‘oku lahi ‘a e nofo ia he “**mo e**”. Ko e “**mo e**” ia ko e ki’i me’a fakakalama. Ko e “**mo**” ko e lea fehokotakinga ia. Ko e “**e**” ko e mu’anauna. ‘Oku ‘ikai ke fu’u loko me’a ia ke ‘i ai hano kakano ‘ona. Ko e kakanó, ko e loto ki ai ‘a ē, ko e me’a ia ‘oku mahu’ingá. Pea ‘oku mahu’inga ke na tui tatau. Kapau ko ‘ena tui fakapolitika e ‘oku kehekehe. Hangē ko e mo’oni ko ē, ko e lea ko eni ‘a e 17.

Lord Fusitu'a: Sea fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu eni Minisitā.

Tui Fakafofonga Nōpele Niua ‘ikai totonu fakapōlitikale’i lakanga *CEO*

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu ‘i he faka’apa’apa’i mo’oni e Minisitā ko eni. ‘Oku ‘ikai ke fiema’u ke na tui fakapolitikale tatau. Ko e *CEO* ‘oku fiema’u ke ta’efakapolitikale ia ‘e ‘Eiki Sea. Ko e ‘uhinga ia ‘oku ‘i ai e Lao ko ē *PSC* ke *check and balance* ‘a e ongo fo’i me’a ko iá. Ko e kau, ko Kapineti ‘e ha’u mo ‘alu e kau politikí ka ko e huitu’a ko ē ‘a e ngāue fakapule’anga ‘a e *CEO* te nau taliui nautolu ki he lao ko ē ‘a e fonua pea ‘e tu’uma’u ma’u pē ia. Mālō Sea.

Taukave Pule’anga ko e ngaahi makatu’unga he tu’uaki lava ke ta’ofi faihala Minisita

'Eiki Minisitā Ako: Mālō ‘aupito Sea. Hangē ko ‘eku fakahoha’á. Ko ‘eku talanoa atu eni mei he a’usia. Me’a ‘oku ‘osi fononga mai au ai. Ko ‘ene kehekehe pē tui fakapolitikale ia ‘a e ‘eiki tau mo e senialé ‘o hangē ko e lau ko ē ‘a ‘Eua 11, ‘oku kehe ia, kehe ‘aupito ia. Mālō ‘aupito e tokoni ia ko ē. Ka ko ‘eku talanoa ko eni Hou’eiki mei he a’usia. Pea ‘oku mahu’inga leva ia ke loto ki ai ‘a e Minisitā. Manatu’i ko e ngaahi makatu’unga ko ē na’e fai ai e tu’uaki, he ‘ikai ke lava fai ha fakapone ia, he ‘ikai ke lava ke fa’u ai ha ‘ai fāfāmi ia. Pea he ‘ikai ke lava ke fa’iteliha ai e Minisitā ia.

Lord Fusitu'a: Sea fakatonutonu atu.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

Palopalema ngali hoko he liliu ke “ ‘i he loto ki ai Minisitā”

Lord Fusitu'a: Sea ko e fakalea ko ē “ ‘i he loto ki ai ‘a e Minisitā”. Ko e Minisitā ‘e aofangatukú. ‘A ia ka ‘omi ha fa’ahinga kanititeiti kehekehe pē ia mei he *PSC* ka ‘oku ‘ikai ke loto ki ai e Minisitā, kuo tuku kotoa ia ki tafa’aki. ‘E aofangatuku pē Minisitā a’u ki ha taha ia ‘oku ‘ikai ke taau ia pea mo e *criteria* e *PSC*, ka loto ki ai e Minisitā, ‘e kei *CEO* pē ia. Ko e ‘uhinga ia ‘oku ‘ikai fiema’u ai ke fakapolitikalé.

Taukave’i ka kehekehe tui fakapolitikale *CEO* mo e Minisita ko e palopalema

'Eiki Minisitā Ako: Mahalo ‘e sai ke u ngāue’aki e fo’i lea faka-Pilitānia ...

<001>

Taimi: 1415-1420

'Eiki Minisitā Ako: ... ko eni ko e *shortlist* mo e *screen*. Nau talaatu nau pehē foki ko e toko fitu. ‘Omai leva ia ‘o fokotu’utu’u leva ia ‘e he *PSC* ‘o fakatatau pea mo e ngaahi makatu’ungá. Pea kapau ‘e hanga he Minisitā tuhu’i atu e me’a ko ē pehē mai *PSC*, ‘ikai ‘oku ‘ikai ko e me’a ia he makatu’ungá. Ko e toko fā pē ko ē pea ‘oku fai leva e ‘initāviú pea tānaki kātoa mai e poiní pea nau fakamaaka pea ‘ave leva ki he Minisitā pea ‘oku nau fokotu’u atu ‘a e ‘uluaki mo e ua ke vakai’i angé he Minisitā ko hai ‘e ‘uluaki mo e ua ko ē. Pea ko e hangē ko eni ko e me’a ko eni ko u fakamatalá. Hou’eiki ko ‘eku fakamatala atu eni mei he a’usia ko u ‘osi fetaulaki mo e me’a ko ení. Pea ko e ‘uhinga ia ko u pou pou ai ki hē ki he loto ko eni ‘a e Minisitā. Ka ‘oatu pē ‘oku na kehekehe ‘ena tuí ko vaihi ē he ‘ikai pē fai ia he tokotaha ko ia e me’a ko eni ‘oku talaatu.

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu atu ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai.

Lord Fusitu'a: ‘Oku ‘i ai pē ‘a e Minisitā ia pea mo e *CEO* ‘oku kehekehe ‘ena tui fakapolitikalé ka ‘oku na lava pē ‘o fēngāue’aki. Ko e fakatātā ‘o e nunu’a kovi ‘o e me’a ko ení ko e me’a mai, na’e me’a mai ‘aki ‘e he Minisitā Ngōué pē ko e, kātaki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonuá ‘i he *hansard* ‘aneafi kuo, ko ‘ene pehē ‘oku ‘ikai ke faifai tatau pē ‘oku *inconsistent* ‘a e ngāue ‘a e *PSC* he ‘oku ‘i ai e, ‘a e *CEO* kuo fakanofu ‘o fou he founa pea ‘oku ‘i ai e *CEO* ‘oku fakanofu fakatatau pē ia ki he fiema’u ‘a e Minisitā. ‘A ia ‘oku ‘ai ke hanga ‘e he lao ia ko ení ‘o fakalao’i ‘a e me’a ‘oku ‘ikai ke lolotonga fakalao.

'Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Sea kātaki ko ‘eku ki’i fakatonutonu atu kātaki.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Sea tapu mo e Feitu’u na mo e Hou’eiki Mēmipa. Ko e ki’i fakatonutonu atú ko e me’a ko ē ‘a e Minisitā ‘o e *MIA* ko ‘ene fakahā mai ‘oku ‘i ai ‘a e *inconsistent* ‘i loto he *PSC*. ‘Oku ‘ikai ko e *inconsistent* ‘a e kau Minisitā. Ko e *process* tatau ka ‘oku ‘i ai ‘a e tō kehekehe ...

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu ‘Eiki Sea.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: ‘A loto ‘i he *PSC*.

Lord Fusitu’a: Sea fakatonutonu.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Fakatonutonu ia.

Lord Fusitu’a: Ko e fakatātā na’e ngāue’aki ‘e he ‘Eiki Minisitā kuo ‘osi hoko ‘a e fakanofu pē ‘a e *CEO* fakatatau ki he aofangatuku pē ia ‘a e ‘Eiki Minisitā. ‘Oku mea’i pē he Fale ni he ‘oku hā lelei pē ia ‘i he *Hansard*. Ko e ‘uhinga ia ‘oku fiema’u ai ke ‘oua ‘e fakapōlitikale’i ‘a e sino ko enī ‘Eiki Sea.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea ka u ki’i fehu’i mu’a ki he ...

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Minisitā Pa’anga.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu ki he Feitu’u na Sea pea ko u, tapu ki he ‘Eiki Palēmiá, Hou’eiki Minisitā pehē ki he fakatapu ki he Hou’eiki Nōpelé pea mo e kau Fakafofonga ‘o e Kakaí. Ko ‘eku fehu’i pē Sea ko ‘eku kole pē ki he Fakafofonga Niuá ke ne hanga mu’a ‘o to e ki’i ‘ai mai ke māhino ki he motu’a ni. Ki’i ‘uli’ulilātai kiate au pē ko e hā ‘ene ‘uhinga ki he fakapōlitikalé. ‘Oku, ‘uhí ke u lava ‘o tali lelei ‘o māhino kiate au e *debate* talamai ‘oku hanga he Minisitā ‘o fakapōlitikale’i, fakapōlitikale’i. ‘Oku ‘ikai ke fu’u māhino lelei ki he motu’a ni. Mālō Sea.

Fakama’ala’ala Nōpele Niuá ki he fiema’u ‘oua fakapolitikale’i fili *CEO*

Lord Fusitu’a: Ko e toki ‘osi eni ‘a e me’a mai e Minisitā kapau ‘oku tui kehekehe ‘a e Minisitā ia pea mo e *CEO* ‘i he fakapōlitikalé he ‘ikai ke na lava ‘o ngāue fakataha. Pea ko e me’a ia na’e me’a ‘aki ‘e he Nōpele Fika 1 ‘o Ha’apaí ‘aneafi ‘o ne pehē ‘oku fakapōlitikale’i ia ‘i he feitu’u hangē ko Nu’usila. Na’e ‘eke he fika 12 pea ne pehē ‘e ia ‘oku sai pē ia. Kiate au ‘oku ‘ikai ke sai ‘a hono fakapōlitikale’i ia ‘o e *CEO*. ‘Oku tonu ke tu’u ‘ata’atā ko e *check and balance* ia ‘o e *PSC* ke tu’u ta’efakapōlitikale ‘a e lakanga ko íá.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eiki.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ‘Oku ...

Sea Kōmiti Kakato: ‘Oku mou me’a ...

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Te u fakatonutonu ‘a e ...

Sea Kōmiti Kakato: Te mou fēme’a’aki pē moutolu Hou’eiki mo mou fēfakatonutonu’aki ka ‘oku tē’eki ai pē ke ‘i ai ha lave mai ia ki he fo’i laó. Ko u fiemohea au homou fēme’a’aki pea ...

‘Eiki Minisitā Ako: Sea tuku mu’a ke ...

Lord Fusitu’a: ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko u kole atu ...

‘Eiki Minisitā Ako: Faka’osi ‘eku malangá.

Sea Kōmiti Kakato: Ke mou fakatonutonu mai e “mo e” ke to’o e “mo e” kae ‘ai “e loto ki aí.”

Lord Fusitu’a: Ko ia ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Pea ‘ikai fakahoko hono fatongiá. Ko e me’a pē ia ko u fiema’u ke mou fēme’a’aki mai ai ka tau mo’ui tau ...

Lord Fusitu’a: ‘Oku mea’i he Feitu’ú na na’e ‘i ai e aofangatuku ‘a e Feitu’ú na ‘aneafí ‘o pehē ko e fokotu’u mei he Nōpele Niuá ke fakapekia ‘a e Kupu 2 ...

Sea Kōmiti Kakato: Kupu ...

Lord Fusitu’a: Pea kuo ‘osi ‘i ai hono poupou. Ko e me’a ia na’e me’a ‘aki he Feitu’ú na.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ne fiemālie pē Nōpele ...

Lord Fusitu’a: Ko ia.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ‘ene ‘osi pē me’a ‘a e Minisitā Akó ko u pālotti ‘e au ho’o fokotu’u.

<002>

Taimi: 1420-1425

Sea Kōmiti Kakato: Ka tau hoko atu.

Taukave mahu’inga ke fengaue’aki Minisita mo e CEO

‘Eiki Minisitā Ako: Mālō Sea. Ko eni ‘oku ou lolotonga malanga pē au ia ‘i he me’a ko e fou ‘i he founga ‘a e PSC. ‘Oku ‘ikai ke u malanga atu au ia ‘i ha to e founga pē to e ki’i hala kehe. Fou pē ‘i he founga ko eni kuo tofā mai ‘e he PSC. ‘Oku mahu’inga ‘aupito ‘a e loto ki ai ‘a e Minisitā ke na fengāue’aki. Hangē pē ko ‘eku fakahoha’a atu Hou’eiki. Ko ‘eku talanoa ko eni mei he ‘eku a’usia. Talanoa eni mei he a’usia.

Fakatonutonu Nōpele Niua tu'u lao lolotonga 'ikai ta'ofi fengae'aki CEO mo e Minisita

Lord Fusitu'a: Sea! Ko e fakatonutonu eni. Sea, 'oku 'ata'atā 'aupito 'i he lao lolotonga ke femahino'aki 'a e 'Eiki Minisitā pea mo e CEO. 'Oku 'ikai ha me'a ia 'i he Lao lolotonga, 'oku ne ta'ofi 'a 'ena femahino'aki. Ka, 'oku 'ikai ke aofangatuku 'a e 'Eiki Minisitā ia 'o to'o 'a e *check and balance* ko ē 'a e PSC. Mālō Sea.

'Eiki Minisitā Ako: Mo'oni 'aupito ia. Ka u 'oatu 'a e fo'i fakatātā ko eni. Ko 'a efiāfi 'e me'a atu 'a Nuku ki Kolonga ki he Lautohi pea teu muimui atu ai ke fakaava 'a e 'uluaki ako tokamu'a 'a e Pule'anga Tonga 'oku fokotu'u 'i hotau Pule'anga ni. Na'a ku tala 'a e me'a ko eni ki he CEO, fakatoupikoi pē ia. Ko e 'uhinga ia na'a ku pehē atu ai, ko 'eku talanoa ko eni 'i he a'usia 'a e me'a kuo hoko, matamata kiate au ko e kehekehe 'ema tui fakapolitikale. He ko u nofo 'i he *liberal* kae nofo ia 'i he *conservative* ...

Tokanga ki he taimi 'oku tonu fale'i CEO kae tōkehekehe ia mo e Minisita

Lord Fusitu'a: Ko e ki'i fehu'i ki he 'Eiki Minisitā. Ko e me'a na'e 'ohake 'e he Fakafofonga Nōpele Fika 1 'o Ha'apilai. Fēfē leva kapau 'e 'i ai ha fale'i fakalao ia mei he CEO. 'Oku tonu fakalao ia? Ka 'oku 'ikai ke laumālie lelei ki ai 'a e Minisitā. Pea ko e me'a ko ē 'oku laumālie lelei ki ai 'a e Minisitā, 'e iku tō ai 'a e Potungāue ia ki he mo'ua fakalao. Ko e hā leva 'a e me'a 'e hoko 'i he tu'unga pehē.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea, 'e faingamalie pē ke u fakahoha'a atu?

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'aupito Sea. Ko e taimi ko ē 'oku kehekehe ai 'a e tui fakapolitikale. 'Oku totonu foki ke talangofua 'a e CEO ki he 'eiki tau. Ko e taimi ko ē 'oku 'ikai ke talangofua ai, kuo kehe 'ene tui fakapolitikale 'a'ana mei he tui ko ia 'a e 'Eikitau. He 'oku fai atu 'a e pu'i ia. Talamai 'e ia he 'ikai ke ne fai 'e ia. 'A ia 'oku ou ta'etui 'aupito au ki he faka'uhinga ko eni 'a e 'Eiki Nōpele Niua, 'ene pehē mai ko *e check and balance* ia. 'Ikai! Ko e me'a ia 'oku ui ko e talangata'a. Pea kapau 'oku ne talamai 'oku fakalao...

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu 'Eiki Sea!

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu 'Eiki Minisitā!

Lord Fusitu'a: Ko e talangata'a ia Sea ia 'Eiki Sea. Fakatonutonu 'Eiki Sea.

'Eiki Minisita Pa'anga: Ko e me'a kehe ia.

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu eni 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Oku 'ikai ko ia ia 'oku ne talamai.

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu 'Eiki Sea.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ‘Oku ne talamai ‘oku fakalao

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu ‘Eiki Sea.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko e me’a kehe ia. He kuo pau ke ‘ave ia ki ...

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko e me’a ia ‘oku ui ko e talangata’a ‘okapau ‘oku ne talamai ‘oku fakalao.

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Oku ‘ikai ko ia ia ke ne talami ‘e ia...

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko e me’a kehe ia.

Lord Fusitu’a: Ko e talangata’a’ia ‘a e *CEO* ‘e tokotaha ki ha Minisitā ‘e tokotaha. Oku kehekehe ia mo e fokotu’u fakasisitema ‘i he Lao. Pē ko e ha ‘a e sisitema ko eni ‘oku ngāue ‘aki. Ko e sisitema ko eni ‘oku ngāue ‘aki ‘a e *PSC* ‘oku *check and balance* ‘a e *PSC*. ‘Oku ‘ikai ko ‘etau lau eni k i he *CEO* pē ko e Minisitā fakafo’ituitui.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu Sea!

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko e sisitemi ko eni ‘oku tau lolotonga ‘oku taliui ‘a e Minisitā ki he kakai ‘o e fonua. Ko e *CEO* ‘oku taliui ia ki he *PSC*. ‘Oku ‘ikai taliui kakato ia ki he Minisitā. ‘A ia ‘oku kehekehe ‘a e ongo me’a ia ko ia. Ko ‘ene fo’i liliu ko eni ke lava leva ...

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu eni. Ko ‘ene ‘ova pē ‘a e fakatonutonu ‘i he 5 ko u ta’ofi atu ‘a e fakatonutonu.

Lord Fusitu’a: ‘Oku sai mālō Sea. ‘Oku ou fakaongoongo ki he Fokotu’utu’u Fakalao ‘a e *PSC* pea ‘oku fakaongoongo ‘e he fakafounga ngāue *administratively* ki he Minisitā. Ko e kakato ia ‘a e ki’i ‘imisi ‘o e me’a ko eni. Mālō ‘Eiki Sea. Me’a ki lalo kae faka’osi mai ‘a e Minisitā Ako.

Poupou ke liliu ke “loto ki ai ‘a e Minisita”

‘Eiki Minisitā Ako: Mālō Sea! Ko ‘eku lave atu eni ‘i he kupu 2 kupu si’i (a). ‘Oku ou poupou atu ki he fo’i fakatonutonu ko ē ke lotu ki ai ‘a e Minisitā, ‘i he lao fakapilitania ko e *approval*. Kau foki au ia ki he (b) Tatau pē mo e (b) ka ko e pē (c) ‘i he fakatonutonu ko e fokotu’u ‘a e anga faka’apa’apa ‘i he

<004>

Taimi 1425-1430

‘Eiki Minisitā Ako: ...he ha’u ko ena ko ē he fakapālangi ko e *insubordination* ko e fo’i lea ia ‘oku ngāue ‘aki ‘i he lao, ‘a ia ko e anga ta’efaka’apa’apa ‘oku tu’u ai ‘a e talangata’a ko e ta’efie fai ‘a e ngāue mo e fakatoupikoi mo e hā fua mo e hā fua ‘i he lea ko eni ‘oku ngāue’aki ko eni ki he lao, ko e *insubordination* ‘a ia ‘oku ou fokotu’u atu Sea ke ngāue’aki eni, pea ‘oku ‘i ai pē mo

e ngaahi sino ‘a e Pule’angá ‘e lava ke fakatonutonu ke ma’u ai ‘a e totonu ‘a e CEO kapau ‘oku ne pehē ‘oku ‘i ai ha’ane fa’ahinga totonu, ko e Omipatimeni mo e Fakamaau’anga. Ko e ngaahi me’a ia ‘o hangē pē ko ē me’a mai ‘a e ...

Lord Fusitu’a: Sea kātaki, ko e tokoni eni ki he ‘Eiki Minisitā, ko e kole, ko e kole.

Sea Kōmiti Kakato: Tokoni eni Minisitā.

Lord Fusitu’a: ‘Eiki Minisitā ‘o hangē pē ko e kole na’a ku fai ki he Palēmia pea mo e Minisitā Polisi ‘oua mu’a te tau fa’u ha lao kuo pau ke toki kumi tonuhia pea kumi ‘enau totonu ‘a e kakai ki he Omipatimeni mo e Fakamaau’anga, tau fa’u atu ha lao kuo ‘osi malu pē ‘i loto ai ‘a e totonu ‘a e kakai. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Minisitā ki’i faka’osi mai Minisitā ‘oku toe pē ho’o ki’i miniti ‘e taha.

Tevita Lavemaau: Ki’i kole tokoni atu pē ki he Minisitā Ako.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e kole tokoni ē ‘Eiki Minisitā, te ke tali pē? ‘e ‘osi ai pē Minisitā ho’o taimi he ki’i kole tokoni ko eni.

Tokanga ko e Minisita tuku kitu’a e CEO Potungāue Ako

Tevita Lavemaau: Mālō Sea, tapu pea mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kōmiti Kakato, ‘Eiki Sea ‘oku ou kole pē ki he ‘Eiki Minisitā ke fakamaama mai ai pē mu’a ‘i he kongā ‘ene fakamā’ala’ala ko ena ki he liliu ko eni. Ko e CEO ko eni ‘o e Potungāue Ako na’e loto ki ai ‘a e ‘Eiki Palēmia, me’a atu leva ‘a e ‘Eiki Minisitā ko eni ‘oku ‘ikai ke loto ia ki ai pea ne tuku kitu’a. ‘A ia kā to e me’a atu ha Minisitā ‘e taha ‘i he uike kaha’u ‘e to e ‘omai ‘ene CEO fo’ou ‘ana ia? Mālō ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Minisitā ku o ‘osi ho’o taimi, kae ‘omi mai pē ho’o ki’i ko e ‘uhinga he ‘oku lau ‘a eminiti ia ko ē tokoni ‘a 11 ki ho’o miniti ‘e taha.

‘Eiki Minisitā Ako: Sai. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ka ke faka’osi’i mai ai leva.

Faitu’utu’uni PSC ke tuli CEO Potungāue Ako

‘Eiki Minisitā Ako: Ko ia. Ko e CEO hangē ‘oku mou mea’i hou’eiki ko ia ‘oku ne vakai’i ‘a e kau ngāue, *assess*. Ko e Minisitā ko ia ‘oku ne hanga ‘o vakai’i ‘a e CEO, pea ‘oku ‘ave leva ‘ene *report* ki he PSC, ‘oku ‘ikai ko e Minisitā ‘oku ne tuli ‘a e CEO, pea ‘oku ‘ikai ko e Minisitā ‘oku loto ki ai pē ‘ikai loto ki ai. Ko e vakai’i ko ē Minisitā ‘a e ngāue ‘a e CEO pea ‘oku faitu’utu’uni leva ‘a e PSC. Ka u talanoa atu ki he me’a ko eni. Na’a ku ‘osi ‘ave ‘eku vakai’i ‘o ‘ave ki he PSC, hanga leva ‘e he PSC ‘oange ‘a e ‘aho ‘e 90 ki ai ke tali, ‘ikai ke ne hanga ‘e ia ‘o tali ha me’a, pē pehē ke ne hanga ‘o *rebut* ha fo’i me’a ‘oku ‘oatu. Talamai leva ‘e he PSC, sai pea na’e tohi mai pē PSC, ‘oku ‘ikai te ke lava ‘o ...

Lord Fusitu’a: Sea, kātaki ki’i fakatonutonu atu he ‘oku faka’ofa hono ngaahi pehe’i ‘a e kakai, ‘oku ‘ikai ke ‘i heni ke ‘a e tokotaha ko eni ke ne tali ‘a e tukuaki’i ko eni, ‘oku ou kole ke fakafuofua pē ‘etau ngaahi tukuaki’i.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō, Minisitā kuo ‘osi ‘eta taimi?, ‘e to e ‘i ai pē ha ki’i to e ki’i fiema’u pē ha ki’i ...

‘Eiki Minisitā Ako: Mālō Sea, ‘ai atu ke ‘osi.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Ai mai ha ki’i miniti ‘e taha ko e mafai pē ko e miniti ‘e ua, pea ‘oku ...

‘Eiki Minisitā Ako: ‘Oku ‘ikai ke u hanga ‘e au ‘o tukuaki’i ha taha, hangē pē ko eni ko ‘eku fakahoha’a atu ‘oku ou talanoa atu eni ko e me’a ia kuo ‘osi ia ko e hisitōlia, ko ‘eku talanoa pē eni ‘i he hisitōlia pea ‘oku ‘ikai ke u hanga ‘e au ‘o tukuaki’i ha taha, pea ‘oku ‘ikai ke u fie hanga ‘e au ‘o tuku hifo ha taha, ko e talanoa pē eni ia ‘i he hisitōlia. He ko e me’a lelei ko ‘etau a’u mai ki he ‘aho ní na’a tau ha’u ‘i he hisitōlia, he ‘ikai ke tau a’u mai ki he ‘aho ni kae ‘oleva ‘oku tau ‘ilo ‘aneafi. Pea ko ‘etau tu’u mei ‘i he ‘aho ni ‘o ‘alu ai ki he kaha’u. Pea to e ‘oange leva ‘e he PSC ‘aho ‘e 10 ke ke tali lea pē ko ha’o tali tohi, ‘ikai pē ke lava ia, to e tukuatu leva mo e ‘aho ‘e 30 fai ai ha’o tangi. ‘Osi ‘aho ‘e 30 ‘ikai ke fai ha tangi ia.

Lord Fusitu’a: Sea ko e ki’i tokoni pē eni ki he Minisitā ko eni ‘oku ne fakamatala mai ...

Sea Kōmiti Kakato: Ko eni lava ai pē ‘ene

Lord Fusitu’a: ...’e ia ‘a e ‘aonga mo e totonu ‘a e fatongia ‘o e PSC ko ‘ene ‘i ai ke ne fakahoko ‘a e *check and balance* ‘a ia ‘oku ne ‘ai mai ‘e ia ‘oku ne poupu’i mai ‘e ia ‘a e poini ‘a e motu’a ni, fakamālō atu ‘Eiki Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Nōpele ko e ‘uhinga ‘a e Minisitā ‘oku ‘ikai ko ia ‘oku faitu’utu’uni ki hono tuli ‘o e CEO, me’a mai Minisitā Leipa, ko e tokoni pē ko e fakatonutonu Minisitā?

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ‘Ikai ki’i faingamālie ku o lava ia ka u ki’i hoko atu.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e faingamālie ko eni ‘e ‘oange ia ki he Nōpele fika 1 ‘o Vava’u.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ‘Io, mālō.

Sea Kōmiti Kakato: ...pea hoko mai ‘a e 15.

Lord Tu’ilakepa: Tapu pē pea mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, ka u kole pē Sea ke u hūfanga atu pē ‘i he fakatapu ku o ‘osi hono aofaki. ‘Eiki Sea, ‘oku mahino mai mei he feme’a’aki ...

<005>

Taimi: 1430-1435

Lord Tu'ilakepa : ... ko e fiema'u eni 'a e kau Minisitā 'Eiki Sea. Pea 'oku 'i ai pē totonu 'a e fiema'u 'a e kau Minisitā, 'Eiki Sea, koe'uhí he ko nautolu 'oku ngāue pea mo e ni'ihí ko eni ngāue faka-Pule'anga. Pea 'oku 'omai mo e fakatātā 'e he 'Eiki Minisitā, pea na'e hoko tonu eni, 'Eiki Sea. Pea ne me'a mai 'aki, 'oku 'i ai e ki'i fakatātā, 'Eiki Sea, ko e fakatātā eni, koe'uhí ko e ako tokamu'a. Talu hono tala ki he *CEO*, 'a e tala fatongia, pea ko e me'a atu 'a e 'Eiki Minisitā, mo e 'ikai, 'o a'u ki he momēniti ko ē faka'osi, kuo meimei fai hono huufi 'a e ki'i 'apiakó, 'oku te'eki ai ke ma'u he Minisitā ia ha 'asenita, te'eki ke ma'u he Minisitā ia, pē ko hai 'oku fakalangilangi he ki'i, ko e fanga ki'i me'a pehē, 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Nōpele, ko e kupu 13 pē eni?

Lord Tu'ilakepa : 'Eiki Sea, na'e 'osi pē ho'o me'a mai ke tau kini, pea ko e kini ...

Sea Kōmiti Kakato : Pē kini ofi mai pē, kātaki.

Lord Tu'ilakepa : 'Ikai, ko 'eku 'oatú, 'Eiki Sea, 'oku totonu ke a'u ho'o fakakaukaú, tapu ange mo e Feitu'u na, ki he me'a ko ē na'e me'a mai Minisitā. Ko 'eku muimui atu eni kau foki atu, 'Eiki Sea, ki he me'a ko eni ...

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai, me'a mai.

Lord Tu'ilakepa : Pea ko e 'uhinga ia, 'Eiki Sea, 'a e me'a ko ē 'a e 'Eiki Minisitā. Tonu 'aupito, talangata'a 'aupito, 'aupito 'a e *CEO*. 'Ikai ke u lave'í, pē 'oku 'i ai ha to e founa ke fai hano fakamolemole'i e *CEO*, 'e 'Eiki Sea, pē 'ikai, pē 'oku 'i ai pē ha me'a 'oku ke fakatokanga ki ai. Ko e 'i hena 'a e Feitu'u na, Seá pea mo e motu'a ni, 'i ai pē mo e kau ngāue 'oku tau ngāue, 'Eiki Sea. Ko e kupu ko eni 'oku fiema'u ko e he 'e 'Eiki, he 'e Hou'eiki Pule'anga pē ko e 'Eiki Palēmia pea mo e tafa'aki e Pule'angá, ke to'o e "mo e", tuku pē "mo e" he 'oku 'i ai pē "mo e" he 'oku 'i ai pē "mo e" ia ai, kae tānaki atu e fo'i lea, 'a eni 'oku 'así, 'Eiki Sea, "loto ki ai 'a e"...

Sea Kōmiti Kakato : Minisitā.

Lord Tu'ilakepa: 'A ia 'oku mahino kiate kitautolu, ko e Minisitā, 'Eiki Sea. 'Eiki Sea, kae 'ai mu'a kau foki atu mu'a ki he Tefito'i Lao, he 'oku kau e Tefito'i Lao ia he tokoni lahi 'aupito 'aupito ki he 'etau feme'a'akí, 'Eiki Sea. Pau pē, 'Eiki Minisitā, te mou me'a hifo ki ho'omou Tefito'i Laó, taumu'a ko ē hono hanga 'e he Komisoni, 'io he 'uhinga lea 'oku 2 e Komisoni. Ko e Komisoni 'oku fokotu'u mai, ki he ngāue faka-Pule'anga, mo e Komisoni, ko e Komisoni 'e taha, ko e tokotaha ngāue faka-Pule'anga, 'Eiki Sea, 'i he 'uhinga'i leá.

Fakama'ala'ala he Kupu 4(b) Tefito'i Lao

Ko e Tefito'i Laó, kiate au, Hou'eiki, 'oku totonu pē ke mou me'a hifo ki ai pea tau vakai'i. Ko e Kupu 4 (b), ko e taumu'a ia 'o e lao ko eni, 'Eiki Sea. 'E 'i he Komisoni, hangē ko ia ko e me'a na'e me'a ki ai e Minisitā, hono fili ha taha pē ko ha *CEO* 'oku tau'atāina mei he fa'ahi fakapolitikale, 'a ia 'oku lava me'a mo lelei ange he fakahoko fatongia ki he Pule'anga 'o e kakaí.

Ko e me'a eni, ko e fakamatala totonu eni 'a e Tefito'i Laó, 'Eiki Sea. Pea fakamāhino leva 'a e fakahinohino mai leva. Ko u mālie'ia 'aneafi he me'a 'a e 'Eiki Nōpele Ha'apaí, Fika 2 'aneafi, he'ene fakavetevete mai mo hono fakahū mai e fo'i lea ko ē ko e ta'efaka'apa'apa. 'Eiki Sea, tuku mu'a ka u a'u atu pē, 'Eiki Sea, ki he ngaahi me'a ko eni 'oku fai ki ai e feme'a'akí, 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō.

Lord Tu'ilakepa : 'Oku to e fakamahino'i mai pē 'i heni, he Tefito'i Laó, he Kupu 4 (b), konga si'i (c), Fakamahino'i e ngaahi mafai 'oku fatongia mo e ngaahi ngafa 'o e Palēmia, ko e Komisoni kau Minisitā, fekau'aki mo e kau 'Ofisa Pule Ngāue, 'Eiki Sea. Hoko atu ki lalo. Fokotu'u ha ngaahi totonu, ngaahi fatongia 'o e kau ngāue faka-Pule'anga, 'Eiki Sea. Lava kotoa e ngaahi me'a ko ení, 'Eiki Sea.

Fakama'ala'ala he Kupu 2(c) e Tefito'i Lao

'I he taimi ko ē 'oku fai hono fili he Komisoni ha ni'ihi 'oku fiema'u 'o hoa pē melie tatau mo e fiema'u ko ē 'a e ngaahi Hou'eiki Pule'angá, 'oku 'asi he 4 (c), 'Eiki Sea. “ **Ko e ngāue faka-Pule'anga 'oku tau'atāina mei he fa'ahi fakapolitikale, 'i hono fakahoko hono ngaahi fatongia 'i he founa ta'efilifilimānako, mo fakapolofesinale, mo lelei.**”

Me'a ia 'oku 'oange he 'e ni'ihi ko ē he Komisoni ke nau ō 'o fili mai 'aki hangē ko e me'a ko ē 'oku ke me'a máí, 'Eiki Minisitā. Ngāue'aki ha Tu'utu'uni Ngāue 'a e ngāue 'oku makatu'unga 'i he lelei tahá. Ko 'ene fili pē ha CEO, ko e ngaahi me'a eni 'oku totonu ke ne faí eni. Kuo pau ke totonu mo tali ui ki he'ene ngāue ki he kakaí 'i he'ene tuku atu 'a e ngāue 'oku fakafiemālie, 'Eiki Sea. Fakahoko kotoa 'a e ngaahi tu'utu'uni 'i he founa 'oku mahino ...

<006>

Taimi : 1435-1440

Lord Tu'ilakepa : .. pea makatu'unga 'i he lelei taha. Ngāue fakapotopoto mo totonu 'aki 'a e ngaahi koloa 'a e Pule'angá, me'a ia na'e taukave'i 'e he Pule'anga 'o e 'ahó ni. Ko eni 'oku 'osi fokotu'u pē ia 'i loto heni. Kapau te mou me'a 'Eiki Sea 'i he taimí ni, kau CEO hono ngāue'aki 'a e 'ū me'alelé, me'a ia 'oku mamahi taha ai 'a e 'Eiki Palēmia 'o e 'aho ko ení, ke fakasi'isi'i hono ngāue'aki 'a e koloa 'a e Pule'angá 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato : 'Eiki Nōpele ki'i kini mai ai leva ke fai mo ke me'a mai he Lao.

Lord Tu'ilakepa : 'Eiki Sea, ko 'eku 'oatu eni 'Eiki Sea, he 'oku 'i loto pē 'a e ngaahi me'a kotoa ko eni 'oku 'ai ke fai ki ai 'a e liliú 'Eiki Sea. 'Oku taliui mo taliangi ki he Pule'angá, 'i hono tukuatu, fale'i totonu, kakato, tonu mo taimi totonu, pea mo hono fakahoko 'a e ngaahi Tu'utu'uni Ngāue mo e ngaahi fokotu'utu'u 'a e Pule'anga. Mou me'a ki hē, totonu ke taliui kiate kimoutolu Hou'eiki Pule'anga. Kapau leva 'oku talangata'a, 'ave leva ha'o tu'utu'uni. 'Ikai ke u lave'i, ko e hā 'a e Tu'utu'uni 'Eiki Sea, 'oku 'ikai ke u fie lave ki he me'a ko eni 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Minisitā, he 'oku lolotonga hoko he'ene Potungāué, pea 'oku 'i he Fakamaau'angá ia 'Eiki Sea. 'Oku ou tui Sea kuo 'osi fe'unga pē 'a e ngaahi me'a ko ia 'oku ou lave ki aí. Ko 'etau to e liliu

ko ení 'Eiki Sea, ko e hā 'a e to e me'a 'e to e 'ai ai 'a e to e anga ta'efaka'apa'apá, lolotonga pē ho'o me'á hē, pea 'ikai ke u tulou atu au ia, ke fakatokanga'i ko e anga ta'efaka'apa'apa ia ki he 'Eiki Minisitā. Lolotonga pē ho'o me'a hē, 'ikai foki ke Sea ko e me'a ia 'e taha, te u me'a pē au he me'alelé, me'a ia 'a e faka'ulí ke fakaava 'a e matapā. Ko e ngaahi ngafa fatongia ki he kau ngāue. 'Oku a'u ki he *CEO* 'oku totonu ke pehē 'a e *CEO*. 'Ikai ke u hanga 'o lave'i pē ko e hā 'a hono fakamo'oni'i mai 'o e anga ta'efaka'apa'apa 'oku fiema'u 'e he Hou'eiki Minisitā. Sea, Hou'eiki Minisitā..

'Eiki Minisitā Lao : Ko e fakatonutonu pē mo tānaki. Mahalo ko e 'uhinga 'a e Hou'eiki ki he ke to e fakakakaukau'i pē ko e *insubordination* Ko hono 'uhingá ko e *willful* 'i he fakapālangi ia ko e fakalotokovi *or intentional disobedience*. Ko 'eku nofo eni 'o fakakaukau'i 'a e faka-Tonga. Ko e ta'efaka'apa'apá 'oku hala ia. Ka ko e *term* ia ko ení 'i he'ene tu'u he Laó, Hou'eiki, 'oku mahu'inga eni ia. Na'e toki 'osi 'a e hopo 'i Fisi me'a tatau pē, *insubordination*. Mou kātaki, na'e kapau na'a mou 'i he Pule'angá 'o sio ki he tamaiki 'i he taimi 'oku nau talangata'a aí, mahalo 'e meimei ofi he fakafetau. Ka ko e *section* ko eni, ka u ki'i hanga 'o ..

Tēvita Lavemaau : Ka u ki'i fehu'i mu'a ki he 'Eiki Minisitā Lao.

Sea Kōmiti Kakato : Fakatonutonu.

Tēvita Lavemaau : Mālō Sea. Tapu mo e Fale 'eiki ni 'Eiki Sea. Ka u ki'i fehu'i pē 'a'aku ia pē ko e 'uhinga 'o e fo'i me'a ko ení ko e maumau'i 'o e Lao? Kapau ko e maumau'i 'o e Laó ko u tui ki ai. Ko e talangata'á ia Sea, 'oku 'ikai ko ha fo'i me'a ia 'oku faingata'a ia..

'Eiki Minisitā Lao : Ka u tali atu ai pē au.

Sea Kōmiti Kakato : Mou feme'a'aki pē, ka mou mea'i pē 'oku tali 'a e Nōpele.

'Eiki Minisitā Lao : Ko e *insubordination* 'i hono *define* 'ona ko e *willful or intentional disobedience*. 'Oku 'osi 'i he Laó pē ia.

Lord Fusitu'a : Sea Fakatonutonu.

Sea Kōmiti : Fakatonutonu.

Taukave monuka kupu 2(a) mo e (b) monuka ai Kupu 4B (a) & 4(c) tefito'i taumu'a e Lao

Lord Fusitu'a : Sea, ko e *issue*, 'oku 'ikai ko e *willful* pē ko e ta'*ewillful*, ko e 2 (a) (b) mo e (c) 'oku monuka ai 'a e Kupu 4 (b) Kupu si'i (a) mo e 4 (c) Kupu si'i (a) 'a e Tefito'i Lao. Ko e 4(b) ngaahi taumu'a 'o e Laó ni, *objects of the Act*. Ko e ngaahi taumu'a fakalūkufua 'o e Laó ni, fokotu'u ha ngāue faka-Pule'anga 'oku tau'atāina mei ha fa'ahi faka-Politikale ko e 4 b (a) Ko e 4 c (a) eni. Ko e ngāue faka-Pule'anga 'oku tau'atāina mei ha faha'i faka-Politikale. Sai, ko e 2 (a) (b) mo e (c) 'oku monuka ai 'a e 4(b) mo e 4 (c) 'a e tefito'i *object* ko ē 'o e Lao.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō ongo Nōpele mo e Minisitā kae faka'osi mai 'a e taimi ia 'a Vava'ú, ka mou toki malanga mai 'i ho'omou taimi.

Lord Tu'ilakepa : 'Eiki Sea, 'oku ou tui 'oku ou 'ohake pē 'a e me'a ko ení, koe'uhi ko eni 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Nōpele Niua. Mahalo pē te ne toki me'a mai 'o fakakakato mai 'a e me'a ko eni 'oku ou lave ki ai 'Eiki Sea. Sea, ...

<008>

Taimi: 1440-1445

Lord Tu'ilakepa: ... Ko e tala fatongia ia na'e 'oange ki he Komisoni pau ke 'i ai e taha pau ke taliui ki he Pule'anga pea taliui. Taha 'oku fakapotopoto, taha 'oku to e lelei ange. Taha lelei taha. Pea kapau 'oku anga ta'efaka'apa'apa 'Eiki Sea, Hou'eiki Pule'anga ko e hā e, fa'ahinga anga ta'efaka'apa'apa ko ia na 'oku mo'oni pē Nōpele Fika 2 'o Ha'apai na 'oku totonu pē ke fokotu'u ko e talangata'a. Kapau 'oku 'i he talangata'a 'Eiki Sea 'oku totonu ke fai ha ngāue 'a e 'Eiki Minisitā ia ki he ni'ihi pehē. Ko e me'a ko ē 'oku 'ikai ke u tui ai 'oku totonu, 'o fakatatau mo e taumu'a, ko e taumu'a ko ē 'o e lao ko eni ke 'oua 'e fakapolitikale. Ko e fakapolitikale eni Hou'eiki ho'omou me'a mai ko ē 'atautolu kotoa ko e fili kotoa 'Eiki Sea. Na'a tau fou mai he founa 'i he fakapolitikale 'Eiki Sea. Pau ke te vakavakai'i pea te sivisivi'i pea kuo pau ke a'u hangē ko e Feitu'u na ki he kakai 'Eiki Sea. Pea toki 'i he kakai leva hono fai e fili ko ia ki he Fale ni 'Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Lao: Fakatonutonu, fakatonutonu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

'Eiki Minisitā Lao: Nounou pē, he 'ikai pē ke a'u 'o miniti 'e taha. Ko e ta'efakapolitikale, ka ai ha taha ia 'oku pehē 'oku 'ikai ke fakapolitikale, 'alu koe kia Mapa. Ko 'etau nofo kātoa tautolu ko eni 'Eiki Sea 'oku 'i ai 'etau tui fakapolitikale kā 'oku 'ikai ke hanga he'etau tui fakapolitikale 'o maumau'i e 'ū fatongia.

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu 'Eiki Sea. Fakatonutonu 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

Ngaahi faka'uhinga ki he taumu'a e Lao Fakaangaanga

Lord Fusitu'a: Ko e taumu'a 'o e lao ke 'oua na'a fakapolitikale ha taha ngāue faka-Pule'anga. Ko e tefito'i taumu'a ia *of the entire lao* tefito ke 'oua na'a fakapolitikale.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ka u ki'i fakatonutonu si'i atu pē mu'a ke tokoni ki he anga 'etau 'alunga ko eni.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko 'eku fakatonutonu atu he na'a tau 'osi pehē 'oku fo'i kupu 'e 3 'a e fo'i lao ko eni. Ke tau kamata he 'uluaki e *hire* tau 'alu ki he *fire* pea toki faka'osi ki he fika 3 'i he *insubordination* ka ko u fakatonutonu atu ke tau foki mu'a ki he me'a kuo ke 'osi tu'utu'uni.

Lord Tu'ilakepa: Sea ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ke tau fou ai. Ko e taimi ni kuo tau (a) kuo tau (c) kuo tau (b) kuo tau (a) pea ko e fo'i palopalema ia na'e to e feinga ke tau vete ko u fakatonutonu atu Sea ke tau foki mu'a ...

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ki he fo'i founa na'a tau 'osi 'ai

Lord Fusitu'a: 'Oku kei nofo, fakatonutonu Sea. 'Oku kei nofo pē 'a e malanga 'a e motu'a ni 'i he me'a ko ē na'a ke me'a mai 'aki ko e fakatonutonu ki he Kupu 2. Ko e 'uhinga 'oku ...

Lord Tu'ilakepa: Ongo Hou'eiki ...

Sea Kōmiti Kakato: Ko 'eku tali pē 'a'aku eni ia ...

Lord Tu'ilakepa: Mou me'a hifo ki lalo hā fua ho'omo fakatonutonu kae tuku mu'a ke fai 'eku malanga 'oku 'i ai e 'uhinga e me'a ko u malanga ai.

Sea Kōmiti Kakato: Faka'osi mai ho'o me'a 'e Nōpele.

Lord Tu'ilakepa: Kae kehe 'Eiki Sea 'oku ou, 'oku ou kole atu 'Eiki Minisitā Leipa, hangē kiate au ko e founa ko ena 'oku ke vivili ki ai ko e me'a ia 'oku nofo he Seá he taimi ni.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e Nōpele na'a ne fakatonutonu koe. Ko 'eku 'ai 'a'aku ia ke fakatonutonu ki he Sea 'etau founa ngāue na'e 'osi 'ai.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e, ko 'eku tuku atu pē au ke mou me'a mai ka 'oku 'ikai ke 'i ai hoku loto 'o'oku.

Fakama'ala'ala he Kupu 4 (c) Tefito'i Lao

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea, ko e taha e me'a tala fatongia 'oku 'oange ki ha taha ngāue pē ko e *CEO*, 'oatu ha ngāue'anga 'oku totonu pea ala liliu ngofua. Malu mo fakafiemālie 'a ia 'oku 'atā mei he filifili manako pea 'oku ne tokangaekina 'a e ngaahi natula kehekehe 'o e taha ngāue kotoa pē. Ko e tokotaha ngāue faka-Pule'anga ia. Mou me'a ki heni ki he me'a fakapolitikale ko eni 'oku hoko he taimi ni, hoha'a e kau ngāue faka-Pule'anga ka 'oku 'ikai tapu'i kinautolu he lao ko eni 'Eiki Sea. A'u ki he *CEO*. Pea kapau 'oku 'i ai ha *CEO* 'oku talangata'a 'Eiki Sea, 'oku 'i loto pē he Kupu 4 (c) 'Eiki Sea me'a nau lave ki ai, 'i he Tefito'i Lao. Kai kehe 'e 'oatu pē ke mou fiemālie, kapau te mou me'a hifo ki he Kupu 13 fakatatau mo e me'a ko eni 'oku fiema'u ke liliu.

'Eiki Minisitā Lao: Ki'i fakatonutonu si'i atu pē Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

'Eiki Minisitā Lao: Ko e fakatonutonu ko e laumālie na'e fa'u 'aki 'a e fakatonutonu ko eni ko e laumālie ke ma'u ha *CEO* 'e ngāue lelei mo ha Minisitā ki he lelei 'a e lao ko eni. Ko e laumālie ia na'e fa'u 'aki.

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai ke 'i ai ha fakatonutonu he ko eni Tefito'i Lao 'oku ke me'a mai pē koe 'oku 'i loto pē he Tefito'i Lao 'Eiki Sea 'a e me'a ko eni 'oku me'a ki ai e Minisitā. Kai kehe 'Eiki Minisitā toki me'a mai ha taimi te ke fie me'a ai ...

Sea Kōmiti Kakato: Faka'osi mai Nōpele.

Taukave taumu'a e Tefito'i Lao 'oua 'e fakapolitikale'i e fili *CEO*

Lord Tu'ilakepa: Ko e taha e me'a 'Eiki Sea 'oku ou tokanga ki ai ko e taumu'a e lao 'a ia 'oku mahino mai 'oku fiema'u ke 'oua 'e fakapolitikale 'a e tokotaha ko ia. Ko e kupu ko eni na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki Nōpele 'aneafi kuo pau ki he Komisiona hili ha femahino'aki mo e Minisitā, 'osi fai 'a e *interview* hangē ko e me'a ko ē na'e me'a ki ai 'a e Minisitā Ako, fiema'u ke na to e femahino'aki mo e Minisitā fekau'aki mo hono fakanofu 'i he tohi. Pea toki fai leva e fakanofu 'i he tohi 'Eiki Sea. Fo'i vaha'a taimi ko ia 'oku kei ma'u kotoa kotoa pē ai, kei malu pē fo'i lao 'Eiki Sea. 'Oku tau manavasi'i pē 'Eiki Sea koe'uhī 'ikai ke tau tui ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea ka u ki'i fakatonutonu mu'a e ...

<009>

Taimi: 1445-1450

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... 'a e 'Eiki Nōpele Vava'ú fakamolemole.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Oku 'ikai ke u tui tatau pea mo e anga ko ē faka'uhinga 'a e 'Eiki Nōpele ki he'ene tu'u ko ē 'i he taimi ní. Kei tu'u pē femahino'akí. Ko hono to e ki'i tānaki atu eni ke kakato ange fo'i me'a ko iá. He ko hono 'uhinga eni. Ko e taimi ko ē femahino'akí 'oku 'ikai foki ke talamai ia pē ko hai 'e aofangatukú.

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e hā e fakatonutonú.

Lord Fusitu'a: Ko e fakatonutonú, 'oku 'ikai ko e femahino'akí e Lao Fakatonutonu ko ení. Ko e Lao Fakatonutonu ko ení 'e aofangatuku 'a e 'Eiki Minisitā fakatatau ki he 2 (*a*) mo e 2 (*b*).

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea, ko ia, kapau ko ia. Te u talanoa atu au he ko 'eku 'ai eni ke u a'u atu ki ai.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko e keisi lahi ia 'oku femahino'aki pē ia pea faka'ofa'ofa. Ka ka 'i ai ha pōini 'e fai ai ha kehekehe, he ko e me'a, ko 'etau fononga 'oku pehē. 'I ai e taimi 'oku kehekehe. Pea 'e fakaaofangatuku leva e tokotaha. Tatau pē 'etau nofo 'i 'apí. 'E fai pē femahino'aki 'a e tamai mo e fānaú mo e me'á - he taimi lahi. Ko e taimi ko ē 'oku faingata'a ai pē ko hai te ne fiema'u ke fai e tu'utu'uní, ko e tamai te ne faí, te ne faka'osí. Ko e me'a ia 'oku tau, 'oku ou tui ai ki he fakakakato ko ení.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Faka'osi mai Minisitā, toe pē sekoni 'e 10.

Lord Tu'ilakepa: 'Oleva Sea he 'oku te'eki ke u, 'oku ou lau pē 'e au 'eku taimí. Ko e 'ū fakatonutonu ko ē 'oku 'ikai ke lau ia he'eku taimí. 'Oku ou lau pē 'e au 'eku taimí 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Na'e toe pē ho'o ki'i miniti 'e 1.

Lord Tu'ilakepa: Sea, ko e 'ū fakatonutonu ē 'oku 'ikai ke lau he'eku minití. Fakamolemole ki he Feitu'u na.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Nōpele.

Taukave 'e fepaki fokotu'u fakatonutonu mo e ngafa fatongia kau Minisita

Lord Tu'ilakepa: 'Oku ou tokanga 'Eiki Sea ki he me'a ko eni kuo 'ohake ko ē 'e he 'Eiki Minisitā, fakamolemole. Ko e me'a 'i 'apí ko e fu'u me'a kehe ia. 'Osi mahino ki he fāmili ia 'osi fai mo hono fa'unga 'ona mo hono pule'i 'o e fāmili 'Eiki Sea. Ka 'oku tau feinga ke ta'ota'ofi 'a e ngaahi kovia 'i 'apí he 'oku kei fai ia 'e he ngaahi tamai mo e ngaahi fa'e 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke tau loto ki ai. Ko u fie foki mai au ki he me'a ko eni 'oku fai ki ai e feme'a'akí 'Eiki Sea. 'Eiki Sea, Hou'eiki Minisitā, 'oku 'i ai e taumu'a. Ko e me'a ko u mavasi'i ki ai koe'uhí he 'e fepaki eni mo ho'omou ngafa fatongiá.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ka u ki'i fatonutonu atu kātaki.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea, ko e *principle* 'o e takí 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a 'i mamani 'oku ua ha taki, taha pē takí, 'i he levolo kotokotoa pē. Pē ko e fāmili pē ko e siasi, fakapolitikale, 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ko e ua e takí.

Lord Tu'ilakepa: Sea fakamolemole.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Oua te tau to e 'ai ke ma'u hala e me'a ko iá, fiema'u e takí ke tokotaha pē.

Lord Tu'ilakepa: 'Oku hala ho'o me'a. 'Ai angé ha'o fo'i fakatonutonu.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e ki'i fakatonutonu atu pē Sea 'ikai ke tokoni atu pē 'ene ma'u halá.

Lord Tu'ilakepa: 'Oku tonu e fakatonutonu ko ē.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai koe Nōpele.

Lord Tu'ilakepa: 'Ofa mai Minisitā toki me'a malanga'i ha'o me'a te ke malanga ki ai hangē ko e me'a ko ē 'oku ke me'a ki aí, ki he *principle* ko ē 'o e nofo 'i 'apí. He kapau te tau me'a ki ai 'Eiki Sea, fakafo'ituitui 'Eiki Sea, ko e faufaua he 'ikai ke fai hono fatongia ki he fāmili 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Nōpele, kuo lava 'eta taimí.

Lord Tu'ilakepa: Sea, tuku mai mu'a sea ha ku, ko ena 'Eiki Minisitā Akó ena na'a ke tukuange miniti e 1, tukuange miniti e 1, 'oku filifilimānako leva ia.

Sea Kōmiti Kakato: Kae, kuo fiu tatali mai 'a 15 ke me'a mai ia ka ke toki ma'u ivi.

Manavasi'i hū mai filifilimanako 'e hoko fokotu'u mai he Lao Fakatonutonu

Lord Tu'ilakepa: Sea, ko u manavasi'i lahi taha ki he filifilimānakó he koe'uhí, ka me'a mai e Minisitā mo ha taha pē 'oku ne, 'e tu'u veiveiua 'a e tokotaha *CEO* pea 'e filifilimānako 'ene ngāue pea mo e kau ngāue. Pea 'e hoha'a e kau ngāue ka 'oku ha'i e kau ngāue 'i he Lao ko ení. Ka 'oku totonu ke tatau pē 'o a'u ki he *CEO*.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Lord Tu'ilakepa: Sea 'oua te mou 'ai ke mou vaka'aki e me'a ko e pāloti he kuo 'osi 'ilo kuo mea'i 'e he kakai e fonuá ho'omou me'a ko iá.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai koe 15.

Lord Tu'ilakepa: Tuku ke maumalanga'i atu ke mahino pea ka 'oku lahi ho'o hanga 'e he Feitu'u na 'o ta'ota'ofi mautolu. Ko au ko u lomi'i pē hiki nima.

Sea Kōmiti Kakato: Nōpele.

Lord Tu'ilakepa: Hala ke u tu'u 'o fakatonu, tonu ke ke ta'ofi e 'Eiki Nōpele ko ē, fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato: Nōpele kātaki 'o me'a ki lalo Nōpele. Me'a mai Vava'u 15.

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai ko u talangofua pē au ki he Feitu'u na. Ka 'oku fu'u lahi e fakatonutonú pea tuku mai ha taimi ke mau malanga.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Taukave taha ngaahi makatuliki e temokalāti ko e fakamavahevahe'i e mafai

Sāmiu Vaipulu: Mālō Sea. Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. Fakatapu ki he Hou'eiki Kōmiti Kakato. 'Eiki Sea ko e vakai 'a e motu'a ni ki he fo'i Lao ni fakalukufua, Sea 'oku ne uesia 'aupito 'a e temokalati ko ē na'a tau feinga ki ai. 'Oku to'o 'aupito 'e he ngaahi fakatonutonu ko eni 'a e temokalati ko ē 'oku tukumai ke fili he 'e sino ko ē, sivi 'a ē. Ko e fo'i Lao ko eni 'oku ne fakaava e matapā ke hū e filifili mānakó, hū e fakafāmilí, maumau e ako lelei e ako ko ē 'a e hako tupu fonua, he 'e kei fa'i....

<001>

Taimi: 1450-1455

Sāmiu Vaipulu: ... fa'itēliha pē 'i he tafa'aki ko eni. Ko u kole atu au 'Eiki Sea fakakaukau lelei 'a e Falé ni ko e hā e 'uhinga te tau tali ai 'a e lao ko eni lolotonga 'oku ne uesia 'a e tui fakatemokālati ko ē na'e malanga'i. Ko fē ia e tui ko ia ? Ko eni ia 'oku 'i he laó pea kapau 'e kātaki pē Minisitā mo e CEO 'o na ngāue fakatatau ki he lao, faingofua e ngāue ia 'Eiki Sea pea ... tautolu ia hono alea'i hē pea 'oku tau fēlau'aki e 'ū me'a kehekehe ka ko u tui 'a e motu'a ni ia 'Eiki Sea ko e taha eni 'a e ngaahi makatuliki 'o e me'a ko e temokālati. Ke fakamāvahevahe'i ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea ka u ki'i fakatonutonu mu'a e Fakafofonga.

Sāmiu Vaipulu: 'A e mafai Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu eni 15.

Fakamamafa'i Pule'anga 'oku taliui e Minisita ki he kakai

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Oku, tapu pea mo e Feitu'ú na Sea. Faka'apa'apa 'aupito pē ki he poini 'oku fakamalanga'i 'e fika 15. Ka ko 'ene talamai 'oku maumau 'a e *principle* e temokālati. Hala 'ata'atā. Ko 'ene 'ai eni ke maau ange e temokālati. Hangē ko eni. Na'a ku lave 'anenai ko e Fakafofongá pē ko e Minisitā ko ia 'oku taliui ki he kakai. *Ultimately* ko e feitu'u ia 'oku totonu ke tau taliui ki ai. Ko e tokotaha ko ē 'a e CEO ...

Sāmiu Vaipulu: Fakatonutonu atu ai Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Oku totonu ke talangofua mai he ko e, ka 'ikai ...

Sāmiu Vaipulu: Fakatonutonu atu e Minisitā Pa'anga.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Fakatonutonu eni Minisitā.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'E te te talaatu 'e kita e me'á 'e fai ia e me'a kehe pea 'ikai ke lava e taliui.

Sea Kōmiti Kakato: Minisitā. Mālō.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō Sea.

Sāmiu Vaipulu: Ko e Minisitā mo e *CEO* te na fakaongoongo ki he Laó mo e Konisitūtone. Ko e fuakava ia na'e fai 'e he 'Eiki Minisitā ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea fakatonutonu.

Fakatonutonu ko e taliui *CEO* mo e Minisita ki he Lao & Konisitūtone

Sāmiu Vaipulu: Ko e fakaongoongo ki he Konisitūtone.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko e tu'u 'a e laó he 'ahó ní ko e Fakafofonga ko ia 'oku taliui ki he kakai. Ko e *CEO* taliui ia ki he feitu'u kehe pea ko 'etau feinga eni ke to e ki'i monomono ke taliui mai e *CEO* ki he Fakafofongá kae lava e fo'i taliui ki he kakai.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Me'a mai 15.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō Sea.

Sāmiu Vaipulu: Mālō.

Lord Tu'ilakepa: Sea. Ko e ki'i kole pē Fakafofonga. Lava ke u ki'i tokoni ki he 'Eiki Minisitā fakamolemole.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

Lord Tu'ilakepa: Minisitā ko 'eku tokoni ki he Feitu'u na ko e me'a totonu eni na'e hoko. Ko e 'ai pē kau 'oatu pē me'a na'e me'a ai Minisitā. Ko e me'a na'e hoko he potungāue tohi mai he ta'efiemālie 'a e kau ngāue faka-Pule'anga nau ma'u e tohi ko iá 'Eiki Sea. Pea te'eki maau e kau ngāue tu'u hake e *CEO* ia 'o 'ave e tohi ki he 'Eiki Palēmia. 'Oku mou 'ilo mou me'a ange me'a na'e hokó. Fakalongolongo e potungāue fekau *CEO* mavahe ki he tafa'aki he ko e *contract* koe 'i tu'a. 'Oku ou manavasi'i na'a faifai 'oku mou fai ho'omou fili pea hanga he kau ngāue 'o teke'i fakataha pē 'a e *CEO* fakataha mo e 'Eiki Minisitā kitu'a 'i he fa'ahinga fa'u lao ko e, pehē ní 'o hangē ko e me'a 'oku me'a ki ai e Fakafofonga fika 15. 'E 'i ai e filifilimanakó ke ke mea'i Minisitā Pa'anga. 'Oua te ke 'ai ke ke ...

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Lord Tu'ilakepa: 'Ai ke ke fili pē ho'o kakaí pea faingata'a'ia pea me'a mai ho kakaí mo ia.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Sea ko u ki'i fakatonutonu atu kātaki.

Lord Tu'ilakepa: Pea fīhia kotoa ai pea faifai pea hanga he kakai 'o teke'i lōua moua kitu'a mei he ngāue.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu Nōpele.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Sea ka u fakatonutonu atu. Ko e *system* ko ē 'a e *PSC* 'oku 'i ai hono ngaahi sītepu lalahi 'e 10. Ngaahi sītepu takitaha 'oku 'i ai honau ngaahi *sub-step* mahalo 'oku fā pē 'oku

nima. Ko e sisitemi ia ‘oku ne tapu’i ai ke ‘omai ho fāmīlī pea ‘omai e ngaahi tafa’akī. Ko ‘etau palopalemā te u talaatú ko e ‘ikai ke tau ‘ilo e sisitemi ngāue ‘a e Pule’anga. Kapau ‘e faingamālie kau hanga ‘o lau faka’auliliki atu ‘a e fo’i sītepu ‘e 10.

Lord Tu’ilakepa: Fakatonutonu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu eni Minisitā.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Sītepu valu ‘oku fai ai ‘a e fo’i kongā ko enī. ‘Oku ‘ikai ke *by-pass*.

Sea Kōmiti Kakato: Minisitā ko e fakatonutonu eni.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: ‘Oku ne ‘ilo e sisitemi ?

Lord Tu’ilakepa: Ko fē, ko fē me’a ko eni ‘oku me’a ki ai sītepu. Kapau ko e Tefito’i Lao pea ke me’a mai he tefito’i lao ka tau sio he Tefito’i Lao.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Sea, ‘e Sea te u, kau hanga ‘o fakatonutonu.

Lord Tu’ilakepa: Ke ke sītepu mei he sītepu ko eni ki fē ‘ia ?

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Ko e lao kotoa pē ‘oku ‘i ai hono tefito’i lao. Ko e lao ko iá ‘oku ‘i ai hono *Regulation*. Kapau te u lau atu e *Regulation* ‘i hē, ‘oku ‘i ai hono *code* ‘o e me’a ko enī. ‘Oku ‘i ai hono *policy direction*.

Lord Tu’ilakepa: Sea.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: ‘Oku ‘i ai hono *process* ngāue ko e fo’i *process* ia sītepu ‘e 10. ‘I he ‘ū sītepu ko iá ‘oku ‘i ai e ngaahi *sub-sītepu* ia ai.

Lord Tu’ilakepa: Fakatonutonu Sea. Fakatonutonu, Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu eni Minisitā.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: ‘Oku ‘ikai ke mea’i ia ‘e he tokotaha ko enī pea ko e me’a ia ‘oku lahi ai e hē.

Lord Tu’ilakepa: Minisitā, ‘oua te ke fai e fa’ahinga fakamatala he ‘oku hē kakai e fonuá ni ho fa’ahinga fakamatala ‘oku fai.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Te u lau atu ?

Lord Tu’ilakepa: Lau mai ke mea’i pea ‘ikai pea ‘omai ke mea’i he kakai ‘o e fonuá.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Ok ka ‘ikai pea ‘oatu ha ki’i *copy* ke ki’i ‘oatu ki ai ke ne me’a ki ai.

Lord Tu’ilakepa: Kae ‘oua te ke hanga ‘o ‘ai ke hangē ‘oku pehē ‘oku vale e Fale ni ka ke tonu taha pē Feitu’u na.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: ‘Ikai ko e sisitemi eni ‘a e Pule’anga.

Lord Tu'ilakepa: 'Oku lahi e fēhalaaki he fonuá ni ko ho'o fá'ahinga fokotu'utu'u 'oku fáí.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Nōpele kapau ko ho fakatonutonu pea ke me'a mai koe.

Lord Tu'ilakepa: Pea ke 'alu 'o lea ta'eoli he *t.v* mo e ta'eoli.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai koe 'e Nōpele.

<002>

Taimi: 1455 – 1500

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō! Tā ko ena 'oku sio pē he me'a ka u hoko atu au Sea, kapau 'oku ke loto ki ai.

'Eiki Sea: Me'a mai 15!

Sea Kōmiti Kakato: Nōpele,

Lord Tu'ilakepa: 'Oku mau fanongo he letiō pea 'ai mo fakafuofua.

Sea Kōmiti Kakato: 'Oua 'e 'omai 'a e me'a 'i tu'a, me'a mai ko ē 15.

Lord Tu'ilakepa: 'oku 'ikai ko ha me'a 'i tu'a 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mo me'a moua ki lalo.

Lord Tu'ilakepa: Ko e Minisitā 'a e kakai 'oku me'a mai ko ē..

Sea Kōmiti Kakato: 'Oua te mou to e fafangu au ke u 'ā hake Hou'eiki. Me'a mai 15!

Fakamanatu Vava'u 15 ko e fa'u e Lao ke ngāue'aki he fonua

Sāmiu Vaipulu: Mālō Sea. Maumau Sea, 'a e feme'a'aki ko eni 'a e Fale ni 'i he taimi ni. Kuo ui 'a e Hou'eiki 'i he Fale ni he taimi ni. Kuo ui 'a e Hou'eiki Minisitā ia ko kinautolu 'oku 'uhinga atu ki ai 'a e fakamalanga ko ē . 'Ikai! Manatu'i ko 'etau fa'u 'a e lao pea ko e fakahoha'a ko eni 'oku fai. Ko e lao ke ngāue'aki 'e he fonua. 'Oku 'ikai ko e 'ai ko e Lao ke ngāue'aki 'e he kau Minisitā ko eni, pea a'u mai 'a e Hou'eiki Minisitā hokō ia 'o to e fulihi ka tau toutou fulihi pehē 'Eiki Sea, 'e faifai pea mamulu e Lao hono toutou fulihi. 'Ai ke tu'uma'u pea fai ha ngāue ke lava 'o ngāue. Ko kitautolu te tau fakamānava'i 'a e lao.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Fakatonutonu atu Sea!

Sea Kōmiti Kakato: Ko e fakatonutonu!

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea! 'Oku 'ikai ko e 'ai eni ke mamulu ha taha. 'Oku ou faka'apa'apa atu Sea. 'Oku ou tui tatau pea mo e Fakafofonga ko e fakatonutonu ko eni ko 'ene 'alu eni ki he lelei 'i he anga 'emau fakakaukau, pea ka ha'u ha Pule'anga 'i he kaha'u 'e *follow* ai. Ko e toki 'osi pē eni 'a e ta'u 'e fiha 'etau ki'i fononga mai heni. Ko e tu'u pē foki kimu'a na'e 'oange pē ki he Minisitā ki he Kapineti. Pea ki'i fulihi ko eni, 'o 'ave ki he *PSC* ...

Lord Fusitu’a: Sea! Fakatonutonu atu.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Pea hoko ‘a e ki’i faingata’a ko eni Sea.

Sea Kōmiti: Fakatonutonu atu.

Lord Fusitu’a: ‘Oku ‘ikai ha to e faka’apa’apa’i kae fai ‘a e Tu’utu’uni ‘a e Feitu’u na ke tau nofo pē ’i he ngaahi kupu.

‘Eikli Minisitā Pa’anga: Ko e anga eni ‘emau fakakaukau. Ke fai ‘a e fo’i liliu ko eni. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō! Me’a mai 16?_Kei tatali mai ‘a e ‘Eiki Nōpeled Niua ia ki h e pālōti ‘i he’ene fiema’u. Ka ko ho’omou ngaahi feme’a’aki.

Sāmiu Vaipulu: Sea! Kuo ngalo ‘a e me’a ia ‘i he toutou fakatonutonu. Kaekehe Sea. Ko e fo’i tefito’i fakakaukau ē. ‘I he tui ko ē ‘a e motu’a ni, ko e fakatonutonu ko eni ‘oku ne fakaava ‘a e matapā ke hoko ai ‘a e maumau ‘oku lahi ange pea hoko ai ke ne fakaholomui’i ‘a e hako tupu ‘o e fonua ‘oku nau hoko atu ‘enau ako mo ‘enau feinga ke nau ha’u koe’uhi, kapau ko e tui fakapolitikale kehekehe ia mo e Minisitā. He ‘ikai ngāue ia. ‘Oku ‘ikai ke u tui pehē au. ‘Oku totonu ko ‘etau fa’u ‘a e Lao mai pē ‘etau tui fakapolitikale ‘i he fa’ahi ko ē , ha’u ‘a e tokotaha ko ē ‘ene tui fakapolitikale tau fetaulaki ‘i loto he ngāue ko ē. Fakatatau ki he Lao pea ‘e lelei ‘a e me’a kotoa , ‘Eiki Sea. Lava ‘o fakahoko hoto ngaahi fatongia. ‘Oku ‘ikai ko e me’a Sea, ke hoko pē ha lotomamahi ‘i ha taha pea ōmai ke tau fakatonutonu lao heni. ‘Oku ‘ikai ke u tui pehē ‘a e motu’a ni Sea. Totonu ke tau vakai vakai fakalelei ange pē ko e ha ‘a e me’a tetau fai. Mālō Sea.

Sea Kōmito Kakato: Mālō! Me’a mai 12?

Mo’ale Finau: Sea, ‘e nounou ‘aupito pea tau pālōti leva. Sea, ko u nofo ‘o fanongo kihe me’a ko eni. Ko e me’a ‘e taha ‘oku ou nofo ‘o fakakaukau ki ai ‘i he ngāue ‘a e fonua ni ‘o a’u mai ki he momēniti ko eni. ‘Oku māmālie pea faingata’a ...

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eiki! Mou kātaki tau mālōlō ai tau toki hoko atu.

(Na’e mālōlō heni ‘a e Fale)

<004>

Taimi: 1515-1520

Sātini Le’o: Me’a mai ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Kōmiti Kakato.

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eiki, ko e to e hoko atu pē eni ho’omou feme’a’aki ‘i he’etau lao, ka mou kātaki ‘o me’a hifo ki he peesi 11, 2 konga 2 ‘i he Faka’uhinga Lea, Lao Fakaangaanga. ‘Oku ‘uhinga ki ha lao kuo fa’u fakaangaanga kuo fakahū atu ki Fale Alea ‘o fakataumu’a ke tali ko ha lao. ‘A ia ko e me’a ko eni ‘oku mou kei feme’a’aki ai ko ‘eku fakamanatu pē ko e ‘uhinga hono

‘uhinga lea ‘o e Lao Fakaangaanga, ko e ‘omai ke tali ke hoko ko e lao. Pea ‘oku ou kole atu ke tau me’a ki he’etau lao, kuo mahino ki he motu’a ni ku o ‘osi ‘a e kongā ‘uluaki

<005>

Taimi : 1520-1525

Sea Kōmiti Kakato : ... ko e kongā ua eni.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : ‘Eiki Sea ke u ki’i fakahoha’a atu au he kongā 1, kātaki.

Mo'ale Finau : Sea ka u ki’i

Sea Kōmiti Kakato : Fakatonutonu ‘a e kupu 13, pea ‘oku ou tui te mou me’a mai ke tau lava, he kuo u ‘osi fakatokanga’i ‘etau fo’i houa ko eni e 1 kuo ‘osí, ‘etau vilo. Pea ‘oku ou kole atu ke tau nofo mu’a ‘o tau me’a mai ‘i *he (a)*, ke tau lava ‘o tali ia kuo mou feme’a’aki ki ai, pea kuo mahino, pea tau hoko ki he *(b)*, pea ‘i he’etau a’u ki he *(c)*, ‘oku ou tui kuo lava ho’omou feme’a’aki, ka tau hoko atu, he ‘oku kei tali mai ‘a Niuā, pea mo ‘ene fokotu’ú. Me’a mai ‘e Ha’apai

Mo'ale Finau : Mālō ‘Eiki Sea. Sea, fakahoha’a atu au ki he 2. Sea, te u kamata’aki e ki;’i fehu’i ko eni.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea, kapau.. ‘oku tau tali ‘etautolu e *(a)* ke ‘osi ia ka tau hoko atu ki he *(B)*? Kapau ‘oiu te’eki ai ke tau tali ia pea

Sea Kōmiti Kakato : ‘Oku te’eki ai ke tau tali ‘a e *(a)*. Mou me’a mai he *(a)*,

Mo'ale Finau : ‘Io, ‘oatu pē e *(a)*.

Sea Kōmiti Kakato : Te ke *(a)*? Me’a mai.

Mo'ale Finau : Sea, ko e pehē ange mai, ‘Eiki Sea, na’e ma’u pē kuo a’u e tu’unga e *CEO* lēvolo ‘o Tonga ni, ki he lēvolo ko ē ‘o Nu’usila. ‘Oku ou fie kamata’aki ia heni. Ko e tu’unga ko ē ‘o e kau *CEO* Nu’usila, ‘Eiki Sea, ‘oku nau a’u kinautolu ki he tu’unga mahino, nau tali ‘enautolu ia a e faha’i fakapolitikale ‘o e ‘ahó. Pehē ‘oku ‘ikai ke nau tali. Ko e tau’atāina ‘oku ‘i ai, ‘Eiki Sea, pea ko hono mo’oní, ‘oku mahu’inga foki. Ka tau foki, ‘Eiki Sea, ki he fo’i lea ko e *politics*. Fa’a lahi hono to’o hake ‘i Fale ni, ‘Eiki Sea. Ko e *politics* ‘oku ‘uhinga pē ia ki ha ngaahi *activities* pē ko e ngaahi *actions*, ‘oku fekau’aki pē ia mo e Pule’angá. ‘A ia ‘oku hangē he taimi e taha, ‘Eiki Sea, ko ha me’a ‘oku fakamanavahē nai, ke fa’a ‘ohake fakapolitikale, fakapolitikale. Ko hono mo’oní, ‘Eiki Sea, kapau te tau foki ki he lea ko ení, ‘oku ‘uhinga pē ia ko e ngaahi *policy*, fokotu’utu’u ngāue ‘a e fa’ahi ko ē ‘oku Pule’anga ‘i he ‘aho ko iá. Ko ia ia ‘oku ui ko e *politics*. Pea kapau leva ‘oku fakapolitikale e faha’i ko iá, ‘oku ‘uhinga ia, ‘Eiki Sea, ‘oku nau loto ke muimui e fonuá ki he’enu *policy*, ‘anautolu. ‘Oku ‘i ai e *policy*, ‘Eiki Sea, ko e *good governance*. Ko e *good governance*, pule lelei, ‘Eiki Sea, ko e *policy* ia ‘a māmani, faka-

‘Otua ia. Pea ‘oku tatau pē ia pē ko e *Communist*, pē ko e *Monarchy*, pē ko e *Democracy*, ‘oku totonu ke ma’u ai ‘a e ‘elemēniti ‘o e *good governance*.

‘Eiki Sea, ko e Lao ko ‘ení, ‘oku ou nofo ‘o fakakaukau’i. Mahino kiate au ‘a e tipeiti mei he tafa’aki e tahá, ‘Eiki Sea. ‘A eni ‘oku ‘ohake ‘i Fale ni. Ko e manavasi’ ki he Minisitā ‘o e ‘ahó, na’a ne ‘omai ‘e ia hano tokoua ‘o ha’u ‘o *CEO*. Ko e *nepotism*. Ko e me’a ia ‘oku ‘ohaké, ke hangē ‘oku fakahū’uhu’u kae tali e Lao ko ení, ngalingali na’a ‘i ai ha faingamālie pehē, neongo ‘oku ‘ikai ke loto ke tukuaki’i hangatonu, he ‘oku lava pē ia ke faitotonu pē e Minisitā, Hou’eiki. Lava pē ke faihala.

Tevita Lavemaau : Ka u ki’i tokoni atu, ‘Eiki Sea, ki he Fakafofonga ko ení.

Sea Kōmiti Kakato : Me’a mai.

Mo’ale Finau : Sai pē ka u toki ‘oange pē ha’ane faingamalie ‘anai.

Sea Kōmiti Kakato : Toki ‘oange pē ke toki fehu’i mai.

Mo’ale Finau : ‘Io.

Tevita Lavemaau : Ko e ‘uhinga ke ne tali mai ai pē he’ene malanga ko ení. He ko e ‘uhinga he ‘oku ‘ikai ke ne lava ‘o fakapapau’i mai he ‘ikai ke hoko e me’a ko eni. He ko eni ‘oku ‘asi he Lao.

Mo’ale Finau : Sea, tuku pē mu’a ‘eku malangá, ‘Eiki Sea, fakamolemole.

Sea Kōmiti Kakato : Me’a mai 12

Ke ‘oange faingamalie Pule’anga e ‘aho mo ‘enau faka’amu

Mo’ale Finau : Ko e ‘uhinga ‘o e Lao kotoa pē he māmani ko ‘ení, ‘Eiki Sea, makehe mei he tui ‘a e Pule’anga ‘o e ‘ahó, ‘e sai ki he fonuá. Ki he motu’a ni, ‘Eiki Sea, ‘oku ou tui ‘oku totonu ke ‘oange ha faingamālie ‘o e Pule’anga ‘o e ‘ahó, ki he tu’u ko ē ‘a e Pule’anga fakatemokālati. Ko ‘eku ‘uhingá eni, ‘Eiki Sea. Ko e taimi ko ē te nau ‘omai ai e Lao ko ē, ‘oku nau talamai leva, Sea, ‘oku nau falala kinautolu ki he’enau fai tu’utu’uni. Ko e me’a ia ‘a’aku, *opposition*, ke u pehē atu, he ‘ikai ke u falala au kia koe, pea ‘oku sai pē ia, ‘Eiki Sea, he ko e tau’atāina ia ‘e tipeiti, mo hono *express* ‘ete *opinion*. Ka ‘i he ‘osi ‘a e ‘ahó, ‘Eiki Sea, he ‘ikai ke lava e Pule’anga ia ‘o e ‘ahó ke *function*, ‘o kapau ‘oku ‘ikai ke *work* ‘a ‘ene *policy*, ‘Eiki Sea. Hou’eiki ...

<006>

Taimi : 1525-1530

Mō’ale Fīnau : Ko e anga ia ‘eku.. hei’ilo ‘a Hou’eiki kapau ‘oku mou pehē ‘e moutolu ‘oku hala ‘eku faka’uhingá, ka ko ‘eku faka’uhinga eni ‘Eiki Sea ki he’eku tui ki he me’a ko eni. Na’a

ku ki'i kamata 'anenai 'Eiki Sea, 'eku ki'i talatalateu atu, 'oku tuai 'a e nga'unu 'a e fonuá ni 'Eiki Sea, ke tau hanga 'o tali kakato, kakato 'a e Pule'anga 'o e 'ahó.

'I 'Amelika, ko e taimi ko ia 'oku fuhu ai 'a e ongo *Party* 'e 2, lanu kulokula, lanu pulū. 'Alu, tau kape, me'a kehekehe, 'aho ko ē 'osi ko ē ui ko ē e filí, nau foki pē nautolu ki he lanu 'e taha. 'Oku 'ikai 'uhinga 'e fokí ke pehē kuo na fetukulolo'aki faka-*policy*, 'ikai. Ko e fokí, kae lava *function* 'a e fonua. 'Oku 'i ai 'a e me'a ia ko e *concession speech*. Ko 'eku faka-Tonga ki ai 'Eiki Sea ko e lea tukulolo. 'Osi ko ia 'a e fili na'e toki 'osí 'Eiki Sea, ko e fefine ko eni ko *Hillary Clinton*, fefeka 'aupito, tukuaki'i hala'i, 'aho na'e 'osí na'e ha'u 'a e fefiné ki he *microphone*, to'o e pepá, Palesiteni, ko u holomu'i ko u fo'i, ko u tukulolo. Hou'eiki, ko e anga ia 'eku *view* ki he Lao ko eni. Tau tukuange, pea ka faihala 'a e Minisitā pea faka'ilo. Kae tukuange angé ke fai angé 'enau lotó mo 'enau fakakaukáu, kae lava ke *function* hotau fonua. 'Aho 'e taha mei heni, 'e Palēmia ha taha 'ia kimoutolu Hou'eiki. Foki kapau 'oku 'ikai ke *work* 'a e fo'i ...

Tēvita Lavemaau : Fakatonutonu 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai 11.

Taukave lele lelei pē PSC ka 'e maumau'i Lao Fakatonutonu ngāue faka-pule'anga

Tēvita Lavemaau : Tapu pea mo e Seá, tapu pea mo e Fale 'eiki Sea. Ko 'eku Fakatonutonú, ko e pehē ke liliu e Laó kae *function* hotau fonua. 'Oku lolotonga lele lelei pē 'a e PSC mo e kau ngāue Faka-Pule'angá 'i he Lao lolotonga. Ko e Lao fo'ou ko eni 'oku fokotu'u maí, te ne maumau'i 'a e ngāue Faka-Pule'anga.

Mō'ale Fīnau : Ko e toki 'osi eni 'eku talaatu ke tuku ā 'a e *opinion*, toki fai he'ene malanga. Hou'eiki, tau foki ki he fakatonutonu..

Tēvita Lavemaau : Fakatonutonu he 'oku hala.

Mō'ale Fīnau : 'Ai ke mahino ko e fakatonutonu. 'Eiki Sea, te ke 'omai ha ki'i miniti 'e 2 ka u fai ha ki'i *lecture* ki he fakatonutonu ?

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai pē ho'o ...

Mō'ale Fīnau : 'Oku ou hoha'a atu ki he me'a ko e fakatonutonu he Falé ni. Tu'utu'uni 'e he Laó fakatonutonú miniti pē 'e taha. 'Oku 'i ai hono 'uhinga Hou'eiki. Ko e fakatonutonú, ko e *facts* pē 'e taha. Ka hala ha hingoa 'o taha ko Sione ka ko Pita fakatonutonu. Tuku 'a e *opinion* ke ke toki malanga mālie.

Lord Fusitu'a : Fakatonutonu 'Eiki Sea.

Mō'ale Fīnau : Sea faka'osi atu 'eku malanga.

Sea Kōmiti Kakato : Tau fanongo ki he Nōpele ke ne fai mai 'a e fo'i fakatonutonu ko ia 'oku ke laumālie ki ai.

Lord Fusitu'a : Ko e fakatonutonú 'Eiki Sea, ko ena ne 'osi me'a mai, ko 'ene malanga mai 'i he 2(a) mo e 2 (b), pea 'oku ne fakapapau'i mai ko 'ene malanga 'i he tui faka-politikalé. Kapau ko ia, 'oku monuka leva 'a e 4 b(a) mo e 4.c(a). 'Oku ne tapui e ..

Mō'ale Fīnau : Sea, 'oku 'ikai ke u malanga, na'a ku hanga 'o *define* 'a e *politics* 'anenai *definition*.

Lord Fusitu'a : Ko ena na'a ne me'a mai 'aki 'a e fakangatangata 'a e Feitu'u na ki he Kupu 2. Ko ena 'oku malanga politiki mai 'i he Kupu 2.

Mō'ale Fīnau : 'Eiki Sea fakatonutonu fakatonutonu, na'a ku *define* e *politics* 'anenai ko e *activities* ha me'a pē. *Good governance, accountability* me'a ko iá, ko e me'a ia 'oku ui ko e *activities*. Ko e *politics* ia. Sea, kimu'a ke u nofo ki laló, 'oku ou kole atu Hou'eiki, ko e me'a 'oku ou fakatokanga'i 'i he 'ahó ni. Tau loto fiemālie, tau tukuange ha faingamālie 'o e Pule'anga 'o e 'ahó, ka nau ka faihala, te u talaatu kiate kimoutolu he 'ikai ke puli. Mālō 'Eiki Sea..

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. Minisitā.

Taukave he sisitemi ngāue Pule'anga ke ta'ofi filifilimanako mo e fakafāмили

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Mālō 'aupito 'e Sea, pea tapu mo e Feitu'u na. Tapu mo e Hou'eiki Mēmipa. 'Oku ou tu'u hake, 'oku ou tui ko e fo'i ko e (a) 'oku fekau'aki ia pea mo hono *hire* 'o e kau *CEO*. Pea 'oku 'i ai e fakatonutonu atu 'a e Lao 'a e Pule'angá 'i he 'aho ní, 'oku 'i ai 'a e fo'i *process* 'a e fo'i *system* hono *recruit*, pē ko hono *hire* mai 'a e kau *CEO* 'a e Pule'anga 'oku ui pē ia ko e *CEO Recruitment Process*. Ko e *guide* ia 'oku ne 'omai ki hono *hire* 'o ha *CEO* pē ko ha *Senior Executive* 'i he Pule'anga, ko e *process* ia 'oku 'i ai 'a e fo'i sitepu ai 'e 10. Ka 'oku ou fie lave atu 'e Sea, ki he'eku poupou, ka u hanga 'o 'oatu hono ngaahi makatu'unga. Ko e palopalema ko eni 'oku feinga ke solova 'e he fo'i Lao ko eni, 'a eni ko ē 'oku fai 'a e feme'a'aki ki ai, na'e 'i ai 'a e palopalema ia 'o e Pule'angá 'i he fa'unga motu'a ...

<008>

Taimi: 1530-1535

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e fa'unga ko ia na'e ha'u pē ha Minisitā ia 'o loto ke 'omai hano fāмили pea ha'u pē ia 'o 'ave ki Kapineti pea nau fili ia 'e nautolu. Ko e 'uhinga ia e me'a na'e lahi ai e kau *CEO* mo e kakai he Pule'anga ko e kakai ia mahalo na'e faka'uli loli ha feitu'u kuo nau 'asi nautolu he ngaahi lēvolo ko ia. Ka ko u fie tokoni atu Sea ...

Lord Tu'iha'angana: Fakatonutonu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

Lord Tu'iha'angana: Fakatonutonu.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Io.

Lord Tu'iha'angana: Ko ia ko e fakatonutonu pē he me'a ko ē 'oku 'ikai ke 'i ai ha fakamo'oni ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea te u 'oatu 'e au e fakamo'oni.

Lord Tu'iha'angana: Pau 'oku 'i ai ha'o fakamo'oni ka ko e, ko e founa motu'a 'i he ngāue mai he ngaahi ta'u lahi ko ē he me'a ... na'e meimei ngāue'aki 'e he Pule'anga pea ko e kongā lahi ia na'e 'alu he me'a ko e *seniority*. Pea ko e mei kongā lahi e ngaahi Potungāue meimei na'e 'alu pehē 'i he ngaahi Pule'anga kuo toki 'osi. Ka 'oku 'ikai ke fu'u fakamo'oni' i ngaahi me'a ko eni ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Io mālō Sea ka u hoko atu au.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea pea ko u fie hoko atu pē au ki he tu'unga ko 'eni. Sai ko e fo'i fa'unga fo'ou ko eni na'e 'omai he 'aho ni 'a eni ko ē 'oku tau hanga 'o fakatonutonu. Ko e 'omai 'a e fo'i sisitemi koe'uhī ke to'o ai 'a e taautaha mo e hū lalo uaea mo e 'ai fakafānili pea ko e fo'i founa 'eni ko e fo'i sisitemi eni Sea ka u hanga 'o lau atu ...

Tui Nōpele Niua 'e to e lahi ange filifilimānako he liliu mai ko eni e Lao

Lord Fusitu'a: Sea fakatonutonu ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Fo'i sisitemi eni 'oku pehe ni.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

Lord Fusitu'a: Sea, 'o hangē pē ko e toutou lave e motu'a ni koe'uhī 'oku aofangatuku 'a e Minisitā 'i he 2 (a) mo e 2 (b) 'oku ne hanga 'e ia 'o fakahoko e me'a ko ē 'oku me'a ki ai e Minisitā 'oku 'ikai ke ne hanga 'e ia ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e hā e fakatonutonu Sea ko u kole atu, talamai angē fakatonutonu ke u fanongo angē ...

Lord Fusitu'a: Ko e me'a ko ē 'oku hala he 'oku me'a mai he Feitu'u na 'e tuku e lalo uaea 'e tuku e filifili manako kapau 'oku aofangatuku tokotaha e Minisitā 'e liuliunga e me'a ko ena ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sai, Sea ka u hanga ai leva 'o talanoa atu ko e fa'ahinga tō nounou faka, 'oku 'ikai ke u fie ngāue'aki ha lea ta'efaka'apa'apa. Ka 'oku 'ikai ke u 'ilo pē ko e hā hono 'ai. Ko e po'uli eni 'a e 'atamai 'o fekau'aki mo e sisitemi. Sai ka u hanga 'o talanoa atu ka ke fanongo pē loa te ke ma'u pē ki'i mahino ko eni. Sai, hanga 'e he sisitemi mo e *process* ngāue 'o e ta'ofi e me'a ko eni ka u 'oatu ha fo'i *example*. Fo'i sitepu 'uluaki eni e fo'i sitepu 'e 10. 'Uluaki sitepu hono *hire* ha *CEO* 'oku kamata ai e fengāue'aki e fo'i sino ko eni 'e tolu. *CEO* 'o e *PSC*. Komisiona 'o e *PSC* pea mo e Minisitā. Konga 'uluaki 'eni, 'oku pau ke *draft* 'a e *Job Description* 'a ia 'oku 'asi kotokotoa ai 'a e ngaahi *functions* mo e ngaahi ngāue 'a e *CEO*. 'Osi ko ia hono

draft pea ‘omai leva ia ke hanga ‘e he Minisitā ‘o *endorse* ia. ‘Osi hono *endorse* ‘e he Minisitā, fakafoki ia ki he *CEO* ‘o e *PSC*. Hanga leva ‘e he *PSC*, ‘e he *CEO* ‘o ‘ave ia ki he kau Komisiona.

Tēvita Lavemaau: ‘Eiki Sea ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Hanga leva he kau Komisiona ‘o tali ia *phase* ‘uluaki ia.

Tēvita Lavemaau: Ko u kole atu ke ke ki’i tokoni mai mu’a.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e tokoni pē ko e fakatonutonu?

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Fehu’i mai, fehu’i mai, sai pē ia Sea.

Tēvita Lavemaau: Ko u kole atu au ki he ‘Eiki Sea ke ke ki’i tokoni mai koe kiate au ke u ki’i kole ki he ‘Eiki Minisitā fakamolemole mu’a.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Fehu’i mai ka u tali atu.

Tokanga ki ha lelei hono tukuatu ki he Minisita ke fili tau’atāina *CEO*

Tēvita Lavemaau: Kuo ‘osi mea’i he Fale ni ia e fo’i *process* ko ia.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: ‘Ikai ‘oku ‘ikai ke mea’i ia kapau na’e mea’i ia Sea ...

Tēvita Lavemaau: Malanga’i mai angē ko e hā hono lelei ...

Sea Kōmiti Kakato: ‘Oleva.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Na’e ‘ikai ke ‘i ai ha ngaahi fakamatala pehe ni.

Tēvita Lavemaau: Malanga’i mai ko e hā hono lelei ‘a e tuku ki he Minisitā ke fili tau’atāina ia?

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: He ko e, ka u ki’i ‘oatu ‘a e ki’i tokoni ko eni Sea. Ko e fo’i kongā ko eni ‘o e lao ko eni ‘oku ‘asi ia ‘i he Fika 8. Fo’i kongā ko ē Fika 8 ‘oku pehē *final decision*. Taimi ia ‘oku fai ai e *final* kae tuku mu’a ke u foki he kuo pau ke ke kaka koe he sitepu ‘uluaki, sitepu ua, sitepu tolu, sitepu fā, nima, ono, fitu, valu pea toki ‘olunga ...

Lord Tu'ilakepa: Sea ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: ‘I he Fika 8 ‘oku toki ha’u ai e fo’i kongā ko eni ka u hanga ‘o lau atu he ‘oku ou ‘ilo ‘oku ‘ikai ke maa’usia ia.

Lord Tu'ilakepa: Minisitā, Minisitā ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ka u hoko atu Sea kātaki. Ke fehu’i? Fehu’i pea ‘omai.

Lord Tu'ilakepa: Ki'i Minisitā fie lahi mo'oni e Minisitā ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Ikai 'oku 'ikai ke u fie lahi. Ko 'eku lau atu eni e *facts*.

Lord Tu'ilakepa: Me'a ki lalo ko e 'uhinga he 'oku ke 'omai 'e koe 'a e me'a pē ke ke talatalanoa pē koe 'ia koe pē.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea, kapau 'oku ...

Lord Tu'ilakepa: 'Oku 'i ai e fu'u Tefito'i Lao 'oku 'omai ke ngāue'aki, hā me'a 'oku 'ikai ke ke fakahinohino ai e Fale ni ke 'omai e Tefito'i Lao ke tau ngāue'aki?

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō 'aupito Sea ka u hoko atu. Ko e, Sea ko e, tuku ka u hoko atu Sea he 'e fai pē fakamaama 'o a'u ki ai ...

Lord Tu'ilakepa: Ke me'a hifo ki he, ke me'a hake ki hē Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu Nōpele ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e hā e fakatonutonu?

Lord Tu'ilakepa: Ko 'eku fakatonutonu e Feitu'u na.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Ikai ke 'i ai ha fakatonutonu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a hifo ki lalo Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e fo'i tu'u pē 'o, ka u ki'i tokoni atu Sea.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Minisitā ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Kuo ne hanga 'omai e fo'i me'a ko eni Sea ka u, 'ai mu'a ke 'osi 'eku fakamaama ...

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Minisitā 'omai mu'a 'a e me'a 'oku ke me'a ki ai ke me'a ki ai e Fale ni he 'oku hangē 'oku ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea sai ka u hanga 'o fakaa'u atu ke a'u ki ai.

Lord Tu'ilakepa: Si'i hē 'a e Fale ni ho'o ngāue.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ka u hoko atu kātaki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Nōpele, ko e ...

Lord Tu'ilakepa: Sea te ke ta'ofi mautolu kae fa'ifa'iteliha pē Minisitā ko eni? 'Omai e sitepu ko e Tefito'i Lao ē Sea.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Hou'eiki mo me'a ki lalo. Kapau 'oku ...

Lord Tu'ilakepa: Sea angakovi lahi mo'oni 'a 'au ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō Sea ka u hoko atu kātaki.

Sea Kōmiti Kakato: 'Oku 'ikai ke, ke ...

<009>

Taimi: 1535-1540

Sea Kōmiti Kakato: .. 'oku me'a mai eni 'i he (a), konga (a) Kupu 13 konga (a)

Lord Tu'ilakepa: 'Oku 'ikai ko ia, ko e hā e sitepu.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ka u tokoni atu Sea.

Lord Tu'ilakepa: Hā e sitepu ko eni 'oku ne ako'i tautolu ki aí.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ka u tokoni atu he 'oku 'ikai ke ne a'usia 'a e fekau'aki 'a e fo'i Laó mo e PSC.

Sea Kōmiti Kakato: Ki'i me'a hifo kae,

Lord Tu'ilakepa: Minisitā, 'oua te ke lau ako na'a faifai kuo 'unu mai e kau ako ko eni 'oku mea'i lelei e Feitu'u na 'o 'atu e me'a ko ē ke ke totonu ke ke mea'í.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko ia, mālō Sea. Ko e maau pē pea ha'u.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ka u 'ai atu au ke 'osi 'eku malanga.

Lord Tu'ilakepa: Faka'ofa 'aupito 'aupito. Ke me'a ki he tamaiki ko eni hení 'oku nau MA, tama ko eni mei he Fika 17 na'e totonu ke me'a ia he Sea ko ená.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Nōpele.

Lord Tu'ilakepa: Ko e hā e 'uhinga pehē na'e ke me'a mai ki Falé ni mo e fakapiko.

Sea Kōmiti Kakato: Nōpele, kātaki 'o me'a ki lalo.

Lord Tu'ilakepa: Ke ke ta'ofi au kae 'ikai ke ke ta'ofi e Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Oku lolotonga me’a e Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō.

Lord Tu'ilakepa: Mau tu'u atu 'o kole ki he Feitu'u na pea 'oku tonu ke me'a ki lalo,

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Fakamokomoko pē,

Lord Tu'ilakepa: ... 'e me'a pē ia 'i 'olunga 'o 'ai'ai pē 'i 'olunga kae 'ikai ke ne me'a ki lalo.

Sea Kōmiti Kakato: Tu'ilakepa, Tu'ilakepa, kātaki me'a ki lalo.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō. Sea ka u ki'i tokoni atu pē he me'a na'e fehu'i mai kiate aú. Ko e fo'i Laó ē. Ko e fo'i *Regulation* ē, ko e *code* ē, ko e *process* ē.

Lord Fusitu'a: Sea ka u ki'i fehu'i ki he Minisitā pē 'e laumālie lelei.

Sea Kōmiti Kakato: Tali e fehu'i. Minisitā.

Lord Fusitu'a: Te ke laumālie lelei ki ai? Na'a kau lelei pē ia ki ho'o poiní.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Kae 'oua e to'o 'eku taimí kātaki Sea 'oku,

Sea Kōmiti Kakato: Fehu'i, ka 'oku tali.

Lord Fusitu'a: 'Io fehu'i.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai koe Nōpele.

Lord Fusitu'a: Ko u kole atu ki he 'Eiki Minisitā, 'eiki pē, ka ke lau mai mu'a 'a e 4 (b) kupu si'i (a) mo e 4 (c) Kupu si'i (a) mo hono 'ulu'i,

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki mou nofo mai pē 'i he'eku 'ulu'i tohi ko eni 'oku ou 'i aí.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Te u ki'i malanga atu he (a), toki malanga koe he (b) (c)

Lord Tu'ilakepa: Ki'i fakatonutonu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: 13 (a), (b), (c).

Lord Fusitu'a: Sea 'oku fekau'aki tonu eni ia mo e 2 (a) mo e 2 (b).

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ka 'oku si'i malanga atu ia he (b) (c), si'i malanga atu au he (a)

Lord Fusitu'a: Kapau te ne lau mai mu'a e fehu'i ko ení, ongo fo'i Kupu ko ia.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ka u hoko atu mu'a he *a*.

Lord Tu'ilakepa: Mou 'ai ā moua;

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

Fakama'ala'ala

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sai, 'e Sea, ko e *process* eni 'oku fou ai 'a e Pule'angá pea 'oku 'ikai ko ha me'a ia na'e fa'u 'e he Pule'angá koeni. Ko e me'a pē ia fakasisitemi na'e fa'u. Ko e 'uhinga ko ē 'eku talanoa atú te u fakatātā eni. Kapau te u faka'amu au ke u 'omai ha taha.

Lord Fusitu'a: Sea 'oku ke kei tali ke tali mai 'eku fehu'í pē 'oku ilifia, ilifia 'Eiki Minisitā he lau mai e Tefito'i Laó.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Oku 'ikai ke u fiema'u ke u tali ho'o fehu'í. 'Oku ke ta'emahino 'oku 'ikai ke u fie tali ho'o fehu'í...

Sea Kōmiti Kakato: Nōpele,

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Ai 'e koe ha'o malanga.

Lord Fusitu'a: 'Ikai kapau 'oku ke ilifia he lau mai e tefito'i Laó.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Ikai ke u fie me'a ka u hoko atu au kātaki Sea, hoko atu 'eku malanga. Te u fakatātā'aki eni Sea. Kapau te u nofo au 'oku 'i ai ha taha 'oku ou fakapone ki ai 'oku ou fiema'u ke u fakahū ia. 'I he *phase* 'uluaki ko ení 'oku kau ai 'a e tu'unga ako 'o e tokotaha koe ní. Te u fakatātā 'eni. Kapau 'oku 'i ai ha ku maheni 'oku ia 'oku 'ikai ke ma'u ha'ane *AA*. Na'e lava pē mei he Kolisí. Ka 'oku fiema'u 'e he *PSC* ia ke 'i ai ha'ane *MA* he *Public Administration*. Kuo pau ke ma fekau'aki maua ke u loto ki ai, loto ki ai 'a e *CEO*, loto ki ai mo e Komisiona. Pea ko e tali ko iá, kātaki fakamolemole kapau 'oku 'ikai ke a'u e ako ho'o poné ki he *MA*.

Lord Fusitu'a: 'Eiki Sea fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Io mālō.

Lord Fusitu'a: Kapau ko ha kau *MA* 'e toko fiha 'oku nau tohi mai ki he ngāue ko ení. Ka ko e *MA* pē 'e taha 'oku pone pea mo e Minisitā. Kapau 'oku aofangatuku e Minisitā, te ne ala fili pē 'e ia 'a e *MA* ko ia. Ko e aofangatuku 'a e Minisitā ko e *issue* ia. Ko e me'a ia 'oku fakapolitikale'i ai 'a e fo'i Kupu ko ení. Pea 'oku monuka ai 'a e 4 (*b*) mo e 4 (*c*) Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ko e palopalema ē ko ē 'ete puna mei he sitepu 'uluakí ki he sitepu fika 8 pea 'oku 'ikai ke te 'ilo'i kotokotoa e 'ū sitepú, 'oku ne ma'u ai 'a e,

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu Sea, fakatonutonu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ka u hanga lau atu ke 'osi.

Lord Fusitu'a: Hangē ko e me'a 'a e Nōpele Vava'ú. 'Osi mea'i kotoa 'e he Falé ni ia 'a e *process* he na'a mau ngāue fakapule'anga.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e hā e *process* fika 2 ka u ta'utu ki lalo.

Lord Fusitu'a: Kapau na'e ngāue fakapule'anga e Feitu'u na sai. Ka ko e poiní, ko e 'osi kotoa e 'ū sitepu ko íá.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Minisitā 'oleva.

Lord Tu'ilakepa: Sea fakatonutonu mu'a e Fakafofonga.

Lord Fusitu'a: 'E kei aofangatuku e Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko u kole atu te u me'a ki lalo ka u kole ki he loea ko ení,

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu eni Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Pē te ne 'ai mai 'e ia.

Lord Tu'ilakepa: Ko u fakatonutonu moua ongo, 'e 'Eiki Nōpele mo, fakamolemole 'oku 'ikai ke mau lave'i 'e mautolu ia, tokolahi heni ko e hā koā e *process*, 'a e me'a ko ena 'oku mo me'a ki aí. 'Oku 'i ai e naunau 'oku tufa mai, 'e Nōpele na'a ke kole tohi koe'uhí pea 'omai pea fakahū he Falé ko e founga ia 'etau ngāue. Pea 'omai ke mea'i 'e he Falé pea tau nofo ai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko ia, ko e tonú ia Sea.

Lord Tu'ilakepa: Ko ia, ka ko ena 'oku ke me'a mai koe he *process*, 'oku 'ikai ke 'i ai ha'amau lave'i 'a mautolu e me'a ko íá.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Hou'eiki he Laó ko u tui au ia kuo mahino e Laó ia.

Lord Tu'ilakepa: Ko ho'o Minisitā, Minisitā 'a e Feitu'u na 'oku me'a mama'o atu ia mei he 'etau me'a 'oku faí.

Sea Kōmiti Kakato: Faka'osi mai Minisitā ho'o taimí.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Sea ko e toki miniti pē eni 'e ua kae sai pē ka u 'atu. Ko e sitepu fika 2, kapau 'oku mea'i ia 'e he loa ko eni kapau 'e me'a hake ia 'o fakamatala mai e sitepu fika 2. ...

<001>

Taimi: 1540-1545

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: ... he ko e fo'i sitepu eni 'e fitu 'oku 'asi ai.

Lord Tu'ilakepa: Fakatonutonu Sea.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Ka u ki'i me'a au ki lalo ka ne fakamatala mai e sitepu 'e fitu.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

Lord Tu'ilakepa: Fakatonutonu Sea.

Lord Fusitu'a: 'Eiki Minisitā.

Lord Tu'ilakepa: 'E Hou'eiki.

Lord Fusitu'a: Kapau te ke lau mai kapau te ke lau mai 'a e *four* 4 (b)A mo e 4 (c)A.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Māhino Sea.

Sea Kōmiti Kakato: He 'ikai ke to e fētaulaki e ongo makinito ia ko eni.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Sea mahalo 'oku māhino ia he 'oku 'ikai ke ne hanga 'o mahino'i.

Tēvita Lavemaau: Sea ka u ki'i fehu'i ki he 'Eiki Palēmia ke fakama'ala'ala mai.

Lord Fusitu'a: Māhino ia 'oku ilifia ia hono lau mai 'Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Sea kātaki mu'a kae 'osi 'eku ...

Sea Kōmiti Kakato: Ko e 'oleva ke 'osi e me'a 'a e Minisitā kae toki fai ho'o fehu'í. Faka'osi mai Minisitā.

Tēvita Lavemaau: Sea ko e kinikini pē haafe houa.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Te u 'oatu pē ngaahi makatu'unga lalahi pea 'osi ko iá he ko e 'uhinga ka u ka to e 'alu au he ko e sitepu fika ua 'a ia ko e *advertisement* 'oku 'i ai e fo'i sitepu ia 'e valu ai ka te u hoko atu pē. Ko e fika uá ko e *advertisement*. Fika tolú ko hono *compile* 'a e 'ū *application* 'o fakatahataha'i ia. Ko e fika fā ...

Lord Tu'ilakepa: Sea fakamolemole. Kole atu au ki he Feitu'u na 'omai mu'a ha me'a pehē ke mau ma'u kotoa ke tau tatau.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Ok 'e Sea te u hanga 'o *circulate* atu e fo'i ...

Lord Tu'ilakepa: Ko e me'a leva 'e hoko te ke faiako koe 'ia mautolu kātoa.

Sea Kōmiti Kakato: 'Oku hoha'a 'a e Nōpelé ki he ngaahi me'a 'oku ke me'a mai 'akí 'oku 'ikai ke 'i hono tēpile.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Kātaki. 'Io. Ko ia te u lava pē 'o 'oatu.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Minisitā, me'a ange 'Eiki Palēmia ki ho Minisitā fakamolemole ke 'omai mu'a.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: 'Ikai te u kātaki Hou'eiki Nōpele. Te u *share* atu e me'a ko ení.

Sea Kōmiti Kakato: Pea mou kole atu ke mou hanga mu'a 'o fakakakato mai e me'a ko u fiema'u 'e au ka tau ...

'Eiki Palēmia: 'Eiki Sea ka u ki'i tokoni atu.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia: Ko u kole atu mu'a ko e Pule'anga eni e 'aho ní. Tukuange mu'a ki he tokotaha ko eni ke 'oatu 'ene talí. Fakamolemole atu.

Lord Tu'ilakepa: Sea, 'Eiki Palēmia fakapotopoto ho'o me'a. Ko e Pule'anga ē 'aho ni ko fē leva Pule'anga 'e hoko mai.

'Eiki Palēmia: 'Ikai ka ko 'eku 'uhingá ke tuku ange ha'ane faingamālie.

Lord Tu'ilakepa: Ko 'eku kole pē au ke ne 'omai e *process* ko ena 'oku fai 'aki ko eni 'oku ne me'a 'akí. Ke 'uhí ke ...

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Sea.

Lord Tu'ilakepa: Me'a ki ai e kau Mēmipa.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Ko u fiefia au pea te u *share* atu ia. He ko u ...

Lord Tu'ilakepa: Ko ia. 'Oua te ke me'a mai ...

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Fiefia au he 'Eiki Nōpelé ka ko 'eku 'uhinga 'oku 'i ai e fo'i poini Sea ko u feinga'i pē au ke a'u atu e fo'i poini. Ko e me'a ko ē ki he fakapone mo e hū lalo

uaea ‘oku ‘uhinga ia e fa’u e fo’i sisitemí hono sītepu ‘e 10 ke ne hanga ‘o to’o ‘a e ngaahi tau pehē pau’u ko e fakapone mo e ngaahi me’a kotoa ko ia.

Lord Tu’ilakepa: Sea, Sea ko u kole ...

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Pea kapau ‘oku fiema’u ke u ‘oatu ‘a e *process* ...

Lord Tu’ilakepa: Minisitā, Minisitā.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Te u lava ‘o *circulate* atu.

Sea Kōmiti Kakato: ‘A ia ...

Lord Tu’ilakepa: Te u ...

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Te u tokoni atu.

Lord Tu’ilakepa: ‘E sai pē ke u fehu’i atu ki he Feitu’u na he ‘ikai ke u ...

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eiki ko e ‘uhinga foki ‘oku me’a mai ‘Eiki Minisitā ...

Lord Tu’ilakepa: Mani ē.

Sea Kōmiti Kakato: Ki he ngaahi sisitemi ko ení he na’a mou me’a mai ‘anenai ‘oku hanga he ‘e lao ko ení ‘o faka’atā e Minisitā ke fai ‘ene tu’utu’uni pē ‘a’ana fakapone fakafāfāfā ...

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Hala ‘aupito ‘aupito.

Sea Kōmiti Kakato: Mo e hā e ‘ū me’a na’a mou fakamatala. Ko e ‘uhinga ia ‘oku feinga e Minisitā ke fakama’ala’ala mai he ‘oku ‘osi ‘i ai pē lao ia ke ne ta’ofi ia.

Lord Tu’ilakepa: ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e ‘uhinga ia ‘oku lave ki ai.

Lord Tu’ilakepa: ‘Oku māhino.

Sea Kōmiti Kakato: Pea kapau leva ‘oku ‘ikai ke mou tali ia pea ko u tui ke tau faka’osi e miniti ‘e ua ko eni e Minisitā ke lava ‘ene miniti ‘e 10 kae hoko atu.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: ‘Io kole atu pē ke tuku mai mu’a ‘Eiki Nōpele ka u ki’i ‘osi he ko e ‘osi pē eni ia te u ...

Lord Tu’ilakepa: Ka u ‘oatu pē ki’i fehu’i ko ena pea ke tali mai pē hangē ko ho me’a ko ena.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: ‘Io *ok* mālō.

Lord Tu'ilakepa: Ko ē 'oku ne tali pē Sea. Ko 'eku fehu'i ki he Feitu'u na koe'uhí ko 'etau ...

'Eiki Palēmia: Sea ko u kole atu fai ha'o tu'uu'uni. 'Oange faka'osi ai leva 'ene miniti 'e ua kae toki hoko atu.

Lord Tu'ilakepa: Me'a koe ki lalo he ko 'eku 'ai 'a'aku ki he Minisitā pea 'oku ne tali lelei pē 'e ia.

Sea Kōmiti Kakato: 'Io mou me'a mai pē ki he motu'a ni Hou'eiki.

Lord Tu'ilakepa: Pea 'oku tali lelei pē he Minisitā ke u fehu'i ange ki ai.

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki mou me'a mai pē ki he ...

'Eiki Palēmia: ... Fale ko eni ...

Lord Tu'ilakepa: Toka pē kae 'uhinga ka mau fai e fēme'a'aki he Fale ni.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Nōpele fakamolemole 'e Nōpele kae fai ho'o fehu'i 'a 'au.

Lord Tu'ilakepa: Ko ia. Ko 'eku fehu'i ki he Feitu'u na koe'uhí ko e taumu'a ko ē lao 'oku 'asi ia he Tefito'i Lao.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: 'Io.

Taukave ko e ngāue fakapule'anga ke tau'atāina mei he founa ta'efilifilimanako

Lord Tu'ilakepa: Ko ia. Ko 'eku fehu'i. Ko e ngāue faka-Pule'anga 'oku tau'atāina mei he faha'i fakapōlitikale 'i hono fakahoko hono ngaahi fatongia 'i he founa ta'efilifilimanako.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Sai ka u tali atu.

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai pea ke tali pē ...

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: 'Ikai 'osi māhino ia Sea.

Lord Tu'ilakepa: Tuku e *process* ia.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: 'Oku 'osi māhino ia kae me'a ...

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Minisitā.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Ko u, tuku ke u ki'i tokoni atu Sea. Tau fakatātā heni. Kapau 'e 'i ai ha *CEO* 'i he Taimi 'o'oku 'oku 'ikai ke fakapōlitikale ia he kuo pau ke taliui ia ki he *direction* 'a'aku ki he Palēmia mo e Kapineti. Sai tau pehē ha'u ha Kapineti fo'ou ko e hā pē

me'a 'e talaatu he Minisitā he 'aho ko iá ko e me'a pē 'oku pau ke muimui ai e CEO. Ko e me'a ia 'oku ui ko e *apolitical*.

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu 'Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: 'Oku 'ikai ke 'i ai ha me'a fakapōlitikale.

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai

Lord Fusitu'a: Kuo pau ke fakapōlitikale ia kapau 'oku fakaongoongo ki he Feitu'u na he na'e 'ikai ke fili e Feitu'u na ia ha taha ko e Palēmia pē.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Ko ia. Sea mo'oni 'aupito pē 'a e Nōpelé. 'Eiki Sea 'oku ...

Sea Kōmiti Kakato: 'E Nōpele ...

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: He ko mautolu ko eni homau tafa'aki ko eni ...

Sea Kōmiti Kakato: Ko u falala atu ki he fakatonutonu.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Ko ia. Ko ia Sea ko mautolu foki homau tafa'aki na'e fili mautolu he toko taha mo e toko ua ka 'oku sai pē. Ko e feitu'u ni ia na'e fili ia he Palēmia ko e fika ia e kakai tokolahi ka tau hoko atu.

Lord Tu'ilakepa: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Nōpele ko e me'a ko ē 'oku ...

Lord Tu'ilakepa: Fakatonutonu 'Eiki Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e 'uhinga ia ko u talaatu 'e Hou'eiki ...

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: 'Io na'e toko ua koe ?

Lord Tu'ilakepa: 'A e me'a ko ē 'oku ke me'a ki ai. Sea ...

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki ke fakapotopoto homou fakatonutonu.

Lord Tu'ilakepa: 'Io.

Sea Kōmiti Kakato: He te ne to e langa'i 'e ia e, 'a e ngaahi fēme'a'aki.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: 'Ikai. Mahalo ko e ki'i hamipāto'a pē ngalo ia na'e fili ia he toko taha.

Lord Tu'ilakepa: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ka ke me'a mai ho fakatonutonu Nōpele.

Lord Tu'ilakepa: Ko 'eku fakatonutonu. Ke mea'i lelei Sea na'a tau fononga atu ki 'Atelaite 'oku 'i ai e fika pehē 'oku fili pē 'a ha ni'ihī 'Eiki Sea fakatemokālāti.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Ko ia.

Sea Kōmiti Kakato: Mea'i lelei pē he Feitu'u na tau fai'aki ia.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Mālō Sea ka u faka'osi atu ...

<002>

Taimi: 1545-1550

Fakamahino 'oku 'i ai sisitemi 'oku ne ta'ofi e fakapone

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Oku ou 'ai atu ke mahino 'eku fo'i poini ko eni pea 'osi koi a pea u tangutu au ki lalo. 'Oku 'i ai 'a e tu'uaki 'oku pehē. Ko e 'ai ko eni 'a e fo'i lao ko eni ke te fakapone. 'Oku anga fēfē 'e ho'o fakalava 'e ha taha, 'Ikai ko au pē ko ha to e Minisitā. 'Oku 'i ai 'a e sisitemi mo e *process* 'oku ne hanga 'o ta'ofi 'a e fakapone. Ko e 'uhinga ia 'a e sitepu 'e 10 ko eni, ka ko e palopalema 'oku te'eki lava ia ke mau a'usia pea ko e 'uhinga ia 'emau fakamatala.

Lord Fusitu'a: Ko e 'uhinga ia 'oku pehē atu ai 'e ala fakapone he ko 3 'osi 'a e ngaahi fu'u sitepu 'e miliona ko ena 'oku ke fakamatala mai 'e iku ki he hā? Aofangatuku 'a e Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea! Kau faka'osi atu mu'a. Ko e 'uhinga 'a e fo'i sisitemi mo e fo'i *process* ko eni 'a e *PSC*. Ke 'oua na'a lava 'osi 'a e 'alu hake 'a e kau *application* 'o a'u 'oku toe pē 'a e fo'i toko tolu, 'oku to e lava ke fakahoko ai ha fakapone. Pea kapau 'oku mou fiema'u k eu hanga 'o lau fakalelei atu kia tautolu 'a e anga 'e he sisitemi 'o to'o 'a e me'a ko eni ko e *bias* pē ko e to'o 'a e me'a ko e fakapone. Pea tukuange mai haku faingamalie ke u hanga 'o lau fakalelei atu 'a e founga 'e to'o.

Tevita Lavemaau: Fakatonutonu 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu 'Eiki Minisitā.

Tevita Lavemaau: Fakamolemole pē 'Eiki Sea pea mo e Minisitā. Ki'i pango'ia homau telinga 'Eiki Sea, 'i he Minisitā ko eni.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea, ko 'ene palōpalema 'a'ana ...he'ene pango'ia he me'a ko eni.

Tevita Lavemaau: Ko 'ene ha'u 'o fakamatala mai e me'a 'oku 'ilo ki ai e kakai 'oku nau fai 'a e ngāue. Ko 'eku kole atu 'Eiki Sea mo e 'Eiki Minisitā fakamolemole pē. Ko e hā e me'a 'oku

‘ai ai ke tuku ki he Minisitā ke faitu’utu’uni faka’osi? Kapau ‘oku faka’ofa’ofa ‘a e *process*. ‘Oku ne malu’i kātoa ‘a e tokotaha kotoa pē kau ai mo e Minisitā.

Ko e me’a ‘e taha ‘Eiki Sea. Ka u ‘eke atu ai pē ki he ‘Eiki Minisitā ko eni. Kapau ‘e ‘osi ho teemi ‘apongipongi. ‘E ‘osi ai pē mo e *CEO* ko eni?

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea! Ko e ‘uhinga ia ka u tali atu. Mahino ho’o fehu’i ka u tali atu. Kapau ‘oku ke fie tali pē ‘e koe ho’o fehu’i

Tevita Lavemaau: ‘Oleva ke u ‘eke atu ki he Palēmia?

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai koe ‘Eiki Minisitā!

Tevita Lavemaau: He ko ‘ene lao.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: kātaki ...ko au ‘oku ou malanga.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai koe ‘Eiki Minisitā.

Tevita Lavemaau: Ko ‘eku ‘eke k i he Palēmia Sea.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Toki ‘eke ‘e ko e ia ‘i ha’o taimi. Sea, kātaki kau kae ‘ai pē ‘eku me’a.

Sea Kōmiti Kakato: Kātaki mu’a 11 ‘o me’a ki lalo. ‘Oleva ke ‘osi ‘a e miniti ‘e taha ‘a e ...

Lord Tu’ilakepa: Sea! Kole atu ki he Feitu’u na. Ko e taimi ko ē oku fai ai ‘a e fakatonutonu pea fekau ho’o Minisitā ke me’a ki lalo. Me’a pē ‘i ‘olunga ...’oku fakahia pē ia.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Oku tali ia Nōpele?

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Pea ko u ‘oatu ‘a e fo;i fakatātā ko eni. Ko e fo’i sitepu ‘uluaki ‘ata’atā pē eni. ‘Oku ne hanga ‘e ia ‘o to’o ‘a e me’a ko e fakapone. Ko e sitepu hono ua. ‘Oku ne talamai ai ‘a e taimi ‘oku *advertise* ai. ‘Oku ne talaange ki he kau *CEO* ‘e *apply* mai ‘a e fa’ahinga makatu’unga ‘e fai ai ‘a e fili. Ko ‘etau ‘alu atu ki he sitepu hono hoko. Hono *short list*.

Lord Fusitu’a: To e fakatonutonu atu ‘Eiki Sea. ‘Oku te’eki malanga mai ia ‘i ha kupu ‘oku kei fetakai pē ia ‘i he *process* ‘a e *PSC*.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Kupu (*a*) eni ‘oku ou malanga atu ai (*a*).

Lord Fusitu’a: Pea ko e iku’anga ‘a e *process* ko ia ko e aofangatuku ‘a e Minisitā. Ko ia ai. ‘oku ou fokotu’u atu ...

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Ko ia. Ko e hā ho’o fakatonutonu ?

Lord Fusitu’a: Ko e fakatonutonu he ‘oku hala e me’a ‘oku me’a ‘aki.

Lord Tu’ilakepa: Me’a ki lalo Minisitā fakamolemole.

Sea Kōmiti Kakato: Minsitā.

Lord Tu'ilakepa: Mo e maumau e tīpeití.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Ka u ki'i ta'utu ki lalo.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai ā Minisitā 'o faka'osi kelesi mai ho'o ...

Taukave anga fēfē hoko fakapone Minisitā 'ikai kaunga ia ki he sitepu 1-7 he fili CEO

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Mālō Sea ko u to e ta'utu ki lalo ko u to e tu'u hake ki 'olunga. Sai 'osi ko iá pea tau 'alu ki he *short list* ko e fo'i tolu pē ia 'oku fakangofua ke ha'u. Kapau 'oku 'i ai ha toko 20 na'e *apply* fo'i toko tolu pē ia fili 'ata'atā pē toko tolu ko ení he *PSC* 'ikai ke kau e Minisitā 'i hano fili 'o e fo'i toko tolu ko eni. Sai fo'i pēnolo ko ē te nau fai e 'initāviu 'ikai ke kau e Minisitā ke fili e fo'i toko tolu pēnolo. Fili pē mo ia he *PSC*. 'Osi ko ē 'initāviu 'a e toko tolu mo e *shortlist* 'a ia ko e pēnolo fili he 'e *PSC* pea nau fili 'enautolu 'a e fo'i toko tolu lelei taha 'omai 'o fakamaaka. 'Ika ke kau ai 'a e Minisitā. Ko 'ene kakato ia 'o e 'ikai ke lava 'e ha Minisitā 'o ne hanga 'o *influence* 'a e *process* hono *hire* e *CEO*. Tau toki a'u mai leva ki he kupu fo'i sītepu fika valu. Sītepu fika valu 'omai 'oku me'a mai ai 'a e *PSC*, *CEO* mo e Komisiona pea mo e Minisitā 'o nau fepōtalanoa'aki. Lava pē mo e fo'i *process* ko iá. Ko e toki 'osi ia fo'i fakamuimui ko e talamai **ke loto ki ai e Minisitā**. 'Oku anga fēfē ho'o fakapone ki ha toko tolu 'oku ke loto ki ai na'e 'ikai te ke kau hono 'ohake mei lalo.

<004>

Taimi 1550-1555

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e 'uhinga ia 'o e *system* kā teu *circulate* atu 'a e *system* ko eni ke tau me'a ki ai he 'oku 'ikai ko ha'aku Malanga eni 'iate au. 'Oku 'ikai ke malava ke fai ha fakapone he ko e *system* 'oku ne to'o 'a e fakapone ...

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Minisitā, fakamālō atu ho'o fakamaama. 'Oku to e 'i ai ha taha 'oku to e fie me'a mai 'ia (a).

Lord Tu'ilakepa: Masi'i Sea, me'a ta'eoli lahi mo'oni ko ho'omo me'a mo e Minisitā 'oku fai ...

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Nōpele Niua.

Lord Tu'ilakepa: 'Ange'ange ia hē.

Lord Fusitu'a: Kapau 'oku kei aofangatuku 'a e Minisitā, ko e fakamatala ko eni 'a e Minisitā 'oku tau fakamālō lahi ki ai he 'oku ne fakamatala mai 'e ia 'a e *check and balance* 'a e sisitema lolotonga. 'A ia ko e system lolotonga 'a e *check and balance* ko ē *PSC*. Ko e sisitema ia 'oku ne hanga 'o ta'ofi e filifilimānako.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea ‘oku ou ki’i fakatonutonu atu ke maama ‘etau fakakaukau, kapau ko e toko ...

Lord Fusitu’a: Me’a ki lalo, me’a ki lalo ...

‘Eiki Mi8nisitā Fefakatau’aki: Fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ko e fo’i toko tolu ko ē Sea ‘oku ‘ohake ko ē mei he PSC, ko ‘eku fakatonutonu atu ‘oku ‘ikai ke kau ai ‘a e Minisitā, ko e ki’i fakatonutonu pē ia ke fai mo tau mahino’i ia kā tau hoko atu.

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu atu ‘Eiki Sea, fakatonutonu. Ko e ‘osi kotoa ‘ene fakamatala ko ē ‘oku ne fakamatala’i ‘e ia ‘a e *check and balance* ‘a e PSC, sai ko e Lao Fakaangaanga ‘oku ne hanga ‘e ia ‘o *undermine* ‘a e *check and balance* ko ia ‘aki ‘a e aofangatuku ‘a e Minisitā. Mālō ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Me’a mai Vava’u 17.

Lord Tu’ilakepa: Sea ‘oku ou faka’amu te u ko au te u nofo pē Sea, ko ‘eku ‘ai pē ke u nofo na’a ku ‘osi kole ‘eku taimi kā ko e tāu’aki fakatonutonu ‘a e ongo me’a ko eni...

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai koe, kuo ‘osi ‘a e taimi.

Lord Tu’ilakepa: Ko au ‘oku ou nofo pē au ‘i he kupu 13 (2) Sea, hangē ko e me’a ko ē ‘oku ke me’a ‘aki Minisitā, mauu ‘a e fo’i toko tolu, mahino ‘omi leva ia ko e hā ‘a e founga ‘a e ‘Eiki Minisitā pea mo e Komisoni.

‘Eiki Sea ko e kupu 2, “kuo pau ki he Komisoni hili ‘a hono femahino’aki mo e Minisitā fekau’aki”, ko ia ‘oku ‘i he kupu 2, ko e hā ‘a e me’a ‘oku mou to e feinga ki ai, ‘oku ‘i he kupu pē. Ko e liliu ko ē ‘oku mou fai ko ē ‘e ‘i ai ‘a e filifili mānako. Sea ‘oku ke me’a ki he me’a na’e hoko ‘i he kamata’anga ...

Vātau Hui: Sea kau ki’i tokoni atu pē mu’a Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Tali ‘a e tokoni Nōpele?

Vātau Hui: ‘Ikai, ko ‘eku poupu pē ‘aku ki he kupu’i lao Sea, kapau ‘e ‘omai haku ki’i faingamālie.

Lord Tu’ilakepa: ‘Io, sai pē ia. Sea ku ou faka’osi atu au. Ko ‘eku faka’osi atu ‘au ‘Eiki Sea, ko e kupu ‘o e lao ‘omi kotoa ‘a e ‘ū fakamatala ‘a e Minisitā Leipa ‘oku ‘i he lao pē ‘o e fo’i kupu ia ‘Eiki Sea, kei fai pē femahino ‘aki ‘a e Minisitā pē ko e ‘Eiki Palēmia pea mo e Komisoni ‘Eiki Sea. ‘Oku mou me’a ki he kamata’anga ‘o ‘etau kamata ho Pule’angá ‘Eiki Palēmia, na’e fili pē ‘e he Feitu’u na ho foha, pea ‘oku kei onгона ‘oku hisitōlia ‘i he fonua ni.

Ko e me'a 'oku tau faka'amu ke 'oua 'e to e fou 'i he founa ko eni, neongo ko e fili 'a e tokotaha ko eni 'i he founa kehe kā na'a ku kau au 'i he ko au na'a ku fokotu'u 'i he Fale ni ke tali ke fakangāue'i 'a e tokotaha ko ia. Ko e me'a ia 'oku hoko kā hoko mai 'amui ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Fakatonutonu atu kātaki. Sea ki'i fakatonutonu atu kātaki. Vilo takai noa'ia ia ...

Lord Tu'ilakepa: ... 'e 'i ai 'a e me'a 'e a'u ki he tu'unga ko ia.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ko 'etau feme'a'aki eni fekau'aki mo e lao ke fili 'a e CEO...

Sea Kōmiti Kakato: Konga (a)

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Konga (a) ko e PA 'oku 'ikai ke kau ai 'a e process ko eni. 'Oku 'i ai ene PA, talaange ke fou mai he founa process 'a e me'a 'a e PSC?

Lord Tu'ilakepa: 'Oku 'ikai ke 'i ai ha'aku PA 'aku fakamolemole.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko ia ko e PA 'oku 'ikai ke 'omai ia ...

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai koe Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: ...'i he founa process ko eni, ko 'eku ki'i tokoni atu ia. Mālō.

Lord Tu'ilakepa: Minisitā ko eni, Minisitā 'i ai mo e taha, mou tokanga ki he kau CEO he 'oku 'i ai pē honau fatongia he 'oku pau ke tauhi kia moutolu tauhi ki he kau ngāue fakapule'anga. Tokolahi taha 'o e kau ngāue fakapule'anga pea ke 'ata kitu'a ki he kakai 'o e fonua. 'Oku ke mea'i lelei pē na'e toki fakatonutonu 'a e Feitu'u na pea mo ho'o CEO, pea kole atu'a e 'Eiki Palēmia ke mo tukulolo, koe'uhi kae ma'u ha napangapangamālie he ngāue'anga na'e fai.

'Eiki Palēmia : Sea 'oku ou tui fakamolemole ka u fai atu 'a e lea ko eni. Ko e ta'emahino 'oku fu'u lahi 'aupito 'aupito, te u to e 'oatu 'a e ki'i fo'i sētesi pē 'e ua. Ko e Malanga ko ē na'a ku fanongo ki ai 'osi hanga pē 'e he system 'uluaki ki he fitu 'o to'o 'a e me'a ko e filifilimānako mo e fakapone. 'Oku 'ikai ke kau ē ia ai, hanga pē 'e he system 'o to'o toe mai pē fo'i me'a faka'osi tau pehē na'e toko 18 kau interview, toe mai pē fo'i toko tolu, ko 'ene to'o atu'a e toko 15 kitu'a to'o pē ia 'e he fa'ahinga ko ē kau interview 'ikai ke kau ai 'a e Minisitā ia. Ko e toko tolu 'oku toe mai 'oku ou kole atu 'ofa mai ke tau ma'u ā 'a e mahino kā tau nounou.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Palēmia fakamolemole ko e fo'i fakatātā ē, fo'i toko tolu ko ia, kapau te ke me'a hifo ki he kupu ko ē 'o 'etau lao, Tefito'i Lao, na'a ku 'osi lau atu, 'oku 'i ai pē ia, 'i he femahino'aki pea mo e Feitu'u na pea mo e 'Eiki Minisitā. Ko e me'a ko eni 'oku mou ...

<005>

Taimi : 1555-1600

Lord Tu'ilakepa : ...fokotu'u maí ke kau 'i he loto ki ai 'a e ... Ko e me'a pē 'oku mau manavasi'i ki ai, na'a 'oku 'i ai e me'a ko eni ko e filifilimānako. Ko ia pē.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea, ki'i fakatonutonu atu. Ko e filifilimānako 'o kapau na'e 'i ai ha taha na'a te feinga'i hake mei lalo, ke 'alu hake 'o fou he *process* 'o 'asi hake pea kau he toko 3. 'Oku 'ikai ke malava e me'a ko ia'i he sisitemi 'o e 'aho ni. Ko e fakatonutonu atu ia ke tau ma'u e maama ka tau 'unu a ki he (b).

Lord Tu'ilakepa : 'Eiki Minisitā, ko e me'a ho'o Potungāue, 'oku ou lave'i lelei kātoa e 'ū me'a. Tuku ke fai ho'o ngāue, he ko e si'i mālō hono fili mai 'e he 'Eiki Palēmiá e Feitu'una.

Sea Kōmiti Kakato : 'E Nōpele, kātaki mu'a 'o me'a mai he...

Vātau Hui : Tapu mo e Feitu'u na, Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Ko ho'o me'a mai ena he kupu (b)?

Vātau Hui : Kupu'i Lao pē eni, Sea, 'i he kupu (A). (A) pē eni, Sea. Sea, ka ko e kupu hono 2 'oku pehē. Kuo pau ki he komisoni, hili ha femahino'aki. Sea, na'e hanga foki 'e he kau fa'u Lao ni 'o to'o e fo'i lea ko e "mo e", ka ko eni 'oku toe 'asi pē foki e mo e ia. Na'e me'a e 'Eiki Minisitā Ako 'anenai, ko e fehokotakinga lea eni he hoko 'a e fo'i fakakaukaú. Ko 'ene hanga eni 'o hoko ke ma'u 'a e laumālie lelei ko ia 'o e fo'i sētesi. Ko hono lau ko ē 'a *Churchwood* 'i he me'á, 'oku ui ko e *noun phrase*. Pē 'oku ui ia ko e kongā sētesi 'oku ne fakamatala'i e nauna. Ko hono fakamatala'ia. 'Oku ou mālie'ia au he ngaahi feme'a'aki, Sea. 'Oku 'i ai e me'a 'e 2 heni 'oku 'asi he kupu'i Lao. 'Oku ou tui 'e lava eni ke tau foki pē tautolu 'o nofo he tefito'i Lao, pea 'e nounou pē 'etau aleá 'atautolu, 'a e femea'akí, pea 'e vave pē.

Ko e komisoni mo e fo'i lea ko e Minisitā, kae nofo i loto e fo'i lea ko e femahino'aki. Sai, na'e 'omi leva e kupu'i Lao motu'a 'o fa'u ia 'e he ni'ihī, femahino'aki mo e Minisitā. Ko eni, femahino'aki mo e, kei tu'u pē e mo e, kae 'omi leva e ki'i fo'i kongā - **loto ki ai 'a e Minisitā**. Ko 'ene toki mahu'inga mālie ia 'a e fatongia 'o e Minisitā, Sea. Fakatatau ki he faka'uhinga 'a e motu'a ko eni ki he tu'u 'a e kupu'i Laó, ko 'ene mahu'inga mālie ia pea napangapangamālie e fatongia' he'ene loto ki ai 'a e Minisitā. Ko e ki'i fakahoha'a nounou pē ia 'a e motu'a ni, fakatatau ki he'etau taimí,

Lord Fusitu'a : Fakatonutonu Sea.

Vātau Hui : Si'i pango ia ko e motu'a Niua pē.

Lord Fusitu'a : 'Oku 'ikai ke napangapangamālie 'a e tuku ke aofangatuku 'a e Minisitā, pea fakapolitikale'i 'a e fili. Pea 'oku 'ikai ko 'etau lau tikisinali eni ki he "mo e". Ko e aofangatuku ko e 'a e Minisitā, 'oku tau lau ki ai.

Vātau Hui : Sea, ko e hā 'ene me'a 'oku fakatonutonu, Sea?

Sea Kōmiti Kakato : Nōpele.

Vātau Hui : Sea,ko ‘eku fehu’i pē ko e hā ‘ene me’a ‘oku fakatonutonu?

Sea Kōmiti Kakato : ‘Ikai ke ‘i ai ha fakatonutonu,

Lord Fusitu’a : Ko ‘ene pehē ko e napangapangamālie ‘a e aofangatuku toko taha ‘a e Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato : Mou me’a ki lalo. Tui homou kote. Tau liliu ‘o Fale Alea.

'Eiki Sea : Kole atu Hou’eiki ke toloi e Falé ki he 10.00 ‘apongipongi.

Kelesi

Tau kelesi.

<006>

Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea

'Aho Tūsite, 5 'o Mā'asi 2019

10:00 am

Fale Alea 'o Tonga

1. Lotu

2. Tali Ui

3. Me'a 'a e 'Eiki Sea

Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o fakamā'opo'opo 'a e ngaahi ngāue kuo fakakakato 'e he Fale Alea mei he ngaahi 'aho mo e uike kuo maliu atu.

4. Līpooti Fika 1/2019 Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu 'a e Fale Alea (Fekau'aki mo e Tohi Tangi Fika 1/2019)

Me'a 'a e Sea 'o e Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu 'a e Fale Alea (Fakafofonga Nōpele Fika 1, Ha'apai) 'o fakama'ala'ala mai 'a e ngāue ne fakahoko 'e he kōmiti fekau'aki mo e Tohi Tangi Fika 1/2019. Na'e fakatokanga'i 'e he kōmiti 'a e ngaahi fakamo'oni 'e ni'ihi 'oku hangē ne fakahoko pē ia 'e he tokotaha, ka na'e 'ikai ke fai ha ngāue ki ai 'a e kōmiti he ko e feitu'u kehe ia ke nau toki ngāue ki ai.

Fakatokanga'i 'e he 'Eiki Sea 'a e Kupu 8 'o e Konsititūtone mo e Tu'utu'uni 121 fekau'aki mo e fakamo'oni 'i he Tohi Tangi, 'a ia ko e toko tolu pē 'oku fiema'u ke fakamo'oni mai. Me'a 'a e Fakafofonga Nōpele 'o Niua 'oku te'eki ke fakamo'oni'i ha fakamo'oni 'oku loi pē hala. Tokanga 'a e Hou'eiki Mēmipa ki he fiema'u ke faka'apa'apa'i 'a e founa ngāue 'a e Fale Alea pea ke tauhi e molumalu 'o e Fale.

Me'a 'a e 'Eiki Sea ko e me'a 'e ua ke tau fili ki ai, te tau hoko atu he'etau founa ngāue angamaheni (tukuange ke lau 'a e Tohi Tangi he kuo a'u ki he toko tolu 'a e fakamo'oni), pē te tau fakangata he 'aho ni ke 'oua to e tali ha Tohi Tangi fakamo'oni veiveiua pehē ki Fale Alea mei he 'aho ni ki he kaha'u na.

Tokanga 'a e Fakafofonga Fika 15 Vava'u pē te tau fa'u ha tu'utu'uni ke faingata'a'ia ai 'a e kakai he fakahoko mai honau le'o 'i he Kupu 8 'o e Konisitūtone.

Pāloti 'a e fokotu'u 'a e Fakafofonga Ha'apai Fika 1 ke fakafoki ki he Kōmiti ki he Ngaahi Totonu 'a e Fale Alea ke fakalelei'i 'a e me'a ne 'ohake 'i he feme'a'aki. Tali 'i he loto ki ai 'a e toko 14. Ta'eloto ki ai toko taha.

FALE ALEA 2PM

Līpooti mei he Sea Kōmiti ki he Ngaahi Totonu 'a e Fale Alea 'e maau mai 'enau ngāue ki he Tohi Tangi ki 'apongipongi.

KŌMITI KAKATO (2.05pm)

Lao Fika 7A/2019 - Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Ngāue faka-Pule'anga

Me'a 'a e Fakafofonga Nōpele Fika 1 'o Vava'u 'oku fepaki 'a e fakatonutonu mo e taumu'a 'o e tefito'i lao 'i he Kupu 4B (a) mo e 4 C (a). Poupou ki ai 'a e Fakafofonga Nōpele Niua.

Me'a 'a e Fakafofonga Vava'u 15 'oku uēsia 'a e ngaahi makatu'unga (principles) temokalati 'i he fakatonutonu 'oku fokotu'u mai ko 'eni.

FALE ALEA (4pm):

TOLOI 'A E FALE ALEA KI HE 10:00AM, PULELULU 6 'O MĀ'ASI 2019
